

H S N

LIBR

દિવ્ય વાણી

: પ્રયોજક અને પ્રકાશક :
મોહનલાલ ધનેશ્વર દવે

કિંમત યે રૂપિયા

સોલ્ડ ઓનન્ડ્સ

નવયુગ સાહિત્ય સંઘ - લાઠી

[કાઠિયાવાડ]

● દિ વ્ય વાણી ●

(૨)

અ * નુ * ઠ * મ

:કર્માક:

:વિષય:

:પૃષ્ઠ:

- ૧ ચિન્તન—મનન ૯
ત્યાગ અને પવિત્રતા—મૂલતા શીખો !—વિચાર: તેની શક્તિ
અને અસર—અર્થશૂનો આનંદ—પ્રાર્થનાનું મહત્ત્વ—અવન-
યાત્રાનું લાઘુ—સ્વચ્છ જીવિત—અવ અને ઉચિત—અવનનો
હેતુ—અવરનું અપમાન.
- ૨ અમૃત-ધારા... .. ૧૭
જ્ઞાનનો સાક્ષાત્કાર કેમ થાય ?—માયા એ શી વસ્તુ છે ?—
આધ્યાત્મિક ઉત્પત્તિ એટલે શું ?—હરેના આટલું વિચારજો.
- ૩ સુવર્ણ—રજ ૮૬
મનને ઉપદેશ—અમૃત-કણ.
- ૪ મહાસાગરનાં મોતી ૧૦૦
બુદ્ધિમાન પુરુષનું કર્તવ્ય—ચોરી દિલની વાતો—શ્રેયનાં સાધન
—મોક્ષના અધિકારી વેદાતી—બ્રહ્મપ્રાપ્તિનો ઉપાય—ઇન્દ્રિયજન્ય
પુરુષના લક્ષણ—આત્મજ્ઞની સ્થિતિ—પાપ અને તેનું ફળ—
ધર્મ અને તેનું ફળ—આટલું વિચારો—શોચ કરવા મોગ્ય કોણ ?
—અધ અને મોક્ષનું સ્વરૂપ—સત્સંગનો પ્રભાવ—માર્ગભૂલ્યા
મુસાફરને—મનુષ્યોના ત્રીસ ધર્મ.
- ૫ નરે યાચના... .. ૧૧૭
અજ્ઞાનું દહ્ય ખુલે છે ત્યારે—

: પ્રકાશક :

મોહનલાલ ધ. દવે
નવયુગ સાહિત્ય સંઘ
લાઠી [કાઠિ.]

: મુદ્રક :

સૈયદ મીયાં લાહમીયાં સૈયદ
ધર્મવિજય પ્રિ. વર્ક્સ
જોરાવરનગર.

અહો ! મીઠા આત્મા ! રસિક કુમળું મોં તું હશે !

LIPR

તને ચિન્તા ના, ના ! સુભગ તું હૈયું સુખમયું,
તને ના સ્પર્શ કો' વિષમ દુઃખ આ ફર જગતું !

સુખી આ સંસારે સુખમય નહીં કો' તું સમુ,
અમારે આનંદ દિલ પર રહે છે દુઃખ છૂંધું;
દુઃખી જો જોઈ તો સુખ બસ થયું એમ ગણશે,
બિચારું ભોળું એ હૃદય સુખ પૂરું ન સમજે !

અર્પણ

શાંતિ, ધર્મ સમાજ અને માનવ-સેવાનાં અનેક
સત્કાર્યો સાથે જીવન જોડનાર,
પ્રેમ, સેવા અને ત્યાગની અમર
ભાવનાના પોષક, મંસ્કારપ્રેમી
સેવાસ્ત

સ્વર્ગસ્થ દેવાશંકરભાઈ પારેખના
પુનિત આત્માને
સપ્રેમ

સ્વર્ગસ્થ દેવાશંકરભાઈ વનેચંદ્રભાઈ પારેખ

અવસાન : તા. ૩-૧૨-૪૭

શક્તિ, સપજતા અને પ્રજ્ઞાનાં દિલે ઉઠ્યો,
પીયૂષ ભરણું, ભરી હૃદય-તામગી નિખળી.
દુખી મનુષ્યાળના હૃદય-તાપ ઓછા કરી,
બધે ફરફરાવતા વિનય-વલ એ પ્રેમનો

ધોરાજીના રાજ્યપ્રિય અને પ્રજાપ્રિય શહેરી
શેઠ રેવાશંકરભાઈ વનેયંદભાઈ પારેખની
સંક્ષિપ્ત જીવન-રેખા

ધોરાજીની સમસ્ત હિંદુ-મુસ્લીમ જનતાના સાચા મુકાની શેઠ રેવાશંકરભાઈ વનેયંદ પારેખના અવસાનથી તેમના કુટુંબી-જનોને તો એક મહાન ખોટ પડી છે પરંતુ સારાથે ગોડલ રાજ્યની પ્રજાને તથા રાજ્યને પણ એક મહાન ખોટ પડી છે. ધોરાજીની સમસ્ત જનતાએ સખ્ત સામુદાયિક હડતાલ તથા શોકસભાદ્વારા તેમને જળ્ય અંજલી અર્પી હતી. રાજ્ય અને પ્રજાવિતનાં અનેક કાર્યો તેમણે અયામ પરિશ્રમ હિતાવી પોતાની જીવનયાત્રા દરમ્યાન કર્યાં છે. તેમણે નિરપૂર્ણ રીતે રાજ્ય અને પ્રજાની જે અપૂર્વ અને અદ્ભુત સેવા કરી છે તે તો ગોડલના ઇતિહાસમાં અમર રહેશે. તેમને ધોરાજીની જનતા તરફથી મળેલાં માનપત્રો અને અભિનંદન પત્રો એ જ તેમની અગ્નેડ સોકપ્રિયતાનો અપૂર્વ પુરાવો છે.

તેમનો જન્મ પોપટભાઈ ગોત્રીયંદના સંસ્કારી કુટુંબમાં થયો હતો. તેમનો વિદ્યા-અભ્યાસ મેટ્રીક સુધીનો હતો પરંતુ ગુજરાતી અને અંગ્રેજી ભાષા પરનો તેમનો કાબુ અત્યંત સુંદર હતો. દરવીસન ૧૯૦૫માં ધોરાજીમાં આવી અસ્પ શમયમાં

તેમણે ઝળહળતી કીર્તિનો પ્રકાશ સર્વત્ર ઝળહાળ્યો અને કામ-
કુશળતાની તીવ્ર જ્યોત્સ્નાથી તેમણે આખા ધોરાજીને આંજી
દીધું. સં. ૧૯૭૨ના ભયંકર દુષ્કાળ વખતે મૂંગા પ્રાણીઓની
સ્થિતિ અને કંગાલ મનુષ્યોની ત્રાસજનક હાલતે તેમના હૃદયને
દ્રવિત કર્યું અને ત્રાસ તથા દુઃખથી રીખાતી જનતાને રાહત
આપવા તેમણે કમર કસી ધોરાજી ફેમીન રીલીફ કમીટી
સ્થાપી તેનું પ્રમુખપદ સ્વીકાર્યું અને ઓટી રકમનો કાળો કરી
સંખ્યાબંધ ઢોરો અને મનુષ્યોને કાળના વિકરાળ મુખમાંથી
તેમણે બચાવી લીધા અને તેમનું જીવન ધન્ય બનાવ્યું. સં.
૧૯૭૪ની સાલ દેશની તવારીખમાં કાળા અક્ષરે કાતરાયેલી છે.
એ સાલ ઇન્દુએન્ડ્રાએ આખા દેશમાં કાળો કેર વર્તાવ્યો હતો.
ખીજા પુણ્યકાળી શ્રીમંતો માફક તેમણે પણ નાતજાતના બેઠલાવ
ગિના લેઢોને હિંમતી દવાઓ આપી જીંદગી ફૂટાર્યું કરી. ૧૯૭૫માં
દુષ્કાળે પોતાનું રૂપ પ્રદર્શિત કર્યું. મૃત્યુશય્યા પર તરફડતા પ્રાણી-
ઓના હૃદયભેદક આતંનાદોથી સર્વત્ર અધકારનું વાતાવરણ
આજ્ઞાદીત થઈ ગયું. દુઃખી જનતા મદદ મદદના પોકાર પાડી
રહી. આવા કટોકટીના વખતમાં સર્વ શક્તિમાન વિશ્વંભર વિશ્વેશ
કોઈ વિમૂર્તિને જાગ્રત કરે છે. શેઠ રેવાશંકરભાઈ હિંમત અને
સત્યનાં શસ્ત્રથી સજ્જ થઈ કરાળ કાળની સન્મુખ થવા કાર્યા-
ગણમાં બહાર પડ્યા અને ધોરાજી પુખ્ત રીલીફ કમીટી સ્થાપી
તન મન અને ધનના ભોગે દેશની હાકલને ઝીલવા એક પગે હિલા
રહ્યા. કમીટીના પ્રમુખપદનો સ્વિકાર કરી મિત્રો અને સ્નેહીઓની
સહાયથી રૂ. પચાસ હજારની મંજૂર રકમ તેમણે ભેગી કરી
અને (૧) કાચું અનાજ આપવાનું ખાતું (૨) રધિલું અનાજ
જમાવવાનું ખાતું તથા (૩) કેટલ કેમ્પ એમ ત્રણ ખાતાંઓ
કમીટી નીચે ખોલ્યાં. એ સમયે આસપાસનાં દેશી રાજ્યો
અને પંજાબ વગેરે સ્થળેથી અનાજની આવક બંધ થઈ હોવાથી

મુંબઈ સરકારના અનાજના કંટ્રોલર પાસેથી આનાજની આપાતનો પાસ મેળવવામાં તેમણે જહેમતો ઉઠાવી છે તે અવશ્યનીય છે. ૧૯૮૨માં વ્યાપાર ઉદ્યોગની આબાદી માટે તેમણે ધોરાજી મરચન્ટસ એસોસિયેશનની સ્થાપના કરી અને તેને મુખ્યવસિયત બંધારણમાં મૂકી ત્યારપછી સંવત ૧૯૮૫માં ધોરાજી મરચન્ટસ કોર્પોરેશન (Corporation) નામનું ધણું માતબર અને મોભાદાર મંડળ ધોરાજીની વ્યાપારી જનતાના ઉત્કર્ષ માટે સ્થપાયું. અને વ્યાપારીઓના આગ્રહથી શેઠ રેવાચંકરભાઈએ તેનું પ્રમુખપદ સ્વીકાયું. એ કોર્પોરેશન માટે ધોરાજીની વ્યાપારી જનતા તેમની વધુ આભારી બની. આવા અનેક કાર્યો ઉપરાંત ધોરાજીનાં કહેરીઓના અંદરે અંદરના વાંધાઓ પતાવી તેઓના ધન્યવાદો તેમણે મેળવ્યા છે. તેમને ૧૯૨૬ની સાલમાં ધોરાજી મરચન્ટસ કોર્પોરેશન તરફથી ભવ્ય માનપત્ર અર્પવામાં આવેલ. એવાં ધણાં સન્માનો ધોરાજીની જનતા તરફથી તેમને મળેલાં. રાજ્ય અને પ્રજામાં પણ તેઓ એક સંકળરૂપ હતા. ૧૯૩૮માં રાજ્ય તરફથી તેમને ગોંડલ રાજ્યના આર્થિક સલાહકારનો માનદ્ હોદ્દો અર્પવામાં આવેલ. તે પ્રસંગે પણ ધોરાજી સીડઝ મરચન્ટસ એસોસિયેશન તરફથી તેમને ભવ્ય અભિનંદનપત્ર આપવામાં આવેલ. વર્ષો પહેલાં પૂ. મદાતમા ગાંધીજીની પધરામણી વખતે ભાષણ કરવાની પસંદગી શેઠ રેવાચંકરભાઈ ઉપર ઉતરી હતી અને હિંદના માજી વાઈસરોય લોડ વીલીંગ્ટનની ગોંડલમાં પધરામણી વખતે પ્રજા તરફથી અપાયેલ માનપત્ર વાંચવાનું શેઠ રેવાચંકરભાઈને મળેલું. એમ કહેવાય છે કે લોડ વીલીંગ્ટને શેઠ રેવાચંકરભાઈની પાલમિન્ટરી સ્પીકર તરીકે પ્રશંસા કરી હતી. ચહેનશાહ સીંધર જુપીટી ચંદ્રક પણ શેઠ રેવાચંકરભાઈને એનાયત કરવામાં આવ્યો હતો. ધોરાજીના રેલ સંકટ વખતે સ્વ. બાપુ સર ભગવતસિંહજીએ નુકસાની પ્રમેજાઓને સહન આપવા ૫૦ હજાર

રૂપીઆની રોકડ મદદ અને એક લાખની જમીન માસી આપવા
એક રાહત કમીટી નીમી હતી તેમાં પણ શેઠ રેવાશંકરભાઈની
નીમણેક ચર્ચ હતી અને શેઠ રેવાશંકરભાઈએ તેમની બંને તપાસ
કરી ધેરધેર જઈ નુકસાની પામેલાઓની ઝુંપડીએ ઝુંપડીએ ફરી
દરેકને આર્થિક સહાય રૂ. બાપુ ભગવતસિંહજી તરફથી પહેંચાડી
હતી. તેમણે અનેક પ્રગલ્ભિતનાં કાર્યો કર્યા બાદ મહારાજશ્રી
ભોજરાજજી રાજ્યારોહણ મહોત્સવના પ્રમુખ તરીકે, સાગરે
ગોડલ રાજ્યની આશરે ત્રણ લાખની પ્રગલ્ભે એકમતે તેમને
ચૂંટ્યા. તે કાર્ય પણ તેમણે અત્યંત પરિશ્રમ ઉઠાવી કર્યું.
ત્યારબાદ ૧૫મી ઓગસ્ટ કે જે સારાને હિંદનો મુક્તિદિન હતો
તે જ દિવસે ધોરાજીના કમનસીબે કેમી રમખાણ શરૂ થઈ ચૂક્યું.
આ રમખાણથી હિંદુ-મુસ્લીમ એકતાના હિમાયતી શેઠ રેવાશંકર-
ભાઈને અત્યંત દુઃખ થયું અને પોતાની નાદુરસ્ત તબિયત
છતાં તરત જ શાંતિ સ્થાપવાનાં કાર્યમાં પ્રવૃત્ત થયા. તેઓ શહેર-
શાંતિ સમિતિના સભ્ય હતાં. નાદુરસ્ત તબિયત છતાં માયગરસ્ત
વિસ્તારોમાં જઈ લોકોને શાંતિનો સંદેશો તેઓ આપતા. રાત્રિના
બાર બાર વાગ્યે પણ તેઓ હુલ્લડના સમય દરમ્યાન મહારવનું
કાર્ય હોય તો ભરઉંવમાંથી ઉઠાડે તો કાર્ય કરવા તત્પર બનતા.
એ હુલ્લડના સમયમાં તેમણે સારો પરિશ્રમ ઉઠાવ્યો અને એ
સાચા દીક્ષના પ્રયાસથી ધોરાજીની કેમી પરિસ્થિતિ શાંત બની.
ત્યારબાદ ધોરાજીના મહાજનની પુનર્ચના કરવામાં આવી અને
ધોરાજી સમસ્ત મહાજનના પ્રમુખ તરીકે, તેમની કંઈક તબિયતને
કારણે અનિચ્છા હોવા છતાં, સર્વાનુમતે તેમની ચૂંટણી કરવામાં
આવી. તેમની નાદુરસ્ત તબિયત છતાં મુલાકાતીઓ માટે તેમનાં
નિવાસસ્થાનનાં દાર ચોવીસે કલાક ખુલ્લાં જ હતાં

શેઠ રેવાશંકરભાઈની સુવાસ તો સારાએ કઠિયાવાડમાં પ્રસરી
હતી. શેઠ રેવાશંકરભાઈના અવસાનના સમાચાર મળતાં ધોરા-

જીની હિંદુ-મુસ્લીમ પ્રભ તરફથી-તેમના માનમાં સખ્ત સામુદાયિકે હડતાલ પાડવામાં આવી હતી. ધોરાજીની જનતા તરફથી તેમને માટે શોકદર્શક ઠરાવ પસાર કરવામાં આવ્યા હતા. પરશુરામ પોટરી વડેસ કું. લીમીટેડ મેરળી તરફથી પણ શોકદર્શક ઠરાવ થયો હતો. કહેવાય છે કે તે દિવસે ધોરાજીની નિશાળો પણ ખાલી હતી. વિદ્યાર્થીઓ પણ તે દિવસે શાળાએ આવેલ નહીં. લોકો કહી રહ્યાં છે કે વર્ષોના ધોરાજીના ઇતિહાસમાં આવી ઐતિહાસિક અને સામુદાયિક હડતાલ આ પહેલી જ છે. શોક સભામાં પણ હજારો બિરાદરો તેમને અંજલી અર્પવા એકઠા થયા હતા. રાજ્યને પણ તેઓ ખરે વખતે ખરી સલાહ આપતા અને તેમની સાચી સલાહનો ત્વરીત અમલ રાજ્ય તરફથી થતો. શેઠ રેવાશંકરભાઈની મોટરને ખાસ ગોડોલ રાજ્યે લાલ બોડ વપરાશ માટે આપી એક અપૂર્વ માન બધી એક અદ્ભુત દાખલો બેસાડેલ. તેઓ હિંદુ-મુસ્લીમ એકતા બાળતમાં મહાત્મા ગાંધીજી અને જવાહરલાલ નેહરુના વિચારો અને સિદ્ધાંતોમાં ચુસ્તપણે માનતા હતા અને તેને અનુસરતા હતા. ધોરાજીની કેમી અશાંતિના સમય દરમિયાન કઠિયાવાડ રાજકીય પરિષદના નેતાઓ સાથે પણ તેઓ સંપર્કમાં આવેલા. ધોરાજીએ પોતાના સાચા સુકાની અને સારાથે ગોડોલે એક મહાન માનવી, રાજ્ય અને પ્રભપ્રિય પ્રખર પુરુષને ગુમાવેલ છે. એમના અવસાનથી સમસ્ત ધોરાજીની જનતા આંસુ સારી રહી છે. તેઓ પોતાની ખાજી બહોળું કુટુંબ, પૂરવત સંસ્કારો ખાનદાની તથા તેમની અમર કિર્તિની અનેરી ફૂલછાજ મૂકી ગયા છે. તેમની એકધારી વિલક્ષણ છટા, લક્ષાઈની લગ્ય લાવના, નિખાલસ હૃદય અને સહુ પ્રત્યેની સમદષ્ટિ ખરેખર પ્રશ્નસ્થ મણાય. તેમની પ્રવૃત્તિઓ વિશળ અનેકવિધ અને સર્વદેશીય હતી. માનવતાના સાચા ઉપાસક શેઠ રેવાશંકરભાઈની અમર સ્મૃતિને અમારા લાખ કેરોડ વંદન હજો.

પ્રસ્તાવના

સારામ જગતમાં આજે દાવાનળ સળગી રહ્યો છે. વિશ્વયુદ્ધની જ્વાલાઓ દુનિયાના ખૂણેખૂણે ફરી વળી છે. સમસ્ત વિશ્વ જાણે બચકર સંક્રાન્તિ-કાળમાંથી પસાર થઈ રહ્યું છે. અનેક સંસ્કૃતિઓનો આ સત્રામકાળ છે. માનવ-જીવન ચારેબાજુથી ભીંસાઈ રહ્યું છે ધૃષ્ટિ અને અભિમાન, મોહ અને મમતા, અજ્ઞાન અને જડતા આપણા જીવનને ફેલી ફેલીને ખાઈ રહ્યાં છે. જગતભરમાં પશુતા અને પિશાચવૃત્તિનું તાંકવ મચ્યું છે અને માનવી માનવીને ખાઈ જવા તત્પર બન્યો છે જગતના ઇતિહાસની આ બયાનક ધ્રુવી ત્યારે આપણી સામે આવીને ઊભી છે અને માનવ-સંસ્કૃતિને માટે મહાન બચ ઉપરિચિત થયો છે ત્યારે આપણે જાગીને જોવું જોઈએ કે આપણે કયા છીએ અને શા કારણે આ ઉત્પાત મચ્યો છે. સમસ્ત માનવ-જાતને માથે કાળનાં વાદળ ઘેરાતાં આવે છે ત્યારે પણ આપણે જાગૃત નહિ થઈએ તો આવતી કાલ આથી પણ વધુ બયાનક આવવાની છે એ નક્કી છે.

વિજ્ઞાનના આ યુગમાં અનેક વિરોધી માન્યતાઓ વચ્ચે આપણું જીવન અટવાઈ ગયેલું હોવાથી જીવનનું સાચું રહસ્ય સમજવું અતિ મુશ્કેલ બન્યું છે. શાંત ચિત્તે, સ્વસ્થ મને, સ્થિર બુદ્ધિથી કદિ આપણે વિચાર કર્યો છે ખરો કે આપણે કાણ છીએ ? 'જીવન' એ શી વસ્તુ છે ? આ બીપણ ઉદ્ધકાપાત શાને આભારી છે ? આપણે શા માટે અહીં આવેલાં ? જવું છે ક્યાં ? આ રક્તપાત, (જગાસિયત અને

જીવનના ઝંઝાવાતથી તો સૌકાષ્ટ ત્રાસી ગયું છે, પણ એમાંથી મુક્ત થવાનો સાચો માર્ગ કંટલાએ વિચાર્યો છે ? સુખ-શાન્તિ અને આનંદ બધાંય ધ્રુવે છે, પણ એ કષ્ટ રીતે મળે તેની સુસ્થ, તંદુરસ્ત વિચારણા કરવી નથી. સુખ માટે દિન-રાત ફાંફાં મારીએ છીએ, પણ ‘સુખ’ અને ‘દુઃખ’ એ ખરેખર શી વસ્તુ છે એનો વિચાર કર્યો છે ? કાષ્ટ કહેશે કે આ બધી મૂંઝવણોનો નાશ ધર્મથી થઈ શકે, પણ એ ‘ધર્મ’ શું છે એની સાચી સમજણ આપણને છે ખરી ? એ ખરૂં છે કે આપણામાંનાં ધણાં ધર્મપુસ્તકોનો નિત્યપાઠ કરનારાં છીએ, ત્રિકાળ સંક્યા કે પૂજા-પાઠ અને જપ-તપ પણ કરીએ છીએ, નિયમિત દેવદર્શને જઈએ છીએ, તીર્થાટન કરીએ છીએ, સતો અને મહાત્મા-ઓનો સત્સંગ પણ કરીએ છીએ; છતાં આ દુઃખ, ચિંતા, ભોભ, મોહ, અજ્ઞાન, વેર-ઝેર, અને કલેશ લેશમાત્ર પણ ઓછાં થયાં હોય એવું દેખાતું નથી એવું કારણ ? જરા થોભો, વિચારો...આપણે જેને ‘ધર્મ’ માની બેઠા છીએ તે ધર્મ જ નથી ! મહાન તત્ત્વજ્ઞ સર રાધાકૃષ્ણનું કહે છે તેમ, “The world would be a much more religious place if all the religions were removed from it.”—આવા ધર્મોથી રહીત દુનિયા સવિશેષ ધાર્મિક બને એમ કહી શકાય. ધર્મનું સાચું રહસ્ય સમજ્યા વિનાનાં યજ્ઞ-યાગ, કર્મકાંડ, દેવ-દેવીઓની ઉપાસના, મંત્ર-તંત્રનાં અનુષ્ઠાન સર્વ નિરર્થક છે. હૃદયનું પરિવર્તન ન થાય, અંતઃકરણમાં આત્મભાવ જાગત ન થાય, ધર્મનું ખરું સ્વરૂપ ન સમજાય ત્યાં સુધી સાચી સમજણ વિનાનાં આ જપ-તપ, પૂજા-પાઠ, દેવ-દર્શન, તીર્થયાત્રા, વ્રત-ધ્યાન કે ઇશ્વરભક્તિનું કશું ફળ નથી.

ત્યારે સત્ય વસ્તુ શું છે ? માનવ-જીવનનું લક્ષ્ય શું ? કયા માર્ગે અંતિમ ધ્યેય પ્રાપ્ત થાય ? ધર્મનું રહસ્ય શું છે ? હૃદયમાં કેવું પરિવર્તન થવું જોઈએ ? અંતઃકરણમાં આત્મભાવ કેમ જાગત થાય ?—

આ અને આવા અનેક પ્રશ્નોના જવાબ આપવા માટે ‘અમર સંદેશ’ નામક એક દળદાર પુસ્તક આ સેવકે તૈયાર કર્યું છે. સંસારના સર્વ સંતાપો, આધિ, બ્યાધિ અને ઉપાધિમાંથી મુક્ત થવા માટે શું કરવું જરૂરનું છે, તેમ જ જીવનના મૂલ્યતમ પ્રશ્નોનો ઉકેલ સરળતાપૂર્વક કેમ થઈ શકે તે બતાવવાનો પણ એમાં નમ્ર પ્રયાસ કર્યો છે. આ પુસ્તક એનો ઉત્તરાર્ધ છે. પૂર્વાર્ધ પણ સ્વતંત્ર પુસ્તકાકારે ‘મુક્તિનો માર્ગ’ નામે તૈયાર થઈ રહેલ છે.

પરદેશી વિચારોનો અવ્યવસ્થિત મારો આપણા પર બપંકર રીતે થઈ રહ્યો છે, અને પશ્ચિમની કેળવણી, પશ્ચિમના સંસ્કાર, પશ્ચિમના જીવન-ધારણ-એમ દરેક રીતે પાશ્ચાત્ય સંસ્કૃતિ અને જડ-વાદી વિચારસરણીની વિધાતક અસર આપણાં ઉછરતાં યુવક-યુવતીઓ પર થઈ રહી છે તે સમયે આપણું હિંદી તત્ત્વજ્ઞાન [Indian Philosophy] શું છે અને જગતના ક્રાંતિપણુ દેશમાં, ક્રાંતિપણુ યુગમાં પ્રકટેલાં તત્ત્વજ્ઞાન અને ધર્મનું એ સુંદરમાં સુંદર અને વધુમાં વધુ સંપૂર્ણ સ્વરૂપ કઈ રીતે છે, તે સમજવાની બહુ જરૂર છે.

જગતમાં અત્યારે ધનલોભપતા, સ્વામિત્વની મહેમ્મજા, વૈરવૃત્તિ, વિકારવશતા, વિકાસવૃત્તિ વગેરેથી સમસ્ત માનવજાત સળગી ઊઠતી આપણે જોઈએ છીએ, એ અજ્ઞાન અને જડતાનાં જ પરિણામ છે. અત્યારનું જગત પણ વહેલું-મેહલું આપણા ઋષિ-મુનિઓએ પ્રત્યો-ધેલા આ માર્ગે જ આવશે અને ત્યારે સાચી શાંતિ સ્થપાશે એ વાત નિર્વિવાદ છે.

ભારતવર્ષમાં અત્યારે ધર્મના જે જુદા જુદા પંથો પ્રચલિત છે તેનું મૂળ ઉદ્ભવસ્થાન વેદાંતવાદ હોય એમ માનવાને ધણાં કારણો છે, એટલે હિંદુઓના વિવિધ સંપ્રદાયો આ વેદાંતના જ પાયા ઉપર ઊભા થયેલા હોઈને આ ફિલસૂફી અહીં કેન્દ્રસ્થાને રહેલી જણાશે. જીવનના અન્તિમ લક્ષ્ય પરમાત્મપ્રાપ્તિ માટે લિંગ લિન્ન ઋષિઓ દેખાઓ, ધર્મો, સંપ્રદાયો, મતો કે પંથો અનેકવિધ માર્ગ સૂચવે છે,

પણ દ્રુકમાં એ બધાનો સમાવેશ કર્મ, ભક્તિ અને જ્ઞાનમાર્ગમાં થઈ જાય છે એટલે એ ત્રણમાંથી કોઈપણ માર્ગને અનુસરનાર સાધકોને વિચારવાનું મળે એવું પણ આ પુસ્તકોમાં દેખાશે. દ્વૈત, સ્વગુણ-અદ્વૈત અને અદ્વૈત-વેદાંતના આ ત્રણેય મુખ્ય વાદને અનુકૂળ એવી વાતો પણ આમાં જણાશે, કારણ કે આપણો સમાજ અત્યારે જે સ્થિતિમાં છે તે સ્થિતિમાં તેને આ ત્રણેય ધર્મવાદની આવશ્યકતા છે. ખરી રીતે એ કોઈ વિભિન્ન વાદો નથી, પણ એક જ તત્ત્વ-જ્ઞાનની વિચારસરણીનાં ભુદાં ભુદાં પગથિયાં છે, બધાય સત્યના એક જ ચીલા પર છે. કોઈ કોઈના વિરોધ કરતું નથી.

આ પુસ્તકો તૈયાર કરવામાં ધર્મ અને તત્ત્વજ્ઞાનની ગંભીરપણે છણાવટ કરનારા અનેક ચિંતકો, સાધકો તેમ જ યોગીઓનાં લખાણો ઉપયોગી થઈ પડ્યાં છે. ‘સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય’ અને ખાસ કરીને તે ‘કલ્યાણ કાર્યાલય’ નાં સુંદર પ્રકાશનોમાંનાં કેટલાંક લખાણોનાં ભાવાનુવાદ કરીને આમાં લેવાથી આ પુસ્તકોની શોભા વધી છે એને માટે તે સંસ્થાઓનું ઋણ સ્વીકારવું જોઈએ. કોઈપણ એક સળંગ પુસ્તકનો આ અનુવાદ કે ભાષાન્તર નથી, પણ આ વિષયને વિશદ બનાવવા માટે જ્યાં જ્યાંથી જ્ઞાનમધુ મળ્યું ત્યાંથી લઈ આવીને મધમાખીની પેડે આ મધપૂડામાં એનો સંચય કરવામાં આવ્યો છે. ધર્મની તીવ્ર જિજ્ઞાસા જ્યારે જાગે છે અને વધતી જાય છે ત્યારે જ્યાંથી મળે ત્યાંથી જ્ઞાન સંધરવાની ભિંમિ થઈ આવે છે, આવો જ કોઈ અદમ્ય ઇચ્છાને વશ બનીને આ સ્વતંત્ર સંકલન તૈયાર કર્યું છે. એની પાછળ કોઈ સાંપ્રદાયિક ધર્મદષ્ટિ નથી, પરંતુ ધર્મ-તત્ત્વ-સંશોધનની જ દૃષ્ટિ રહી છે. કોઈ એકાદસ પ્રદાય કે ધર્મના સંકુચિત વાડાઓ ઊભા કરતા ધર્મ-ઝૂનને ટાળવા માટે સર્વધર્મ-સમભાવ ઠેળવવાની જરૂર છે એ હું સ્વીકારું છું જ.

આ પુસ્તકોના સંયોજનમાં જેમનાં કિંમતી લખાણો ગૂંથ્યાં છે

અને જેમની અમૂલ્ય પ્રસાદીઓ વડે આ રસથાળ તૈયાર થઈ શક્યો છે તે વિદ્વાનોમાં: સ્વામી વિવેકાનંદ અને સ્વામી રામતીર્થ, શ્રી૦ હનુમાનપ્રસાદજી પોદાર, શ્રી૦ લક્ષ્મીદત્તજી તિવારી, શ્રી૦ જયં- તિલાલભાઈ મં. ઓઝા, શ્રી૦ નાણુકલાલભાઈ ચોકસી, શ્રી૦ 'શિવ' શ્રી'કૃષ્ણ,' શ્રી૦ લોવેલ ફિર્મોર, રેવં આર્થર ઈ૦ મૈસી, શ્રી૦ એચ. એચ. પિકકેટ, શ્રી૦ સમર્થ રામદાસ સ્વામીજી, શ્રી૦ સીતારામજી ગુપ્ત વગેરે મુખ્ય છે. એ સર્વ વિદ્વજનોનો હું ઝણી છું.

જીવ, જમત, આત્મા, ઇશ્વર, ઉપાસના વગેરે સંબંધેની કેટ- લીક પરંપરાગત ભ્રમણાઓનું નિરસન કરી તેનું સ્વરૂપ સમજવામાં આ પુસ્તકો કંઈક મદદરૂપ થાય, જીવનનાં મહાસત્યો તરફની દૃષ્ટિ સ્વચ્છ બનાવે, અને ધર્મ એ વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિએ પણ જીવનવિકાસની એક સાધના છે એમ સમજાવવામાં ઓછેવત્તે અંશે સફળ થાય તો એની પાછળનો શ્રમ લેખે લાગ્યો ગણાય. વાચકની તત્ત્વજ્ઞાનની જિજ્ઞાસા તૃપ્ત ન થાય કે તત્ત્વજ્ઞાનને વ્યવહારમાં જીતારવાનું શિક્ષણ આમાંથી ન મળે તો ફિકર નહિ, પણ જ્ઞાનની ઇચ્છા માત્ર જમત થશે, સંત, યોગી, જ્ઞાની કે ભક્તની મનોદશા ઓળખવા જેટલી ભૂમિકાએ પણ તે આવી શકશે તો પણ મને સંતોષ થશે. અરે ! જીવનના ગહન પ્રશ્નો વિષે આ પુસ્તકો ચિંતન જગાડે તો પણ ધણું છે.

છેલ્લે આ કાર્યમાં મને એક યા બીજી રીતે પ્રેમભાવે સહાય આપનાર સૌ મુરબ્બીઓ અને સ્નેહી-મિત્રોનો આ સ્થળે આભાર માનું છું. આ પુસ્તકો કંઈક ઉપયોગી થઈ પડે તો તેનો બધો યશ ઉપર જણાવેલા વિદ્વાનોને છે. હું તો એક નિમિત્ત માત્ર છું. પુસ્તક વિષે આથી વધુ મારે કંઈ જ કહેવું નથી. એ પોતે ન બોલી શકે તો એના અસ્તિત્વનો કંઈ અર્થ નથી. માત્ર અસહ્ય મોંઘવારીને અંગે અને બીજી કેટલીક મર્યાદાઓને લીધે એની કિંમત આટલી રાખવી પડી છે એનું દુઃખ રહી જાય છે.

લાઠી,
[કાઠિયાવાડ] }

— મોહનલાલ ધનેશ્વર દવે

ચિન્તન-મનન

દેવાલયમાં કે મંદિરમાં પ્રાર્થના કરી લીધી' એટલે બધું પતી ગયું એમ ન સમજશો. મંદિરમાં દર્શન કરવાથી કે પૂજાપાઠના મંત્ર બોલવાથી કાંઈ મુક્તિ મળવાની નથી; ઇશ્વરને મુજરો કે સલામ બરવાથી કે દડગત્ પ્રણામ કરવાથી કાંઈ સરવાતું નથી, ક્ષણે ક્ષણે અને પ્રત્યેક પળે તમારા જીવનની રંગેરંગમાં ઇશ્વરત્વ અનુભવાનું જોઈએ. પ્રત્યેક પળે અહંવાગ્નુ ઉચ્છેદન કરવું જોઈએ. રોહીઓ, સંબધીઓ સાથેના કે બ્યવહારના બધા કામકાજમાં તમારે સત્યરૂપી ઇશ્વરનો અનુભવ કરવાનો છે

—સ્વામી રામતીર્થ

જીવ અને પરમાત્મા એ પર્યાય શબ્દ છે; બન્નેનો અભિપ્રાય એક જ છે, તેથી એમાં ભેદબુદ્ધિ ન કરવી. અભિમાનથી દૂર રહેવું, દંભ અને હિંસા વગેરેનો ત્યાગ કરવો, ખીજના કરેલા આક્ષેપો સહન કરવા, બધે સરલભાવ રાખવો, મન, વચન અને શરીર વડે સાચી ભક્તિથી સદ્ગુરુની સેવા કરવી, બાહ્ય અને આંતરિક શુદ્ધિ રાખવી, સત્કર્મોમાં તત્પર રહેવું, મન, વાણી અને શરીરનો સંયમ કરવો, વિષયોમાં પ્રવૃત્તિ ન રાખવી, અહંકારશૂન્ય થવું, જન્મ, મૃત્યુ, રોગ અને ધક્કણ વગેરે કષ્ટોનો વિચાર કરવો, પુત્ર, સ્ત્રી અને ધન વગેરેમાં આસક્તિ તથા મમતા ન રાખવા, કષ્ટ તથા અનિષ્ટની પ્રાપ્તિમાં ચિત્તને હંમેશાં પ્રસન્ન રાખવું, હું જે સર્વાત્મસ્વરૂપ રામ છું એમાં અનન્ય શુદ્ધિ રાખવી, જનસમૂહથી શૂન્ય એવા પવિત્ર દેશમાં રહેવું, સંસારી લોકોથી સર્વદા ઉદાસીન રહેવું, આત્મજ્ઞાન માટે હંમેશાં ઉદ્યોગ કરવો, તથા વેદાન્તના અર્થનો વિચાર કરવો-આવાં સાધનોથી જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે અને એનાથી વિપરીત આચરણ કરવાથી વિપરીત ફલ (અજ્ઞાન) મળે છે.

ત્યાગ અને પવિત્રતા

વેદ-વેદાંત અને પુરાણાદિ ગ્રંથોનું ખૂબ અધ્યયન તેમજ અનુશીલન કરવા છતાં પણ જિજ્ઞાસુના જીવનમાં ત્યાગ અને પવિત્રતાની ઉપેક્ષા કરવામાં આવી હોય તો એને અંતમાં નિરાશ થવું પડે છે, કેમકે સાધનમાર્ગનાં પહેલાં બે પગથિયાં ત્યાગ અને પવિત્રતા છે, જેના વિના કોઈ આ માર્ગ પર આગળ વધી શકતું નથી. સાધકે સાધનપથ પર પોતે જ ચાલવું પડે છે, વધુમાં વધુ આત્મસમર્પણ અને આત્મોત્સર્ગ કરવાની જરૂર પડે છે અને તો જ એના હૃદયની અધારી કોટડીમાં પ્રકાશ પથરાય છે.

- સેટ બર્નાર્ડ્સ કહે છે-‘બાલ પ્રકૃતિ ઇશ્વરની છાયા છે અને અન્તરાત્મા એનું પ્રતીક છે. વિશુદ્ધ અન્તરાત્મા, જે પોતે પોતાને શોધી રહેલ છે, એનું મુખ્ય અને વિશિષ્ટ દર્પણ છે. જો ઇશ્વરની દિવ્ય અદ્ભુત સત્તાઓ સૃષ્ટિની વસ્તુઓદ્વારા સમજાય છે અને રપષ્ટ દેખી શકાય છે, તો હું કહું છું કે ઇશ્વર સળધી એ જ્ઞાન એના આ પ્રતીકમાં, મારા અન્ત સ્થિત અન્તરાત્મામાં અંકિત છે; આથી વધુ સુંદર છાપ એ જ્ઞાનની લાલા બીજે ક્યાં હોઈ શકે ? આ કારણથી જે કોઈ ઇશ્વરના દર્શનના પ્યાસી હોય તે પોતાના આ દર્પણને, એના એક એક ઝાંઝા કાઢી નાખીને, નિર્મળ બનાવી દે; પોતાના હૃદયને શ્રદ્ધાથી વિશુદ્ધ કરી દે.’

ન્યાં સુધી મનુષ્ય પોતાના જીવનને શુદ્ધ કરવાના કાર્યનો આરંભ નથી કરતો, ન્યા સુધી તે પોતાના આચાર-વિચારમાં સચ્ચાઈ નથી આણતો, ન્યાં સુધી એ સન્માર્ગ પર એવી દૃઢતાની સાથે નથી આગળ વધતો કે બહારતુ કાંઈ પણ પ્રલોભન પોતાને એ માર્ગ પરથી વિચલિત નહિ જ કરી શકે, ન્યા સુધી એ કમમા કમ પોતાની સમક્ષ સદાચારનો કોઈ આદર્શ રાખીને એને અનુરૂપ પોતાનું જીવન બનાવવાનો પ્રયત્ન નથી કરતો ત્યાં સુધી એની બધી વાતો લુપ્તખી છે. એનાથી ખરેખર કાંઈ જ બનવાનું નથી.

શાન્તિના ધામમાં જવાનો બીજો કોઈ માર્ગ નથી; જે છે તે આ જ પુરાતન સંકીર્ણ માર્ગ છે—અને તે એ કે સર્વ છુરા માર્ગોને છોડી દો અને શુદ્ધ બનો, સર્વના સહાયક બનો, બીજને માટે ત્યાગ કરતા શીખો.

બ્યાવહારિક યોગની પ્રથમાવસ્થા શરીર અને મનનો નિગ્રહ છે. સંસારના સર્વ મહાન ધર્મોમાં જોયે લઈ જનાર—ઉત્તતિના પથનું આ જ ભાથું છે. આ સર્વ ધર્મત્રયોમાં વિવિધ દૃષ્ટિએ લખેલ છે, પણ એ ત્રયો લખવાથી જ માત્ર કામ સરવાળું નથી. એમાં જે નિયમોનું વિધાન કરેલ છે એનું પાલન કરવું પડે છે. એક પછી એક સર્વ દોષોને દૂર કરો. પ્રથમ એક દોષ અથવા ત્રુટિ હો. એ દોષનો જે પ્રતિદ્વંદ્વી ગુણ હોય, એના પર નિત્ય પ્રાતઃકાળમા પોતાના મનને એકાગ્ર કરો અને દિવસ દરમિયાન એને અનુરૂપ કાર્ય કરવાની ટેવ પાડો. ચોક્કસ અઠવાડિયા કે મહિનાઓમાં અગર ઓછા-વધુ સમયમાં એ દોષ અથવા ત્રુટિ દૂર થઈ જશે અને એને સ્થાને એનો વિરોધી સદ્ગુણ આવી જશે.

ત્યારે અદ્વંકારના ત્યાગથી હૃદયની આંખો પર પડેલ પડો ખસી જાય છે ત્યારે મનુષ્ય પોતે પોતાની જાતને એવા રૂપમાં

જુએ છે, જેવા રૂપમાં એને ધ્વજ દેખાય છે અને ઉત્તમ કર્મ કરવામાં સમર્થ બને છે. ઉત્તમ ગુણોનું ચિન્તન કરવાથી ઉત્તમ કાર્ય કરવાની શક્તિ વધે છે અને એનું આકર્ષણ પણ વધે છે.

મનુષ્ય પોતાના પહેલાના વિચારોથી, ગુમાવેલા સુઅવસરોથી, પોતાની ભૂલોથી, પોતાની મૂર્ખતાપૂર્ણ વિષયાધીનતાથી બંધાયેલ રહે છે. વખતોવખત માણસ જે ઇચ્છાઓ કરે છે, જેની પાછળથી એને યાદ પણ રહેતી નથી, એનાથી એ બંધનમાં પડે છે. કાંઈ વખતે એના વડે જે ભૂલો થઈ ગયેલી એ જ પાછી એની બેડીઓ બની જાય છે, તથાપિ મનુષ્યની કેવળ આ બહારની સત્તા છે જે આ રીતે બાંધે છે, અન્ત સત્તાથી મનુષ્ય જેવું જે કાંઈ છે તે બધાનું નથી. જેણે એના આ ભૂતકાળનું નિર્માણ કર્યું, જેમાં એનો વર્તમાનકાળ કેદ થયેલ છે, એ આ કેદખાનાની અંદરથી પણ કર્મદ્વારા પોતાનું મુક્ત ભવિષ્ય નિર્માણ કરી શકે છે. મનુષ્યે આ ભણવું જોઈએ કે પોતાનો આત્મા સદાય મુક્ત છે; અને એ જ્ઞાન થતાં જ એને જઠરી રાખનાર સર્વ લોખંડી બેડીઓ તડાતડ તૂટી જશે એને આ જ્ઞાન જેટલા પ્રમાણમાં થશે તેટલા પ્રમાણમાં એને પોતાના બંધનના મિથ્યાત્વની પ્રતીતિ થશે.

આપણી સર્વ સીમાઓ—મર્યાદાઓ—આપણે જ નિર્માણ કરેલ છે. કામ-ક્રોધાદિ વિકારોનું શમન જલદી નથી થતું, પરંતુ હરકાંઈ એની સાથે લડી શકે છે અને હાર પામવા છતાં પણ વિજયી બનવાનો નિશ્ચય કરીને પુનઃ પુનઃ લડત કરી શકે છે.

સાધક તો આ કેદખાનાની વચમાં પણ સદા મુક્ત જ છે. એના પોતાના સિવાય એનો કાંઈ જોવાર નથી. માત્ર પોતે મુક્ત હોવાનો સંકલ્પ કરી લે એટલે એ દૃઢ સંકલ્પના બળથી જ મુક્ત બની જશે, જો આપણે એવી શંકા કરીએ કે આપણે હારીશું તો ?

તો નક્કો આપણે હારવાના જ. એક અંગ્રેજ વિદ્વાન (જેમ્સ એલન) જેણે પોતાનું જીવન પોતાના ઉપદેશ અનુસાર જ બનાવેલું, તે લખે છે. 'કદાચ તમે દસ વાર હારો તો પણ હિંમત ન હારતા; સો વાર હાર થાય તો પણ હિંમતપૂર્વક ફરીથી ઊઠો, અરે ! હજાર વાર હાર પામે તો પણ નિરાશ થતા નહિ ખરેખર તમે સાચા રસ્તા પર હશો તો તમારો વિજય એકવાર થવાનો જ છે અને તે નિશ્ચિત છે, માટે એ રસ્તો છોડી ન દેશો.'

પહેલાં મુદ્દ, પછી વિનય; પહેલાં પરિશ્રમ, પછી વિશ્રામ; પહેલાં દુર્બળતા, પછી બળ; આરંભમાં નિકૃષ્ટ જીવન અને જીવન-મુદ્દનાં તાપ અને ક્ષોભ; અંતમાં સુંદર જીવન, મૌન અને શાન્તિ.

સત્યનું જ્ઞાન થવું-સત્યને જાણી લેવું-એ જ મુક્તિ છે, પણ સત્યને જાણ્યા માટે શું શું કરવું જોઈએ ?

(૧) પોતાના નિકૃષ્ટ આત્મભાવ-અહંકારને છોડી દઈને જીવ-સેવામાં લાગી જવું જોઈએ.

(૨) કોઈ પણ પદાર્થ યા શરીરમાં આસક્તિ ન રહે અને માટે સતત પ્રયત્ન કરવો જોઈએ; અને આપણે જે કંઈ છીએ એટલું જ નહિ આપણી પાસે જે કંઈ છે તે બધું જ સમર્પણ કરી દેવું જોઈએ અને એના બદલામાં કોઈપણ વસ્તુની ઇચ્છા ન રાખતાં કેવળ સેવાના અવસરની આહવા કરવી જોઈએ.

(૩) દુઃખની પદાર્થોની ક્ષણભંગુરતાને બરાબર સમજી લેવી જોઈએ.

(૪) એ કાર્યને દઢતાપૂર્વક વગમી રહેવું જોઈએ, જે પૂર્ણ કરવાનું હોય.

(૫) માર્ગમાં આવતાં રમ્ય-પ્રબળ-કામળ દ્રશ્યો તરફ પીક ફેરવીને સીધા યોગ-પર્વત પર ચઢી જવાનું છે. એને માટે ગમે તેટલી

કિંમત ચૂકવવી પડે-ગમે તેટલું કષ્ટ ઊઠાવવું પડે તો પણ એ ખોય ચૂકવાનું નથી. જીવનની પ્રત્યેક પણ જે ત્વરિત ગતિએ વીતી રહેલ છે તે જ ગતિએ આ માર્ગ પર આગળ વધવાનું છે.

અધોગામિની પ્રકૃતિનું શુદ્ધિકરણ એ પણ સાધનક્રમનું એક અતિ આવશ્યક અંગ છે. એનું એક-એક અંગ ઉર્ધ્વગા પ્રકૃતિના સ્વરની સાથે મળેલ સ્વરથી સ્પષ્ટિત થવું જોઈએ. આ નિમ્નગા પ્રકૃતિ મનુષ્યની સત્તાનો કેવળ એ અસ્થાયી અંશ છે, જેને આપણે બ્યક્તિ-વિશેષ કહીએ છીએ અને જે સનાતન આત્મસ્વરૂપ નહીં બદલે અનેક જન્મ-જન્મ-માંતરોથી સંગૃહીત સંસ્કારો, વાસનાઓ, પ્રાકૃત ગુણો અને વિશેષતાઓનો એક સમૂહ માત્ર છે. એની પણ જીવનમાં થોડી આવશ્યકતા હોય છે, પણ એનું કામ પતી જાય કે તરત જીવ એ સર્વને પોતાના માથા પરથી ઉતારીને ફેંકી દે છે, અને સનાતન આત્માની સહજ મુક્તાવસ્થા તેમ જ પૂર્વતન પવિત્રતામાં નિમજ્જિત બની જાય છે. સાધનામાર્ગમાં આ નિમ્નગા પ્રકૃતિની એકેએક વાતને શુદ્ધ કરી લેવી પડે છે.

એટલું અત્યંત આવશ્યક છે કે સાધક આ વાતને બરાબર સમજી લે કે આ શરીર મારું અધિનાયક નથી, એને એવું બનવા પણ ન દેવું જોઈએ. સંત ફ્રાન્સિસ પોતાના શરીરને 'બાઇ ગર્લબ' કહેતા હતા, કેમકે એ જાણતા હતા કે એ પોતાનો દાસ છે, પોતાના તાબામાં રાખવાની યીજ છે આ શરીરની ગમે તેવી ઇચ્છાઓ હોય-ગમે તેવી આદત એને પડી ગઈ હોય, પણ એ પોતાનો નોકર છે, અને તેને પોતે ઈચ્છે તે કામમાં લગાડી શકાય છે જે ક્ષણે મનની લગામ શરીરના હાથમાં આવી જાય છે અને શરીર મનુષ્ય ઉપર પોતાની હુકુમત ચલાવવા લાગી જાય છે, તે ક્ષણે જીવનનો ઉદ્દેશ કાઢીને કાંઈ બની જાય છે અને કોઈપણ પ્રકારની જરાપણ

ઉત્પત્તિ થવાનો સભવ રહેતો નથી આ ભૌતિક શરીરની રચના પણ કાંઈ એવી છે કે એને અનાયાસે નોકર થા વત્ર બનાવી શકાય છે. એને કદાચ કોઈ ખગબ આદત પડી ગઈ હોય તો એ આદત છોડવામાં એ ગાળ નહીં થાય, એ આદત છોડાવતાં શરીર બારે તોફાન મચાવશે, પણ જો એના પર જબરદસ્તી કરવામાં આવે, અને એ જે કંઈ વાધા ઊઠાવે તે સર્વ તોડી નાખવામાં આવે અને એ રીતે મનુષ્ય એની પાસે ધાર્મિક કરાવવાનો આગ્રહ રાખે તો જ તે દિવસે શરીરને એનો અભ્યાસ થઈ જતાં ખૂશીથી એ પ્રમાણે કરવા માડે છે, જેવી રીતે એ પૂર્વના અભ્યાસને અંગે આગળનું આચરણ કરતું હતું, જે મનુષ્યે બદલી નાખવાનું જરૂરી માન્યું અભ્યાસ એક એવી ચીજ છે જે સાધક પણ બને છે અને બાધક પણ બને છે અને શરીર ત્યારે જ નમતું આપે છે ત્યારે એ સમજે છે કે મારા કોઈ માલિક છે અને એ માલિક એવો નથી જેના કામમાં પોતે ડખલ કરી શકે. જૂતકાળ ગમે તેવો પસાર થયો હોય, પણ જગ્યા ત્યાગી સલામત બગડેલી બાજીને સુધારી લો. તમારી અદર જે કામનાઓ છે તેનાથી તમે મુક્ત થઈ શકો છો અને એ અનુભવ કરી શકો છો કે જે પુરાઈઓમાં તમારે શરીર આનંદમગ્ન થતું હતું, તે જ શરીર હવે એ છુટી આદતોથી મુક્ત થયા બાદ એ પુરાઈઓનો બારે વિરોધ કરના લાગે છે. આને માટે બસ, એક જ રસ્તો છે-સ્થિત ધ્યાન અને મુધ્ધ આ રીતે મનુષ્ય શરીરની છુગાઈઓથી પોતે પોતાની જાતને મુક્ત કરી શકે છે.

ત્યારે કોઈ ખરાબ ભાવ ચિત્તમાં ઉત્પન્ન થાય ત્યારે કોઈ પ્રિય સદ્વચન અથવા કોઈ પવિત્ર શ્લોકનું રમરણ કરી લેવું એ ઘડીવાર લાભકારક થઈ પડે છે, અદ્ભુત મનમાં એવો દૃઢ વિશ્વાસ પણ હોવો જોઈએ કે 'છુગાઈની ઇચ્છા કરનાર-દુષ્ટ કામના કરનાર-હું નથી પણ આ શરીર છે, એને બરાબર શિક્ષા કરીને મારી આપા

પાળનાર ખતાવોશ.' એવો વિશ્વાસ પણ પૂરેપૂરો હોવો જોઈએ કે ગમે તેમ થાય, અતે તો મારો વિજય થવાનો છે.

ત્યારે કોઈ લોભ-મોહ તમારો માર્ગ રોકીને ઊભા રહે ત્યારે તમારી સર્વ શક્તિથી એનો સામનો કરો અને કદાચ તમે હારો તો પોતાના મનને કહો કે, 'ફીકર નહીં, હું વિજયના માર્ગ પર-વિજયની દિશામાં-એક કદમ આગળ વધેલ છું.' મારા હૃદયમાં વસનાર અન્તર્યામીના બળથી હું ગમે તે કરવાને શક્તિમાન છું.' પ્રતિકાર અથવા મુખ્ય કરવાનો અર્થ પણ શક્તિનો સંચય કરવો એ છે.

શુભ કામનાઓ-પવિત્ર ઇચ્છાઓ-જેમ જેમ વધતી જાય છે અને પુષ્ટ બનતી જાય છે તેમ તેમ અશુભ કામનાઓ નાશ પામતી જાય છે-પોષણ-રસ ન મળવાથી મરતી જાય છે. અશુભ વાસનાઓ જરાક માથું ઊંચકે કે તરત વિચાર એનું મળું દબાવે છે અને કાર્યરૂપમાં પ્રકટ થવા ન દેતાં કહે છે, 'ઇન્દ્રિયોના વિષયો ! હટી જાઓ શરીરની અંદર રહેનાર આ સંયમી પુરુષનો !' કામનાઓ મૂંઝાય છે, ખોરાક ન મળવાથી જૂએ મરી જાય છે. પવિત્ર વિચારોથી ઇન્દ્રિયોની અસહાસનાઓનું આ રીતે નિયમન કરી શકાય છે.

આત્મશુદ્ધિની જે અવસ્થાઓ-કર્તવ્યનું કર્તવ્યશુદ્ધિથી પાલન અને સુખપૂર્વક રવેજાથી પોતાની દરેક વસ્તુનો ત્યાગ-બહુ જ મહત્વ-પૂર્ણ છે.

શરીરનું પ્રત્યેક અંગ-અંતરંગ અને બહિરંગ-શુદ્ધ હોવું જોઈએ યોગ્ય યમ-નિયમદ્વારા આમ થવું જોઈએ. પ્રકૃતિને સમજાવીને રસ્તા પર લાવવી જોઈએ અને આહાર-વિહારાદિમાં સાવધાન અને નિયમિત રહીને સદા સન્માર્ગ પર ચાલવાની જરૂર છે. આ રીતે શરીરને શિક્ષાદાગ નિયમિત કરીને પૂર્ણતયા મન-બુદ્ધિ અને આત્માને અધીન કરવું જોઈએ.

શુકના વેગને સંયત અને નિયત કરવાને માટે ગાર્હરથ્યનું વિધાન કરેલ હતું. સર્વને માટે ધ્યક્ષચર્યનું વિધાન નહોતું. ગૃહસ્થાશ્રમમાં ત્યાગના અભ્યાસદ્વારા ધીરે ધીરે નિમ્ન પ્રકૃતિને એના મિથ્યાચારમાંથી ખેંચીને—નિયત કરીને, સર્વથા ઉદાત્ત પ્રકૃતિને અધીન કરવી જોઈએ. પ્રેમનું જે સ્વાર્થમય સ્થૂળ નિકૃષ્ટ રૂપ છે, એને કમશઃ ઉન્નત કરીને પ્રેમનો એ ભાવ પ્રાપ્ત કરવો જોઈએ, જે પોતાના પ્રેમપાત્રને માટે ત્યાગ કરવામાં પ્રસન્ન થાય. આ પ્રેમ પછી પોતાની અંતિમ અવસ્થામાં પરમલક્ષ્ય તરફ અભિમુખ થાય છે. કર્મયોગની સ્થિતિમાં એનો વિકાસ થાય છે. આ પ્રેમમાં મનુષ્ય આપવાનું—બસ, આપી દેવાનું જ જાણે છે, બદલામાં કંઈ લેવાનું એ જાણતો જ નથી, કૃતગ્રતાની ઈચ્છા પણ કરતો નથી, સ્વીકૃતિની પરવા પણ કરતો નથી, અગ્રાત રહીને કર્મ કરવાનું જ એ જાણે છે. જ્યાં એના કાર્યની પ્રશંસા થાય છે, એનો યશ—એની કીર્તિ ફેલાય છે, ત્યાં રહેવાને બદલે એ એવી જગ્યાએ જઈને કર્મ કરે છે જ્યાં એને કાંઈ જાણે નહીં—કાંઈ માને નહીં. પ્રેમની શુદ્ધિની જે અંતિમ સ્થિતિ તે આ છે, જ્યાં પ્રેમ ભગવત્સ્વરૂપ જ બની જાય છે, જ્યાં મનુષ્ય ક્વણ આપે જ છે, (ક્રમકે આપવું—આનંદ વિતરણ કરવું એ જ એનો સ્વભાવ છે) જ્યાં પોતાને માટે એ કંઈ જ ચાહતો નથી—સિવાય કે પોતાની માફક પ્રાણીમાત્રનું સુખ.

ત્યાગ અને પવિત્રતા,—સાધનક્રમનાં આ બે પગથિયાં પર પ્રથમ ચઢ્યા વિના કાંઈ પણ સાધનાનો ચઢાવ ચઢીને શિખર પર પહોંચી શકતું નથી. સાધના માટે સૌથી પહેલાં ધ્યાનમાં રાખવાની આ બે વસ્તુઓ છે. એ સાધ્ય થયા પછી જે જે કંઈ કરવાનું હશે તે ક્રમે ક્રમે સાધકને પોતાને આપોઆપ જ સમજાતું જશે. જેમ જેમ અગ્રાન ઝોણું થતું જશે, પ્રત્યેક પદાર્થ વધુને વધુ ઉદ્ભાસિત થશે, જેમ જેમ દુર્બળતા ક્ષીણ થતી જશે, પ્રત્યેક પદાર્થમાં અધિકાધિક

ભૂલતાં શીખો !

અમેરિકાના એક આગેવાન ડૉક્ટર ‘ મેડિકલ ટૉક ’ (Medical Talk) નામક પત્રમાં લખે છે કે “વર્ષોના અનુભવ પછી હું એ નિર્ણય પર આવ્યો છું કે દુઃખ દૂર કરવા માટે ‘ભૂલી જાઓ’થી વધુ સારી કોઈ દવા નથી.” પોતાના લેખમાં એ લખે છે—

જો તમે શરીરથી, મનથી અને આચરણથી સ્વસ્થ બનવા ઇચ્છતા હો તો અસ્વસ્થતાની બીધ વાતો ભૂલી જાઓ.

રાજરાજ જીવનમાં નાની-મોટી ચિંતાઓ માથે લઇને ફર્યા ન કરો, એને ભૂલી જાઓ. એવી ઉપાધિઓને પોષો નહિ, તમારા દિલમાં એને સાચવી રાખો નહિ—એને તો અંદરથી ખેંચી કાઢીને ફેંકી દો અને પછી ભૂલી જાઓ.

માનો કે કોઈએ તમારું અપમાન કર્યું અગર દાષ્ટ એવા જ બનાવથી તમારું દિલ દુખાયું—તમને એ કારી ધા જેવું લાગ્યું. સંભવ છે કે સામી વ્યક્તિએ જાણી-જૂઝીને એવું ન કર્યું હોય છતાં ધારી લો કે જાણી-જોઈને જ એણે એવું કર્યું છે તોપણ તમે એ કાંઈ મનમાં શા માટે રાખ્યા કરો છો? એથી તમારા દિલનું દર્દ ઓછું થવાને બદલે બિલકુલ વધશે. ભૂતકાળની દુઃખભરી વાત સ્મૃતિમાં રાખીને વધુ દુઃખી થાને શાઓ છો? અરે બાઈ, ભૂલી

જાઓ, એને, વારંવાર યાદ કરી ચિંતાની જાળ ગૂંથો નહિ. બૂલી જાઓ, એના પરથી ચિત્ત હટાવી લ્યો, આંખો ફેરવી લ્યો, મન ખેંચી લ્યો.

અન્ય તરફ તમારા મનમાં જે ઘૃણા, દ્વેષ, ઈર્ષ્યા, દુર્ભાવ આદિનો જે કંખ છે તે તમારા જ શરીર-મન-પ્રાણમાં એર ફેલાવી રહેલ છે. આ તમામ વાતોને તમે તમારા દિલમાંથી બહાર ફેંકી દો, મનમાંથી કાઢી નાખો, હૃદયમાંથી દૂર કરો અને પછી તમે જોઈ શકશો કે તમારામાં એવી પવિત્રતા, એવી સ્વચ્છતા આવશે જે વડે તમારું શરીર અને મન પૂર્ણતઃ સ્વસ્થ અને નિર્મળ બની જશે, તમે આવા એરને-આવી સ્મૃતિને પોષી તમારા જ હાથે તમારી હત્યા કરી રહ્યા છો. શું તમે આ નથી જાણતા ? એટલે જ કહું છું કે બૂલી જાઓ, બૂલાવી દો.

મેટાં મેટાં સંકટ, વિપત્તિ અને દુઃખના સમયે 'શું કરવું ?' કહિ આપણા ઉપર દુઃખનો પહાડ તૂટી પડ્યો હોય, વિપત્તિની વિજળી ત્રાટકી હોય, કોઈએ આપણા સત્યાનામનાં કાવતરાં કર્યાં હોય અગર આપણી કોઈ પરમ પ્રિય વ્યક્તિ આપણને ઝુરતા મૂકીને મૃત્યુના મુખમાં સમાઈ ગઈ હોય-આવા સમયે ત્યારે આપણા ધાવ ગંભીર અને મર્મહાતક હોય ત્યારે આપણે શું કરવું ? શું એને પણ બૂલી જવું અને બૂલાવી દેવું ? હા...હા. એને પણ, એને પણ બૂલી જાઓ—ધીરે ધીરે અને રફ્તે રફ્તે, પણ એને ય બૂલી જાઓ. એમાં જ તમારું બહુ છે. અવિશ્વમાં આથી તમે અધિકાધિક સુખ મેળવશો, શાન્તિ પામશો.

દુઃખની, ચિંતાની, બિમારીની વાતો ન કરો, ન સાંભળો. સ્વાસ્થ્યની, આનંદની, પ્રેમની, શાન્તિની જ વાતો કરો અને એવી

વાતો જ સાંભળો. અને જુઓ કે તમે સ્વાસ્થ્ય મેળવશો, આનંદ મેળવશો, પ્રેમ અને શાન્તિ મેળવશો.

અને હું તમને અનુભવથી કહી રહ્યો છું, સાચું માનવો કે દુઃખોનો બાર ઉતારી નાખવો એ ધારોએ છીએ તેટલું મુશ્કેલ નથી, બહુ જ સહેલું છે. શરૂઆતમાં એ ટેવ પાડતાં જરા સમય લાગશે, થોડો મુશ્કેલી પણ પડશે, પરંતુ ટેવ પડી ગયા પછી તો તમે વાતવાતમાં મહાનમાં મહાન ચિન્તાને પણ સ્મરણપટ પરથી આસાનીથી ઉડાવી દઈ શકશો, અને એ રીતે જૂની જવામાં અને જુલાવી દેવામાં એવા અભ્યરત થઈ જશો કે જીવનને દુઃખમય અને એરબધું કરી મૂકનારી સર્વ વાતો પણ તમારી સામે ટક્કર નહોં ઝીલો શકે. શરમાઈને-હાર પામીને એ દુઃખની વાતો આસી જશે આ સસાર તમારે માટે આનંદમયનો આનંદવિલાસ પ્રતીત થશે, કેમ કે એમાં દુઃખ, અભાવ, પીડા, કષ્ટ વગેરે જેવી કોઈ વસ્તુ જ નહિ રહે.

જૂલતાં શીખો, જુલાવતાં શીખો, બાઈ ! ને શરીરનું સ્વાસ્થ્ય અને મનનો શાન્તિ મેળવવા આહતા હો તો જૂલતાં શીખો, જૂલતાં શીખો ! *

* 'Unity' પરથી.

જે પરિપૂર્ણ પરમાત્મા છે તેમાં જ સુખ છે, અહ્યમાં સુખ નથી, એવું શ્રુતિનું વાક્ય છે તેથી જે અહ્ય છે તે દુઃખરૂપ છે.

વિચાર : તેની શક્તિ અને અસર

તમારો પ્રત્યેક વિચાર—જે કંઈ તમે તમારા મનમાં ચિન્તન કરો છો અને વિચારો છો, એ તમારી અંદર નિશ્ચિત સ્વરૂપ ધારણ કરે છે, તમારા સંસ્કારનું એક અંગ બની જાય છે. એટલું જ નહિ વિશ્વ—એતનાં પર પણ તમારા વિચારની છાપ પડતી રહે છે અને વિશ્વ—એતનાની અંદર પણ તમારા વિચાર પોતાનું રૂપ ધારણ કરતા રહે છે.

આ સંસાર—જે આપણે જોઈ રહ્યા છીએ તે અવ્યક્તનું વ્યક્ત સ્વરૂપ છે. અવ્યક્તમાં જેવા વિચાર ઊઠ્યા, જેવા સંકલ્પનો ઉદય થયો, જેવી સ્ફૂરણા અને વાસના જાગી—તે સર્વ વ્યક્તમાં આવીને રૂપ ધારણ કરી બેઠાં. આ સારો-નકારો જે સંસાર આપણી ચારે બાજુ વિસ્તરી રહ્યો છે તેમાં આપણા વિચાર પણ રૂપ ધારણ કરેલ જોઈ શકીએ છીએ. વસ્તુતઃ સારા અગર ખરાબ જેવા આપણા વિચાર છે તે અનુસાર સંસાર પણ સારો અગર ખરાબ છે. જો આપણે વિચારો પર સંયમ કરવાનું જાણી લઈએ, જો આપણે આપણી વિચાર-ધારાને સુંદર માર્ગે લઈ જવાનું શીખી જઈએ તો નિસ્સંદેહ આપણે સંસારને સુંદર અને પ્રિય બનાવી શકીએ.

જેના જેવા વિચાર, એનો એવો સંસાર. આ સંપૂર્ણ સત્ય છે. પરંતુ કાંઈ એમ કહે કે “ભાઈ, શું કરું ?” મારા વિચારો પર તો સંયમ રાખું છું, પણ બીજા લોકો એને કુબ્ધ અને અશાન્ત

કરી નાખે છે. હું શું કરું ? એમને ક્ષ રીતે મના કરું ?"—વા ત
 ઠીક છે, પણ એની દવા પણ છે. લોકો સાથે ઝઘડવાથી કાંઈ જ
 હાથમાં નહિ આવે, જીલટી અશાન્તિ વધશે. પ્રતિકૂળ પરિસ્થિતિઓ
 સામે ઝૂઝ્યા કરવું, એની સાથે દુશ્મનાવટ રાખવી એ પણ ઠીક
 નથી. તમે આ સારોય પ્રતિકૂળતાઓ, શોભ, અસંતોષના કેન્દ્રમાં
 જાઓ-મર્મસ્થાને બેસો, વીરતા સાથે અને ધૈર્ય સાથે પોતાના
 હૃદયમાં જિંડા જિતરો-સમ્યાધ અને નિશ્ચ સાથે. ઘટ-ઘટવાસી પ્રજાનું
 ચિન્તન કરો...હૃદયદેશમાં વસનાર પોતાના સ્વામીનું સ્મરણ કરો.
 એ જ જીવન-દાતા છે એ જ પ્રાણી માત્રનો એકાન્ત આશ્રય છે.
 પોતે પોતાની આલોચના કર્યા પછી તમારે એ કહેવું પડશે કે, -જે
 પરિસ્થિતિમાં આવી બેઠેલ છું તે મને પ્રિય ભલે ન લાગે પરંતુ
 એણે મને પોતાના જ અસદ્ વિચારોદ્ધાર આમંત્રણ આપીને
 બોલાવેલ છે, આ વિષમ પરિસ્થિતિ મને એ શીખવવાને આવો છે
 કે હું પરમાત્માનો અમૃત પુત્ર છું, વિવેકશીલ છું, એનો પરમ
 લાડીલો છું, સ્વસ્થ છું, સમ્પન્ન છું, સર્વથા સમમાં સ્થિત
 છું-તો પછી પોતાના અસદ્ વિચારોની જાળ ગૂંથીને પોતે જ એમાં
 કાં સપડાઈ બેઠેલ છું ? અરે ! હું માફ સમ્પ્રદાનદ સ્વરૂપ કાં ભૂલી
 બેઠો ! ભગવાનની ક્ષણભરની વિસ્મૃતિથી આટલો અનર્થ થઈ ગયો !

આ રીતે પોતાના ચિત્તને સમાહિત કરીને તમે પુનઃ તમારા
 વિચારને હવે નવીન ધારામાં પ્રવાહિત કરી શકો છો. અંતરદષ્ટિ
 ખુલી ગયા પાદ આ સંસારમાં સર્વત્ર તમે જ્યાં અને જ્યારે આહો
 ત્યાં અને ત્યારે ભગવાનનાં દર્શન કરી શકો છો. તમારા જીવનનું
 એકમાત્ર લક્ષ્ય છે-પોતાના વાસ્તવિક સ્વરૂપને જાણીને એમાં સ્થિત
 થઈ જવું-તમે પરમાત્માના અમર પુત્ર છો એ જાણવું. શાન્તિપૂર્વક,
 સ્થિરતાપૂર્વક તમે તમારા મનને પરમાત્માનાં ચરણોમાં લગાવો.
 પોતાના આધારમાં સ્થિત થઈ જાઓ, સ્થિર બની જાઓ, જીવનનું

જે પરમ કલ્યાણ છે અને મહાન્ મંગળ છે એની ધારણા કરો, એની તરફીર વારંવાર હૃદયમાં ઉતારો. પોતાની ચેતનામાં પોતાના સમિચ્છાનંદ સ્વરૂપનું ધ્યાન કરો. તમને પ્રભુનો સંકેત પ્રાપ્ત થશે- આદેશ મળશે. એ સંકેતનું અનુસરણ કરો, એ આદેશ પર ચાલ્યા જાઓ. છૂટેલા તીરની માફક પોતાના લક્ષ્ય-માર્ગમાં આગળ વધો. અંદરના પ્રકાશસ્તંભને દૃષ્ટિમાં રાખીને જે રીતે જહાજ પોતાના લક્ષ્ય પર પહોંચી જાય છે, તે રીતે તમે પણ આ સત્યના પ્રકાશમાં તમારી યાત્રા પૂરી કરો. પોતાના પ્રત્યેક વિચારને સત્યના પ્રકાશમાં લુપ્તો; સત્યના ત્રાજવામાં પોતાના એક-એક વિચારને તોળો.

અને બીજા લોકોના સંબંધમાં પણ શું વિચારવું જોઈએ ? આપણે સર્વ 'એક' છીએ અને પ્રેમદ્વારા જ આ 'એકતા'નું દર્શન થઈ શકે છે. આ કારણથી દરેકની સાથેના આપણા વ્યવહારમાં આપણે એકમાત્ર પ્રેમનું જ ચિન્તન કરવું જોઈએ. પ્રત્યેક વ્યક્તિની સાથે, જીવમાત્રની સાથે આપણા વ્યવહાર-આપણા વર્તિત-મધુર હો, પ્રેમમય હો । પ્રેમના સૂત્રમાં સર્વ બધાયેલ છીએ-એ સૂત્ર જે બાંધવા છતાં મુક્ત રાખે છે, સસીમમાથી ઉઠાવીને અસીમમાં લઈ આવે છે. જ્યારે આપણે બીજાની આલોચના કરવા બેસીએ છીએ ત્યારે પ્રેમનું વિસ્મરણ કરી દઈએ છીએ અને એ કારણે સીમામાં આપણે આપણી જાતને બાંધીએ છીએ; પરંતુ સાચું તો એ છે કે આપણે જે દોષોનું આરોપણ અન્યમાં કરીએ છીએ એ જ દોષો આપણી અંદર છુપાઈને બેઠા હોય છે. પ્રેમ એ જ પરમાત્મા છે. જ્યારે આપણને સર્વત્ર ભગવાનનાં જ દર્શન થવા લાગે છે, પ્રત્યેક જીવની અંદર પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર થવા લાગે છે અને એ અનુભવ કરવા લાગીએ છીએ કે સર્વ પરમાત્મસ્વરૂપ છે, સર્વની ગતિ ભગવાન તરફ છે—અને બહારથી જે કાંઈ આલાસ થાય છે તે અંદરના વિકાસનું પ્રતીક માત્ર છે—ત્યારે સમજવું કે આપણને

સત્યનો સાક્ષાત્કાર થવા લાગ્યો છે અને સર્વ કાંઈ એકમાત્ર પ્રેમ જ છે—એની દિવ્ય અનુભૂતિ થઈ રહી છે. દરરોજ સવારમાં આપણે મન અને વાણીનું મૌન પાળીને સંસારનાં નાનાં-મોટાં, અમીર-ગરીબ, નિકટનાં અને દૂરનાં, ઊચ્ચ-નીચ, આ પૃથ્વીનાં અને બીજા સર્વ લોકનાં પ્રાણીમાત્રને માટે પ્રેમની ધારા વહાવીએ, સર્વની શુભ કામના કરીએ, સર્વને માટે પ્રેમનું દાન કરીએ, સર્વને પ્રેમ આપીએ. નિત્ય પ્રાતઃકાલમાં આપણે એવો સંકલ્પ કરીએ કે અમે આજ સર્વ માટે, જીવમાત્રને માટે, ચર-અચર સર્વને અર્થે પ્રેમની અંજલિ આપી રહ્યા છીએ-સંસારમાં સર્વને માટે પોતાના હૃદયની શાંતિ અને આનંદ ધૂંછીએ છીએ. આ દિવ્ય પ્રેમમાં આપણે કૂંચેલાં રહીએ—ઓતપ્રોત રહીએ.

બહાર બહારથી આ સંસારમાં જે કાંઈ ક્ષોભ અને અશાંતિ દેખાય છે એની સાથે લકાઈમાં ઊતરવું એ નયું પાગલપણું છે. બહારથી એનો ઈલાજ થઈ શકતો જ નથી. ભગવાનમાં સ્થિત થઈને, એના સત્ય પ્રકાશમાં શુભ વિચારોની નવી નવી ધારાઓ જગતમાં વહાવવી જોઈએ. આ સંસારમાં ભયકારક એવી કાંઈ વસ્તુ જ નથી, કારણ કે પરમાત્મા સર્વત્ર વ્યાપક છે, અણુઅણુમાં રમી રહેલ છે—પોતાના મહાન મહિમામાં સ્થિત હોવા છતાં પણ એ કણુ-કણુમાં વ્યાપ્ત છે. સંસારમાં દેખાય છે તે ક્ષોભ અને અશાંતિનો બસ, એક જ ઉપાય છે અને તે એ કે ભગવાને આપણને જે કલ્પનાશક્તિ આપી છે એની મદદથી આપણે નવીન-નવીન, પરમ સુંદર, પરમ મનોહર ચિન્તનધારાઓની સૃષ્ટિ રચી શકીએ છીએ અને સંપૂર્ણ વિશ્વાસ સહિત વિશ્વ-ચેતના પર એની છાપ મૂકી શકીએ છીએ, એ મોડી યા વહેલી પોતાનું રૂપ ધારણ કરશે, પોતાનો પ્રભાવ પાડશે જ. આપણે જેટલા અધિક વિશ્વાસ અને નિષ્ઠા સાથે ચિન્તનનો પ્રવાહ છોડશું એટલો જલદી એનો પ્રભાવ પણ વિશ્વ-ચેતના પર પડશે.

૩૫ અને જીવનનો સંબંધ અવિભેદ છે—જ્યાં જ્યાં ૩૫ છે ત્યાં ત્યાં જીવન છે, જ્યાં જ્યાં જીવન છે ત્યાં ત્યાં ૩૫ છે. ૩૫ જીવન વિના અને જીવન ૩૫ વિના હોઈ શકે જ નહિ. પ્રત્યેક પરમાણુ, અણુ અને ત્રસરેણુ જેના સંઘટનથી આ ભૌતિક સૃષ્ટિ અસ્તિત્વમાં આવેલી છે—વિશ્વ-નિયંત્રા પરમાત્માના સંકેત પર નાચી રહેલ છે અને એ જ રીતે આપણે પરમાત્મામાં જ રિયત છીએ, પરમાત્મામાં જ ચાલીએ—ફરીએ છીએ, પરમાત્મામાં જ જીવી રહ્યાં છીએ, અને એ કારણે આપણે એ જ પરમાત્મશક્તિનો વિલાસ પણ ચર-અચર, જડ-ચેતન સર્વમાં અનુભવી શકીએ છીએ. શુભ ચિન્તન અને સદ્વિચારદ્વારા આપણે આ ધરાધામ પર ભગવાનના શુભ સંકલ્પ અને મંગલ કાર્યમાં યોગ પ્રદાન કરીએ છીએ—સાથ આપીએ છીએ.

‘ધન, વૈભવ, ઐશ્વર્ય’ વગેરેના સંબંધમાં આપણે શું શોધ કરીએ ? આપણા જીવનમાં જે કંઈ સત્ય છે, શિવ છે, સુંદર છે—એને વ્યક્ત કરવાનું સાધનમાત્ર છે સારા ધન-વૈભવ. સેવા, સદ્ભાવ અને સદ્ગુણદ્વારા આપણા હિસ્સાનું ધન આપણી પાસે આવે છે અને ટકે છે. એટલા ઉપર પણ આપણો માત્ર ન્યાયોચિત અધિકાર છે.

અને સ્વાસ્થ્ય બાબતમાં પણ શું વિચારીએ ? આ આપણું શરીર જ એક એવું સાધન છે જેનાદ્વારા આપણે જન્મતમાં જ્ઞાનનું ઉપાર્જન કરી શકીએ છીએ—આ શરીરમાં પણ પ્રાણરૂપે, આત્મા-રૂપે ભગવાન, વિરાજમાન છે. આપણે આ શરીરને પવિત્ર, સ્વચ્છ, નિર્મલ અને બળવાન બનાવીએ જેથી ભગવદીય શક્તિ એનાદ્વારા પોતાનું કાર્ય સારી રીતે કરી શકે, પોતાને સંપૂર્ણ વ્યક્ત કરે. આપણી અંદર પ્રજુનો નિવાસ છે, અને આ આપણું જીવન સ્વયં

સુંદર અને આનંદમય છે કેમકે એનાદ્વારા ભગવાન પોતાની સૃષ્ટિમાં પોતાને વ્યક્ત કરી રહેલ છે. મૃત્યુ છે જ ક્યાં ? ભગવાન જ આપણી અંદર જીવનરૂપે વિદ્યમાન છે—અને આપણી આ જીવનયાત્રા ભગવાનના મિલનને અર્થે જ છે.

શાંતિના સંબંધમાં પણ આપણે શું વિચારીએ ? સંસારચક્રનો એ નિયમ છે કે અમર શાંતિમાં જ આ સંપૂર્ણ હક્કન—ચક્કન થઈ રહેલ છે. મનુષ્યના હૃદયની અંદર, વિશ્વના હૃદયની અંદર એક ગંભીર, અનાવિલ શાન્તિ છે જે કાંઈ પણ બાહ્ય કારણથી છુટી થતી જ નથી. એ શાન્તિ પ્રકાશમય છે, ભગવાનની દિવ્ય જ્યોતિષી છલોછલ ભરેલ ઝળહળી રહી છે. એ શાન્તિમાં આપણે નાહીએ, ડૂબકીએ ભારીએ અને આપણા હૃદયની એ અમર શાન્તિના કેન્દ્ર-બિંદુ પર જ આપણી દૃષ્ટિ સ્થિર રાખીએ. શાંતિ આપણી વાણીમાં હો, શાંતિ આપણા વિચારમાં હો, શાંતિ આપણા ક્રિયા-કલાપમાં હો. વિશ્વ-શાંતિનો અર્થ છે વિશ્વની એક-એક વ્યક્તિના હૃદયની શાંતિ, વિશ્વની સર્વ વ્યક્તિઓનાં પોતાનાં જીવન તેમ જ પરસ્પરના વ્યવહારની શાન્તિ.

અને હા, ભગવાનના સંબંધમાં આપણે શું વિચારીએ ? ભગવાનના વિષયમાં ? આ સંસારનો આધાર, એનો મેરુદંડ ભગવાન છે—ભગવાનમાં જ આ વિશ્વ સ્થિત છે—નિમિત્ત અને ઉપાદાન બન્ને સ્વયં ભગવાન જ છે; અને એ ભગવાનની જ્યોતિ અને સત્તા સમસ્ત જીવોમાં કીડા કરી રહી છે. જીવન, પ્રેમ, પ્રકાશ, સત્તા—સર્વ કાંઈ એ પ્રભુનું જ વ્યક્ત સ્વરૂપ છે. મનુષ્યનું હૃદય ભગવાનનું મંદિર છે, અને એ ભગવાનથી ‘પરિચય’ આત્માની અમર પરંતુ અતિ સૂક્ષ્મ વાણી (Still Small Voice) દ્વારા પ્રાપ્ત થાય છે. એ ભગવાન સર્વનો આત્મા છે—તમારામાં પણ એ છે, મારામાં પણ એ છે, સર્વમાં એ જ છે. એની કૃપા અને આશીર્વાદથી આપણે આપણા અંતિમ ધ્યેયને અવશ્ય પ્રાપ્ત કરીશું. *

અર્પણનો આનંદ

દાનની—અર્પણની—એક શૃંખલા, એક પરંપરાનું નામ છે જીવન. ‘દાન’ એ ‘જીવન’નો વર્ણવવાની શબ્દ છે એમ કહી શકાય. જે જેટલું આપી શકે છે—હોડી શકે છે—તેટલું તેનું જીવન સાર્થક કરી શકે છે. ત્યાં સુધી કહી શકાય કે આ અખિલ વિશ્વ-વ્યવસ્થા-દાનના આધાર પર, સ્વાર્પણ અને ત્યાગના ટેકા પર ટકી રહેલ છે.

આ રીતે દાનનો અર્થ છે જીવન, અને જીવનનો અર્થ છે દાન. આ ‘દાન’ એ તો આનંદની પરમપાવન પગદંડી છે, પરમ સુરમ્ય રાજપથ છે. જે દેવાનું—આપવાનું—બંધ કરી દે છે, તેનું જીવન બંધ થઈ જાય છે, એનો વિકાસ રુધાઈ જાય છે અને ગંદા પાણીમાં જે રીતે સડો ઉત્પન્ન થાય છે એ રીતે એનું જીવન-તત્ત્વ સડવા લાગે છે. જેના સંકલ્પમાત્રથી આ સૃષ્ટિનો વિન્યાસ થાય છે તે ભગવાન પોતે પણ પોતાની જાતને પૂર્ણતઃ પોતાની રચનામાં ઉતારવા ઇચ્છે છે, પોતે પોતાનું પૂરેપૂરું અર્પણ-પ્રદાન-કરવા ઇચ્છે છે. જે રીતે પરમાત્મા પોતાની સમસ્ત સંપત્તિને ખુલ્લે દાથે લુંટાવે છે એ જ રીતે આપણે પણ પોતાની માની લીધેલી સર્વ વસ્તુઓને લુંટાવતા રહેવું જોઈએ. આ છે આત્મદાનનો પદાર્થપાઠ. એકવાર પોતાની વસ્તુને આપી તો જીઓ, એકવાર પોતાની સંપત્તિને લુંટાવી તો જીઓ—અને પછી તમને ખ્યાલ આવશે કે ત્યાગમાં—સ્વાર્પણમાં—દાનમાં કેવો અપૂર્વ આનંદ રહેલો છે!

જે પરિત્રાહી છે તે કૃપણ છે, કેમકે પરિત્રાહનો અર્થ જ કૃપણતા છે. આત્મ-સંકુચન અને પરિત્રાહ કરનાર એ વસ્તુનો ઉપ-ભોગ પણ ક્યાં કરી શકે છે? સાચો ઉપભોગ તો દાનમાં છે, આપી દેવામાં છે—‘તેન ત્યક્તેન શુઠ્ઠજીયાઃ’ પરિત્રાહી તો ચોર છે, પરધનને માટે ગીધ સમાન છે. આ જ વાતને એક વિદ્વાને બીજી રીતે કહી છે.

‘Freely ye received, freely give.’

‘Whosoever would save his life shall lose it; but whosoever shall lose his life for my sake, the same shall save it.’

કંઈક યુગોથી આપણે કાર્મ ને કાષ્ટ દેશ, કાષ્ટ ને કાષ્ટ ધર્મ, કાષ્ટને કાષ્ટ જાતિ, અને કાષ્ટને કાર્મ પણ પ્રતિ વફાદાર રહેતા આવ્યા છીએ, અને આ વફાદારી એટલી હદ સુધી વધેલી હોય છે કે એને માટે આપણું જીવન, આપણું ધન અને આપણા કુટુંબીઓને પણ તૃણ સમાન તુટી સમજીએ છીએ. જીવનની સામે જે લક્ષ્ય સ્થિર થઈ ગયું છે એને માટે ગમે તેવો ત્યાગ પણ મહાન નથી, એટલું જ નહિ પણ એની વેદી પર આપણું સર્વસ્વ ચડાવી દેવામાં એક પ્રકારના સુખનો અનુભવ થાય છે.

પરંતુ આખો ઉઘાડીને જોવામાં આવે અને હૃદય પર હાથ રાખીને વિચારવામાં આવે તો આ વાત અરિસા જેવો સાફ ને સ્પષ્ટ દેખાશે કે આપણો આ વફાદારીમાં ક્યાંક ને ક્યાંક, કંઈક ને કંઈક રૂપમાં સંકીર્ણતા ઘૂસી ગઈ છે. દેશવિશેષ, જાતિ અગર ધર્મવિશેષ પ્રત્યે જે આપણી આસક્તિપૂર્ણ નિષ્ઠા છે, એના મૂળમાં, ઘણી જ ઊંડાણમાં દ્વિસા, પ્રતિશોધ, વેર, વિરોધ વગેરેના ભાવ છૂપાયેલા છે. આપણે ભલે કદાચ એને પારખી

ન થકીએ; પણ એ છે અવશ્ય. કેંક ધર્મોએ ધર્મને નામે પર-ધર્મોએને પોતાના ધર્મમાં લાવવા માટે બચકર અત્યાચાર અને બુલ્લમ કરેલ છે એ પ્રમાણે લોહી-ભીનો ઇતિહાસ બોલે છે. દેશ પ્રત્યેની પોતાની સ્વદેશભક્તિની ધૂનમાં, રાષ્ટ્રભક્તિને નામે બીજા દેશો પ્રત્યે કેટલી ઘુણા, વૈર અને દ્વેષની ભાવના આપણે સેવી રહ્યા છીએ તે આપણે સૌ જાણીએ છીએ. ધર્મ, જાતિ, રાજ્ય કે રાષ્ટ્રને નામે પોતાની આ ઘુણા અને વૈરવૃત્તિ બ્યારે પ્રચંદ બની જાય છે, બપાનકે સ્વરૂપ પકડે છે, ત્યારે એમાંથી સંહારનો જ્વાળા-મુખી ફાટે છે.

એટલું તો સ્પષ્ટ છે કે મનુષ્યમાત્ર—એ સ્ત્રી હોય કે પુરુષ—કાંઈ લક્ષ્યવિશેષને માટે આત્મદાન કરવામાં મહાન આનંદનો અનુભવ કરે છે અને એ આત્મદાનમાં સંસારનો કાષ્ઠ મોહ કે બંધન એમને રોકી શકતાં નથી. પોતાનાં બાળ-બચ્ચાંઓનાં વિલાપ કરતાં મૂકીને, સ્વજન-પરિજનોને દુઃખમાં ઝુરતાં છોડીને, એ આત્માની આહુતિ આપે છે. કઠોરમાં કઠોર શિક્ષાનો ભય પણ એમને પોતાના લક્ષ્યથી વિચલિત કરી શકતો નથી, અને દુનિયાનો કાષ્ઠ ભોભ એમને લોભાવી શકતો નથી, કાષ્ઠ આકર્ષણ અટકાવી શકતું નથી—એ તો આત્માની આહુતિ આપે જ રહે છે.

આ આત્માહુતિ એ પરમ દિવ્ય વસ્તુ છે, પરંતુ આવશ્યકતા એટલી જ છે કે એ સાચી દિશામાં હોય, લોક-કલ્યાણને માટે હોય, એની પાછળ ઉશ્કરાટ ન હોય તેમ વેર, દ્વેષ, ઘુણા કે વિરોધની ભાવના ન હોય, પણ પ્રેમ અને આત્મીયતાની પ્રેરણા હોય. ત્યાગ તો મનુષ્યની પ્રકૃતિમાં જ છે, એના વિના માનવીને શાન્તિ મળતી નથી, એન પડતું નથી. મનુષ્ય તો આહે છે કે બસ, પોતે આપતો જ રહે, આપતો જ રહે—ત્યાં સુધી કે પોતે પોતાનું સર્વસ્વ, પોતાની

જાતને પણ આપી દે. આ જ કારણથી સર્વથી મહાન દાન એ આત્મદાન છે.

એક આત્મદર્શી સંતનું વચન છે કે લેવા કરતાં દેવામાં-મેળવવા કરતાં આપી દેવામાં જ અધિક આનંદ છે. જે ભગવાનના ચગણમાં પોતાની જાતને નિવેદિત કરી દે છે તેનો હાથ ભગવાન પકડી લે છે. કોઈ લોકો ભગવાનના ચરણોમાં પોતાના આત્માનું સમર્પણ કરે છે, કોઈ પોતાનું જીવન અર્પણ કરે છે તો કોઈ પોતાનાં કર્મ અને કોઈ વળાંક ધન-સંપત્તિ સમર્પિત કરે છે. થોડા લોકો એવા પણ હોય છે જે પોતાની જાતને-પોતાના સર્વસ્વ સહિત, ભગવાનના ચરણોમાં મૂકી દે છે—પોતાનો આત્મા, જીવન, કર્મ, ધન-સમ્પત્તિ—સર્વને એ પરમાત્માના ચરણોમાં નૈવેદ્યના રૂપમાં ચડાવી દે છે. આ છે સાચું આત્મદાન, સાચી રીતે અપાયેલું આત્મદાન. આવા આત્મદાન વિના ભગવાનને નિવેદિત કરેલ કોઈ વસ્તુનો કોઈ જ અર્થ નથી કારણ કે મહત્ત્વ પદાર્થમાં નથી, એની પાછળ જોડાયેલ ભાવનામાં છે. ભાવના જેટલી દિવ્ય બનશે એટલું જ દાન મહાન બનવાનું.

પરમાત્માના ચરણોમાં પોતાના સર્વસ્વ સાથે પોતાની જાતને અર્પણ કરી દીધા બાદ મનુષ્ય સર્વદા અને સર્વથા નિશ્ચિન્ત બની જાય છે, કેમ કે પછી એનું જીવન પ્રભુના હાથમાં સોંપાયેલું હોય છે એટલે પ્રભુની ઈચ્છા મુજબ એ જીવન વ્યતીત થાય છે. એનું સર્વ કાર્ય એકમાત્ર ભગવત્પ્રીત્યર્થ હોય છે, એમાં કોઈ પણ જાતનો જરા પણ સ્વાર્થ યા સંકોચ હોતો નથી કેમ કે પછી 'પોતાની' માની શકાય એવી કોઈ ચીજ એની પાસે હોતી નથી અગર ખરું : દહીએ તો સર્વ કોઈ પોતાનું જ બની જાય છે. પોતાનું અને પારકું એવી ભાવના રહેતી નથી. પોતાનું જ સ્વરૂપ બધે દેખાય છે. એમાં પછી કોને કાણુ આપે ? અને કાણુ લે ? પોતે અને પોતાનું સર્વસ્વ

ભગવત્કાર્યમાં જ લાગી જાય છે અને આ રીતે તે લોકક'યાણના મંગલમય અનુષ્ઠાનમાં ભગવાનના હાથનું એક યંત્ર બનીને— નિમિત્તમાત્ર રહીને—સર્વ કાર્ય ભગવાનની પ્રીતિ 'મેળવવા માટે, નિરપૂર અને અનાસક્તભાવથી કરે છે. એનામાં પછી કોઈ પ્રકારે 'અહ' કે 'મમ'નો વાસ રહેતો નથી.

એ આપે છે, આપી જાય છે—બસ, આપી જ જાય છે; કેમ કે જીવનનો સાચો આનંદ આપવામાં—અર્પણમાં જ રહેલો છે. ભગવાન તો એમ ચાહે છે કે આપણા હાથે જે કાંઈ કાર્ય થાય તે ભગવત્સંકલ્પને અનુરૂપ હોય, ભગવદનુકૂળ હોય; આપણે જે કાંઈ વિચારીએ—ચિન્તન કરીએ તે ભગવત્કાર્યમાં સહાયક બને, અને આપણી પાસે જે કાંઈ પણ હોય તેનો ઉપયોગ એકમાત્ર ભગવત્કાર્યમાં થાય, લોકમંગળના હિતમાં થાય. આ કારણથી એટલું જરૂરનું છે કે આપણે આપણી જાતને, આપણી સંપૂર્ણ કલા અને પ્રતિભાને, વિચાર અને ચિન્તનને, મન અને બુદ્ધિને, હૃદય અને આત્માને ભગવાનને સોંપી દઈએ અને ભગવાનના કાર્યમાં, ભગવદ્વિચ્છા અનુસાર ભગવાનના મંગલવિધાનમાં એ સર્વને બસ, લગાવી દઈએ.

એ પણ સ્મરણમાં રાખવું જોઈએ કે આનંદ અને ઉત્લાસ સાથેનું આત્મદાન એ જ સાચું આત્મદાન છે. એકે નાનું બાળક સ્વપ્ન સાથે રમે છે—તે એટલા માટે નહિ કે એને કોઈ જાતના ઈનામ या પુરસ્કારની આશા છે, પણ એટલા માટે કે એ ખેલનમાં એને આનંદ મળી રહ્યો છે. આ પ્રકારનો આનંદ આત્મદાનમાં હોવો જોઈએ. આત્મદાન કરીને કોઈ પ્રકારના લાભ या તો પ્રાપ્તિની આશા કરવી એ તો આત્મદાનની પવિત્ર ભાવનાનો સહાર કરી દેવા બરાબર છે. આપણે અને આપણું સર્વસ્વ ભગવત્કાર્યમાં લાગી ગયેલ છે અને એનો પરમાત્માએ સ્વીકાર કરેલ છે—આથી વધારે સારી

આનંદની વાત બીજી કંઈ હોઈ શકે ? આ આનંદથી ચડી જાય એવો કોઈ 'લાભ' હોઈ શકે ખરો ?

ત્યાં સુધી આપણે આપણી શક્તિ અને ક્ષમતાને ભગવત્કાર્યમાં લગાડતા નથી ત્યાં સુધી આપણે એનાથી અપરિચિત રહીએ છીએ. બીજા શબ્દોમાં એમ કહી શકાય કે આ બંધાર એવો છે જે આપવાથી વધે છે-જે જેટલું આપે છે, તેનું તેટલું વધે છે; જે જેટલું લુંટાવે છે તે તેટલું મેળવે છે. ભગવત્કાર્યમાં આપણી શક્તિ જેટલી લાગી જાય છે તેટલી એ વધુ શક્તિશાલિની બને છે, કેમકે ત્યાં કોઈ જાતનો ફાસ કે ક્ષય સંભવતો જ નથી, ત્યાં કોઈ ચીજ ખૂટતી જ નથી આપણુ જે કંઈ છે તે ભગવાનનું આપેલું છે, ભગવાનનું જ દાન છે. આપણો એ ધર્મ છે કે એને આપણે ભગવાનના કાર્યમાં જ લગાડી દઈએ, ભગવાનની સેવામાં જ સોંપી દઈએ.

આપણે દરરોજ જોઈએ છીએ કે આપણી આસપાસ એવાં અનેક પ્રાણીઓ છે જે દીન-દીન, કંઠાલ, અકિચ્ચન અને દરિદ્ર જેવાં લાગે છે. એનું એકમાત્ર કારણ કૃપણતા છે. જે કૃપણ છે તે દરિદ્ર છે, જે કૃપણ છે તે કંઠાલ છે. જે પોતાને અને 'પોતાની' કહેવાતી સર્વ વસ્તુઓને ખુલ્લે હાથે લુંટાવે છે અને ભગવત્સેવામાં નિવેદિત કરતા જાય છે એનો બંધાર તો અનૂદ અને અખૂદ છે. ત્યાં ખોટ યાત્રી ! અભાવ ક્યાંથી ! આપવાથી વધે છે અને બચાવવાથી નષ્ટ થાય છે એ સત્ય ન જાણનાર મનુષ્ય જ કંઠાલ અને અભાવગ્રસ્ત બની જાય છે. આથી હંમેશાં યાદ રાખવા યોગ્ય સૂત્ર એ છે કે-આપના રહો, આપતા જાઓ, આપ્યે જ જાઓ-પોતાની જાતને અને પોતાની ધન-દોલતને ભગવત્સેવામાં લગાડતા જાઓ, લુંટાવતા જાઓ, અરે ભાઈ ! સર્વસ્વ અર્પણ કરતા રહો-સાચા અર્થમાં સમ્પત્તિ અને સમૃદ્ધ બનવાનું આ એક માત્ર સાધન છે, આ એક જ માર્ગ છે.

આપણે આજ-કાલ એવા સમ્પત્તિવાન માણસો નોંધ શકીએ છીએ જેઓ રાત-દિવસ પોતાના માનેલા ધનની રક્ષા કરવા પાછળ હેરાન-પરેશાન થઈ રહ્યા હોય છે તેઓ પ્રતિક્ષણે કરતા રહેતા હોય છે અને ચિંતા સેવતા હોય છે કે પોતાનું ધન કોઈ ચોરી તો નહીં જાય ! કોઈ ઉડાવી નહીં જાય !—તેઓ દુઃખી છે, ચિન્તિત છે, આતુર છે, કોઈ અભાવને કારણે નહિ, પણ ‘પોતાની’ સમૃદ્ધિના નાશ થવાના ભયને કારણે આ ભય આવ્યો ક્યાંથી અને કઈ રીતે ? વિચાર કરતા આ વસ્તુ હાય લાગે છે કે ભગવાને જે વસ્તુ એમને આપેલી એનો સદુપયોગ ન કરવાને કારણે પાપનો અને એ પાપમાંથી ભયનો ઉદય થાય છે. ભગવત્સંકટપની નિર્મલ ધારાને, આપણે આપણી પોતાની ઇચ્છાઓ, વાસનાઓ અને લાલસાઓદ્વારા બાધવાનો ન્યાં પ્રયત્ન કરીએ છીએ, ત્યાં આપણે અવશ્ય દુઃખી, કુબ્ધ અને અભાવગ્રસ્ત થઈ જઈએ છીએ. પરમાત્માના કાર્યમાં, ભગવાનના સંકલ્પમાં કોઈ જાતનો ફેરફાર કે કોઈ પ્રકારનો અવરોધ કરવાનો વ્યર્થ પ્રયત્ન નહિ કરવો નોંધએ સ્વાર્થવશ જનીને જેવી આપણે એ કાર્યમાં અવરોધ કરવાની એટા કરી કે તરત આપણે છિન્નભિન્ન, અસ્તવ્યસ્ત થઈ જવાના. જ્યારે આપણે પોતાને અને સર્વસ્વને ભગવાનને નિવેદિત કરી દઈએ છીએ ત્યારે પછી આપણને ભય કેવો ? આ ખોવાઈ જશે, તે હુંડાઈ જશે, એનો નાશ થશે એવી ભીતિ શા માટે ? અહીં જે કાંઈ છે તે પરમાત્માનું જ છે, અને એમાં જ હીન થવાનું છે. આપણે એના ભોક્તા નથી, રક્ષકમાત્ર છીએ ધન-દૌલત ‘માલિક’ની છે, આ જીવન પણ એ ‘માલિક’નું છે. આ રીતે આપણું કાર્પ જ નથી, અગર તો બધું આપણું જ છે; પણ આ રહસ્ય બહુ થોડા માણસો જાણે છે. જે જાણે છે એમના જીવનમાં પછી ચિંતા, ભય, શંકા, વિરોધ, દ્વેષ, કલહ વગેરેને માટે કોઈ સ્થાન જ રહેતું નથી. ખોવાને માટે—ગુમાવવાને

કાયા પક્ષટાઈ જશે. માનવતા-અભાવ અને કષ્ટોથી ઘેરાયેલી માનવતા-એક વાર ખુલ્લી હવામાં સુખનો શ્વાસ લેશે. સદ્ધર્મની એક ધારા વહેવા લાગશે અને એમાં આપણા અંતરમાં જે કંઈ અસત્ય હશે, સંકીર્ણતા હશે તે સર્વ તણાઈ જશે-ભળી જશે; અને સંસારના પટ પર આજ જે કાલ્પ-કોચક ભ્રમ્યો છે તે એક જ કપાટે ઉખડીને સાફ થઈ જશે. આ રીતે અત્માહુતિના સાધકોની સંખ્યા જેમ જેમ વધતી જશે તેમ આ સંસારમાંથી મુક્તિ નામ-નિશાન ભુંસાતું જશે; દુઃખ, અવસાદ, અત્યાય, ઉત્પીડન, મુડીવાદીઓના અત્યાચાર—સર્વ હમેશને માટે નાશ પામશે અને પછી જેલ કે પાગલખાનાની જરૂર નહિ રહે. પરંતુ આ 'Utopia' —આ ઉચ્ચ આદર્શની પ્રાપ્તિ ત્યાંસુધી કરી રીતે થઈ શકે ત્યાંસુધી આપણામાંના પ્રત્યેક મોટે પોતાની જાતને અને પોતાના સર્વસ્વને ભગવત્કાર્ય અને ભગવત્સંકલ્પ સિદ્ધ કરવામાં હોમી ન દે ! સમાજમાં, કુટુંબમાં એક વ્યક્તિ પણ ત્યાં આ શુભ યોજનામાં લાગી જશે ત્યાં સંક્રામકની માફક આ વસ્તુ આસપાસની વ્યક્તિઓ અને વાતાવરણને પ્રભાવિત કર્યા વિના નહિ રહે. આ જ કારણથી સમય કે સુયોગની રાહ જળ્યા વિના, અનુકૂળ અવસરની પ્રતિક્ષા કર્યા વિના આપણે આ પવિત્ર અનુદાનમાં વિના વિલંબે લાગી જવાની જરૂર છે—એમાં જ આપણું અને વિવૃત્તું વાસ્તવિક કલ્યાણ છે.

સારુથે જગત આ લીધણ હત્યાકાંઈથી ત્રાસી રહ્યું છે. પ્રેમના એક બિંદુ માટે એ તલપી રહ્યું છે. માનવતા આજે પશુતાની મર્યાદાને પણ વટાવી ગઈ છે—શું આવા કટોકટીના સમયે આપણા-માંથી કોઈની અંદર પણ એ 'દેવત્વ' જાગત નહીં થાય, જેના બળથી આપણે આ અધકારનો ઉચ્છેદ કરી શકીએ અને આ ધરા-ધામ પર ભગવાનનું રાજ્ય સ્થાપિત કરી શકીએ ?

"Thy Kingdom Come. Thy will be done, as in heaven, so on earth." *

માટે એની પાસે કાંઈ જ નથી, અર્પણ કરવાને-લુંટાવવાને માટે અને એ રીતે સાચુ મેળવવાને માટે જ સર્વ કાંઈ છે. એવા માણસોને કાંઈ વાતની ખોટ હોતી જ નથી. એમના જીવનની એક એક પળ આનંદ અને ઉલ્લાસથી ભરપૂર હોય છે, એમના હૃદયમાં પરમ શાન્તિ અને સુખનો અનુભવ પ્રતિક્ષણે થતો હોય છે, કારણ કે એમનું સંપૂર્ણ હૃદય, સંપૂર્ણ આત્મા, સંપૂર્ણ મન, સંપૂર્ણ શક્તિ ભગવાનની સેવામાં જ તલ્લીન હોય છે.

આ ઉપરથી સ્પષ્ટ થાય ■ કે જે કોઈ સાધના કરવાની હોય તો તે દેવાની-આપી દેવાની, નદિ કે લેવાની-અદ્ય કરવાની. મનુષ્ય અમીર હોય કે ગરીબ, પણ અદ્યની વૃત્તિ-લઈ લેવાની વૃત્તિ એને દીન-દીન અને કંગાલ બનાવી મૂકે છે-અદ્યની દિશામાં વળનાર મનુષ્ય વ્યર્થ બટકો બટકોને બિખારી બની જાય છે.

સંક્ષેપમાં એટલું યાદ રાખવાનું કે જે લુંટાવતા રહે છે અને પોતાની સંપત્તિને વિખેગતા જાય છે તેની સમ્પત્તિ ઊલટી વધતી જાય છે, અને જે સંત્યગ કરી રાખે છે, જે પરિમદી છે, તે અધિકાધિક અભાવ વધારી રહેલ છે.

આજના જગતમાં ન્યારે મનુષ્ય કે રાષ્ટ્ર પોતપોતાની શુદ્ધ સીમાઓમાં બંધાયે રહેલ છે, તુચ્છાતિતુચ્છ સ્વાર્થને લીધે પશુઓને પણ ધરમાલે એવું વર્તન કરી રહેલ છે અને સંહારનું તાંકવનૃત્ય ખેલાઈ રહ્યું છે, તે સમયે આ વાતની ખાસ આવશ્યકતા ■ કે આપણે સૌ આપણી અંદર દેવી વિભૂતિઓનો-દાન, દમ, અભયનો-વિકાસ કરીએ અને એ રીતે વિશ્વ-કલ્યાણમાં આપણે સાચો અને હાર્દિક દિરસો આપીએ. ભયરત, આપદમરત માનવતાની વાસ્તવિક મુક્તિનો આ જ એકમાત્ર માર્ગ છે. આપણામાંના કોઈકના અંતરમાં પણ આ દેવી ગુણોનો વિકાસ થઈ શકે તો એનાથી સંસારની

કાયા પલટાઈ જશે. માનવતા-અભાવ અને કષ્ટોથી ઘેરાયેલી માનવતા—એક વાર ખુલ્લી હવામાં સુખનો શ્વાસ લેશે. સદ્ધર્મની એક ધારા વહેવા લાગશે અને એમાં આપણા અંતરમાં જે કાંઈ અસત્ય હશે, સંકીર્ણતા હશે તે સર્વ તણાઈ જશે-ભળી જશે; અને સંસારના પટ પર આજ જે કાદવ-કીચડ ભમ્યો છે તે એક જ ઝપાટે ઉખડીને સાફ થઈ જશે. આ રીતે આત્માહુતિના સાધકોની સંખ્યા જેમ જેમ વધતી જશે તેમ આ સંસારમાંથી યુદ્ધનું નામ—નિશાન ભુંસાતું જશે; દુઃખ, અવસાદ, અન્યાય, ઉત્પીડન, મુડીવાદીઓના અત્યાચાર—સર્વ હંમેશને માટે નાશ પામશે અને પછી જેલ કે પાગલખાનાની જરૂર નહિ રહે. પરંતુ આ ‘Utopia’ —આ ઉચ્ચ આદર્શની પ્રાપ્તિ ત્યાંસુધી કરી રીતે થઈ શકે ન્યાંસુધી આપણામાંના પ્રત્યેક પોતે પોતાની જાતને અને પોતાના સર્વસ્વને ભગવત્કાર્ય અને ભગવત્સંકલ્પ સિદ્ધ કરવામાં હોમી ન દે ! સમાજમાં, કુટુંબમાં એક વ્યક્તિ પણ ન્યાં આ શુભ યોજનામાં લાગી જશે ત્યાં સંક્રામકની માફક આ વસ્તુ આસપાસની વ્યક્તિઓ અને વાતાવરણને પ્રભાવિત કર્યા વિના નહિ રહે. આ જ કારણથી સમય કે સુયોગની રાહ જમા વિના, અનુકૂળ અવસરની પ્રતિક્ષા કર્યા વિના આપણે આ પવિત્ર અનુદાનમાં વિના વિલંબે લાગી જવાની જરૂર છે—એમાં જ આપણું અને વિશ્વનું વાસ્તવિક કલ્યાણ છે.

સારુંજે જન્મત આ લીધણ હત્યાકાંડથી ત્રાસી રહ્યું છે. પ્રેમના એક બિંદુ માટે એ તલપી રહ્યું છે. માનવતા આજે પશુતાની મર્યાદાને પણ વટાવી ગઈ છે—શું આવા કટોકટીના સમયે આપણામાંથી કોઈની અંદર પણ એ ‘દેવત્વ’ જન્મત નહીં થાય, જેના બળથી આપણે આ અધકારનો ઉચ્છેદ કરી શકીએ અને આ ધરા-ધામ પર ભગવાનનું રાજ્ય સ્થાપિત કરી શકીએ ?

“Thy Kingdom Come. Thy will be done, as in heaven, so on earth.” *

* શ્રી. લૉલેલ દિલ્હોરના અંગ્રેજ લેખ પાચી.

પ્રાર્થનાનું મહત્વ

મનુષ્યભિમા એક સુદર ઝરણાનું જેટલું મહત્ત્વ છે એટલું જ મહત્ત્વ માનવ-જીવનમા પ્રાર્થનાનું છે. શુષ્ક, તપ્ત અને તલસતા હૃદય પર પ્રાર્થનાનો દિવ્ય અમૃત પ્રવાહ જ્યારે કલકલ નિનાદ સાથે વહે છે ત્યારે યુગ-યુગની, જન્મ-જન્મ-માતરોની શુદ્ધિ અને સિદ્ધિ જાગી ઊઠે છે. એ પ્રવાહ તો અનંત છે, ચિર નવીન છે, ચિર સુદૃઢ છે. હૃદયમા પ્રેમનો સાગર જ્યારે દિલોળા લે છે ત્યારે હૃદય અને હૃદયેશ એક બની જાય છે, હૃદય પોતાના 'બહાલા'ને મેળવી લે છે. પ્રેમમયી પ્રાર્થના ! એ તો સમસ્ત અધ્યાત્મનું સાર તત્ત્વ છે. માનવીના હૃદયમા પોતાના 'દેવ'ને માટે જે રત્નેદળરી લલક ઊઠે છે એનું નામ છે પ્રાર્થના-સાચી પ્રાર્થના-જેમા હૃદય હૃદયને, પ્રાણ પ્રાણને કાંઈ પોતાની વાત કહે છે અને એની સાંભળે છે. જીવ અને પગમાત્માના પરસ્પર પ્રેમાલાપનું નામ પ્રાર્થના.

પ્રેમી ગમે ત્યાં હોય, ચાહે તે કામમાં હોય, પણ એનું દિલ પ્રેમપાત્રમા જ લાગેનું રહે છે. એ રીતે પ્રભુના પ્રેમી પણ શગોચી ગમે ત્યાં હોય અને ગમે તે કંઈ ગઢેલ હોય, પરંતુ દિલની અદૃષ્ટ એ 'દિલજર'ની-પગમાત્માની-માધુરીનું ગસપાન કરતા રહે છે. એ 'દિલજર'ના સૌંદર્ય અને આકર્ષણની શી વાત ! 'મં હૈં મેરે વારમ, ઓઁ વાર મેરા દૈ સદા'—'My beloved is mine, and I am his'—આ કે પ્રેમી હૃદયમા ગવાતી ગગિણી હૃદયના

ધનકારમાં પણ આ પ્રણય-બંધારી વાગતી જ રહે છે. પ્રેમી બોલીને કંઈ કહેતા નથી, એમના હોઠ પ્રાર્થનામાં ફરકતા પણ નથી—ત્યાં મુખની બાધાનું કામ નથી, ત્યાં તો હૃદય હૃદયની સાથે વાત કરે છે, પ્રાણ પ્રાણની સાથે, આત્મા આત્માની સાથે બોલે છે—કેવો દિવ્ય કિલ્લોલ ! કેવું અપૂર્વ સમ્મિલન !

સંતોએ કહ્યું છે—જેમાં વિરામ હોય તે પ્રાર્થના શાની ? પ્રેમીઓની પ્રાર્થનામાં વિરામ હોય નહિ, કારણ કે ન્યાં પ્રેમ છે ત્યાં ‘બંધ’ કેમ હોઈ શકે ? હૈયામાં ન્યારે અમૃતની ધારા વહી રહી હોય તે સમયે વાણીનો વિલાસ કેવો ? ઉપર ઉપરથી હલતા દેખાતા હોઠ અને જોડેલા હાથ વડે જે પ્રાર્થના થાય છે એ તો પ્રાર્થનાનો એક સ્વાંગ છે; પરંતુ મોટે ભાગે લોકોએ પ્રાર્થનાનું આ સ્વરૂપ સ્વીકારેલું છે. શબ્દકોષમાં ‘પ્રાર્થના’નો જે અર્થ અને પર્યાયવાચી શબ્દ આપેલ છે તે પ્રમાણે તો માત્ર હાથ જોડી લેવાથી જ પ્રાર્થના બની જાય છે ! પરંતુ સાચી પ્રાર્થના તો કંઈ જુદી જ હોય છે, એ હૃદયની ઊંડાણમાં-હૈયાના ગર્ભાગ્રમાં, આત્માના અવાજમાં છે, હૃદયની બાધામાં, પ્રાણની બોલીમાં એ પ્રાર્થના થઈ શકે છે. આ પ્રાર્થના જ પ્રેમનો કક્ષો.—‘Prayer is the very alphabet of love.’ ‘Love is the language of Prayer.’

સંતપુરુષો કહે છે કે તમારા બંધ ઓરડામાં તમારા પ્રભુને એકાંતમાં મળો અને એની સાથે હળીમળીને પ્રેમપૂર્વક વાતો કરો. પરંતુ સાચું એકાંત જેમાં પ્રભુની સાથે લોકાન્ત કરવામાં આવે છે—એ જ હૃદયની ઓરડી. એ ઓરડીમાં બહારને મળી શકાય છે. એ જ પ્રેમી અને પ્રેમાસ્પદનું મિલનસ્થાન છે—સંકેતસ્થાન છે. એ જ પ્રેમદેવનું લીલાનિકેતન છે.

દિલ-દિલના પરસ્પર સંવાપનું નામ જ પ્રાર્થના—એટલે એમાં ક્યાંય બનાવટને કે વાગ્બળને સ્થાન જ નથી. પ્રાર્થના જેટલી

સરલ અને સાચી હશે એટલું જ ભગવાનના હૃદયને આકર્ષો શકશે. પરમાત્માની સામે આપણે આપણા દુઃખનું રજિસ્ટર ખોલીને બેસવાની જરૂર નથી. એ દયામય સર્વ કાંઈ સાંભળે તો છે જ. ભગવાનને એમ કહેવું કે મારા માટે આમ કરી દો, તેમ કરી દો- એ તો એની સર્વશક્તિમત્તા અને કરુણાવરુણાલયતા પર શંકા કરવા બરાબર છે. આપણે પ્રભુને પ્રાર્થના કરવા બેસતાં જ પોતાનાં દુઃખો રડવાની શરૂઆત કરી દઈએ છીએ. ખરી રીતે તો ભગવાન જે કાંઈ આપણે માટે કરે છે તેને હાથ લાંબા કરીને-ખોળા પાથરીને-મદદથી કરી લેવાની સાચી કલા આપણે જાણવાની જરૂર છે. આ કે તે ભગવાનો કે શાદણાં શેવાનો કાંઈ અર્થ નથી. આપણે આપણાં હૃદય ખોલીને ભગવાનની પ્રેમધારાને પૂરેપૂરી ઝીલવી જોઈએ. ભગવાનના પ્રેમ પ્રતિ આપણાં શરીર-મન-પ્રાણ સદા ઉન્મુખ રહે સદા એને મદદ કરતાં રહે એનું સદા આસ્વાદન કરતાં રહે, એમ થવું જોઈએ.

સાચી પ્રાર્થનામાં હૃદય ખોલે છે, મસ્તિષ્ક મૂક બની જાય છે. આપણે જેને 'પ્રાર્થના' કહીએ છીએ એ તો શરીરની અમુક સ્થિતિ, અમુક હાવભાવ, નાટકીય અભિનય અને રૂપાળા ચન્દોમાં સ્વાર્થો માગણી માત્ર હોય છે. 'પ્રાર્થના' એ તો હૃદયના સારા પુષ્કાર અને તલસાટનું નામ છે. એક અનબુધ્નિ નિર્દોષ બાળક જેવી સરળતા અને સમ્યાપ્તિ વાત કરે છે એવી સરળતા, સ્વાભાવિકતા, અને સમ્યાપ્તિ પ્રાર્થના મરી જોઈએ. આપણાં હૃદય જેટલાં ભગવાનના હૃદયની સમીપ પહોંચે છે, તેટલાં જ એ બાળકની માફક સરલ બની જાય છે અને એ સરલતા ત્યાંબુધી પહોંચે છે કે વાળી મૂક બની જાય છે, આખો જિગ્મષ જાય છે, મસ્તક પૃથ્વી પર નમી પડે છે અને અંતરનાં દાર ખુલી જાય છે; અને પછી જે કાંઈ બને છે એનું વર્ણન ચન્દોમાં કરી શકવું નથી, એનો એક દશારો પણ થઈ શકતો નથી.

પ્રાર્થના એ તો પોતાના પ્રાણપતિના પંચમાં આત્માનો અભિસાર છે. પ્રાર્થના એ શ્રદ્ધાનું, આત્મસમર્પણનું બીજું નામ છે. હૃદય જેમ જેમ પ્રાર્થનામય બનતું જાય છે, તેમ તેમ અંતરમાં શ્રદ્ધાની સુસ્તિગ્ધ કિરણાવલી પ્રસરતો જાય છે અને હૃદય એ દિવ્ય આલોકથી આલોકિત બની જાય છે. જેમ પ્રત્યેક કિરણમાં સૂર્ય વિદ્યમાન છે તેમ આપણા પ્રત્યેક પ્રણામમાં આપણા ઇશ્વર છે — આ પ્રણામ જ ભગવત્સાન્નિધ્યનું સાકાર સ્વરૂપ છે. પ્રણામમાં આપણે આપણા આરાધ્ય દેવનો સાક્ષાત્કાર કરીએ છીએ. પ્રણામને બીજા શબ્દોમાં કહેવાય છે ભગવાનનાં ચરણોમાં આત્મ-નિવેદન. આ છે સાચી ઉપાસના.

ભગવાનનું દિવ્ય સંગીત આપણને આપણી જ અંદરથી સંભળાય છે—આવી પણ શુભ ઘડી સાધકના જીવનમાં એકવાર આવે છે. આ આનંદ બસ આપણે અંદર ને અંદર પીએ છીએ. બહાર એને શબ્દોમાં વર્ણવી શકાતો નથી. અંદરથી જ આપણે કંઈક સાંભળીએ છીએ, અંદર જ આપણને કંઈક દેખાય છે; અને અંતરમાં જ આપણને કંઈક સ્પર્શ કરે છે. માનની ત્યારે પરમાત્મા સાથે પ્રીતિ કરે છે ત્યારે ભક્ત અને ભગવાન બન્નેનો પરસ્પર પ્રણય-સંલાપ એક ક્ષણને માટે પણ રોકાતો નથી. ત્યાં બંને એક-બીજાને માટે તરસ્યાં હોય એની માફક રહે છે. આ છે હૃદયોનાં પરસ્પર આદાન-પ્રદાન અને એ જ છે સાચી પ્રાર્થના.

એક વિદ્વાને કહ્યું છે, “Be filled with the spirit ..
.....making melody in your heart to the Lord,
giving thanks *always* for all things” — આત્મામા આનંદોત્સાસ ભરોને ભગવાન પ્રતિ હૃદયનું સંગીત વદાવો અને પરમાત્માના સમસ્ત અનુગ્રહોને માટે સદૈવ નનમસ્ક બનીને કૃતજ્ઞતા પ્રકટ કરો એ જ વિદ્વાન બીજે એક સ્થળે કહે છે — “Rejoice in the Lord *always*, and again I say, rejoice—”

ભગવાનમાં સદા આનંદવિહાર કરો, હું ફરીથી કહું છું કે આનંદ વિહાર કરો. હૃદયમાંથી ઉદ્ભવેલી પ્રાર્થનાનો પ્રવાહ કદિ રોકાતો નથી, ક્યાંય અટકતો નથી કેમકે એ નીકળે છે પ્રેમોદ્દેશિત હૈયામાંથી, અહીં મનુષ્ય ભગવાનનો પ્રેમી પણ છે અને પ્રેમારપદ પણ છે. હૃદયના એક એક યડકારમાં બહાવાના બહાવા નામનો સ્વપ્ન હિચ્ચાર થતો રહે છે, અંતરની જ્યોત બરાબર જલતી રહે છે.

આપણે જોઈ ગયા કે પ્રાર્થના એ હૃદયની વસ્તુ છે, વાણીની નથી. બહારનો શબ્દ એ તો અંતરના અવાજનો પોશાક માત્ર છે. હૃદયમાં જો સ્નેહ બર્ષો હોય છે તો તે વાણીમાં સ્ફૂટ થયા વિના રહેતો જ નથી. આ રીતે વાણીનો સુંદરમાં સુંદર ઉપયોગ પ્રાર્થનામાં થાય છે. એના પણ સયોગ અને અવસર હોય છે, પરંતુ જ્યારે પ્રાર્થના હૃદયમાંથી બીઠે છે ત્યારે એ એકેએક તારને હલાવી નાખે છે, શેમેરામને રસથી આર્દ્ર બનાવી મૂકે છે—અને એ પળભરને માટે પણ રોકી રોકાતી નથી અંદરની પ્રાર્થનાને માટેના બહારના પ્રયાસ કાંઈ જ કામ નથી આપતા, એને માટે અંતરના પ્રયાસ જ આરંભવા જોઈએ. આ પ્રયાસ પછી સ્વતઃ સ્વભાવ બની જાય છે અને એ રીતે અખંડ પ્રાર્થના ચાલે છે. હૃદય પરમાત્મા માટે સદાને માટે ખુલી જાય છે.

આને માટે કેટલાંક સહાયક સાધન પણ છે. ભારતવર્ષમાં મંત્રનો અભ્યાસ કરવામાં આવે છે અને બહુતો અત્યંત પ્રીતિ અને નિષ્ઠા સાથે નામનું સ્મરણ કરે છે. મંત્રમાં દેવવિશેષનાં નામ અને એમને માટે નમસ્કારના શબ્દ હોય છે. એ બહુ જ થોડા શબ્દોના હોય છે જેથી એની વારંવાર આવૃત્તિ સુખપૂર્વક શક્ય બને. નિયમ એવો છે કે મંત્રની વારંવાર આવૃત્તિ—પુનરુચ્ચારણ—કરવામાં આવે અને ચિત્તને એના પર સ્થિર કરવામાં આવે. આ એક સર્વથા મનો-વૈજ્ઞાનિક પ્રક્રિયા છે જેનું અલન કેવળ ભારતવર્ષમાં જ નહિ પરંતુ

સમસ્ત જગતનાં ધાર્મિક અને આધ્યાત્મિક મંડળોમાં છે - મુસલમાનોમાં, ખ્રિસ્તિઓમાં અને અન્ય ધર્માવનળીઓમાં આ વસ્તુ છે જ. એ ચિત્તને સ્થિર કરવાનું સાધન માત્ર નથી, પરંતુ એમાંથી શાન્તિ, તુષ્ટિ અને પુષ્ટિ પણ પ્રાપ્ત થાય છે, અને અહીં-તહીંની કુસ્લક વાસનાઓ પરથી દૂર ખસીને મન એકાન્તમાં સ્થિર રહેવાનું શીખે છે. આ વસ્તુ જગવચ્ચિન્તનમાં બહુ જ સહાયક છે સફળતા તો ત્યારે મળી ગણાય, કે જ્યારે આપણી સમગ્ર ચેતના એક માત્ર પરમાત્મામાં કેન્દ્રીભૂત થઈ જાય.

એક રહસ્યવાદી સંતે આ સંબંધમાં કહ્યું છે: " And therefore must we pray in the height and the depth, in the length and the breadth of our Spirit. And that not in many words but in a little word of one syllable. " આ કારણથી આપણે હૃદયની પૂરી જ આંધ તેમ જ જિંડાણ, લગાઈ તેમ જ પહેળાઈ-સમસ્ત વિસ્તારથી, સંપૂર્ણ હૃદયપૂર્વક પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવી જોઈએ. એને માટે મોટા સંખ્યાબળ શબ્દોની આવશ્યકતા નથી-ઓછામાં ઓછા શબ્દોથી, એક નાનકડા વાક્યથી એ બની શકે. પ્રાર્થના ભાવતઃ જેટલી વ્યાપક બનતી જાય છે તેટલી જ શબ્દતઃ ટૂંકી-નાની-બનતી જાય છે, અને જેવડ મૂકતામાં લીન થઈ જાય છે. વાણી મૌન બની જાય છે-આપણે પૂર્ણ રતેહ અને શ્રદ્ધાપૂર્વક ભગવાન તરફ જોઈ રહીએ છીએ, કેમ કે આ પ્રાર્થના વડે ભગવાનની સાથે જીવનું પ્રભુપાસમાં 'અન્યનધન' થઈ જાય છે અને એ પરમાત્મામાં જ ખોવાઈ જાય છે-મળી જાય છે.

અને પછી તો જીવનનો સમસ્ત વ્યાપાર પ્રાર્થનારૂપ બની જાય છે-આપણે જ્યાં ચાલીએ છીએ તે પવિત્ર ભૂમિ બની જાય છે, અને જીવનનો પ્રત્યેક દિવસ એક 'પર્વદિન' બની જાય છે. આપણી

સમસ્ત ક્રિયાઓ ભગવાનની સેવા બની જાય છે અને આપણે અનુભવીએ છીએ કે સેવા એ જ સાચી ઉપાસના છે- “To labour is to pray.” પરમાત્માને પ્રસન્ન કરનાર આનાથી સારી પ્રાર્થના કોઈ છે જ નહિ. આ પ્રાર્થનાનું અન્તિમ પરિણામ છે નિત્ય નિરંતર ભગવત્સાન્નિધ્યની દિવ્ય અનુભૂતિ ! *

* ‘Science of Thought Review’ ટી. સિયર્ડ • હાઈકેલ.

જીવન-યાત્રાનું લાઘુ

પ્રધારા મુસાફર ! પ્રથમ તો સ્થિર થઈને, શાંત બનીને એવો અનુભવ કરો કે ‘હું ખલ છું...’ અને મનની સ્થિરતાનો અભ્યાસ કરતા રહો, ખુદ જ એની મેળે બરાબર થઈ જશે. સમસ્ત વિષયસંબધી વિચારોને દૂર હટાવીને અન્તઃકરણમાં ચિત્તને એકાગ્ર કરવાનો પ્રયાસ કરો; માની લો કે ત્યાં (તમારા હૃદયમાં) એક સુંદર કમળ છે, જ્યાં નિત્ય ચૈતન્યનો નિવાસ છે. ત્યારે મનને તમે નિર્વિષય કરી નાખો છો ત્યારે કેવળ ચૈતન્યશક્તિ રહી જાય છે, જે પ્રેમમય શાન્તિમય અને આનંદમય છે. ત્યારે મન પણ નિશ્ચયપૂર્વક એ નિત્યચૈતન્યમાં વિલીન થઈ જાય છે. પ્રતિદિન નિયમિત રીતે આ સાધના કરવા માડો અને એ સમયે કોઈપણ જાતના વિચાર યા ચિન્તનને મનમાં ન આવવા દો. બીજો વખતે વળી વિષેશ નાખનાર વિષય સંબધી વિચારોથી બીસકુલ દૂર રહેવાનો યથાશક્તિ પ્રયાસ કરો. હમેશાં મનને શાન્ત અને સ્થિર રાખો; કેવળ પ્રેમ, શાન્તિ

અને આનંદના વિચારોને જ ચિત્તમાં સ્થાન આપો. વાસનાઓને દૂર હટાવીને જીવનશુદ્ધિ પ્રાપ્ત કરો એટલે તમને નિત્ય શાન્તિની પ્રાપ્તિ થશે, જે જીવનનું લક્ષ્ય છે. યાદ રાખો—‘સદા પ્રેમમાં વિચરણ કરવું અને સર્વ પ્રત્યે પ્રેમભાવ ગમવો એ જ સાચું જીવન છે, આદર્શ જીવન છે.’

શાન્તિ અને આનંદની પ્રાપ્તિને માટે તમારે તમારા વિચારોને શક્ય તેટલા શુદ્ધ કરવા પડશે. સ્વાર્થપરાયણતાની ભાવના કદિ તમારા મનને દૂષિત ન કરી જાય એ ધ્યાનમાં રાખજો. સાંસારિક જીવોને એક જ મહાન અને દિવ્ય શિખામણ આપવાની જી અને એ જ પૂર્ણ નિષ્કામ ભાવના. સર્વ યુગોમાં જેમણે આ વસ્તુની પ્રાપ્તિમાં જીવનને જોડ્યું છે, એ ભાવનાને પ્રાપ્ત કરીને તદ્દનુકૂળ આચરણ કયું છે, તે સર્વ સંત મહાત્મા અને ઉપધારક કહેવાયા છે. જગતના સર્વ ધર્મગ્રન્થો આ પાઠ શીખવવા માટે જ રચાયેલા છે. દુનિયાના સર્વ ધર્મ-પ્રવર્તકો આ વસ્તુને જ જીવનમાં ઉતારવાનો પયગામ આપી ગયા છે અને આપે છે. હૃદયને પવિત્ર કરવું એ સર્વ ધર્મોનું લક્ષ્ય છે અને અહીંથી જ આધ્યાત્મિકતાનો પ્રારંભ થાય છે.

સામાજિક આરામ, ક્ષણિક સુખ અથવા સાંસારિક વિજયથી જે શાન્તિ મળે છે તે અનિત્ય છે, અને જીવનની અગ્નિ-પરિક્ષાના તાપમાં બળીને બરમ થઈ જાય છે. માત્ર એક આધ્યાત્મિક શાંતિ જ સર્વ પરીક્ષાઓની વચ્ચે એક રસ બની રહે છે, અને કેવળ નિષ્કામ હૃદયદ્વારા જ એ શાન્તિની પ્રાપ્તિ કરી શકાય છે.

પવિત્રતા જ અમર શાન્તિ છે. આત્મસંયમથી એ પ્રાપ્ત થાય છે, અને આ માર્ગ પર યાત્રા કરનારને માટે નિરંતર વધતો જતો વિવેકનો પ્રકાશ માર્ગપ્રદર્શકનું કામ કરે છે. ધર્મના પથ પર કગ માંડતાં જ વિવેકનો પ્રકાશ સામે આવે છે, પરંતુ એનો સંપૂર્ણ

અનુભવ તો ત્યારે જ થાય છે કે જ્યારે નિર્દોષ જીવનની જવાલામાં અહં-કાર વિક્ષીન થઈ જાય છે.

જે તમે અનંત સુખ અને અક્ષય શાન્તિ પ્રાપ્ત કરવા ઇચ્છતા હો, જે તમે તમારાં પાપ, દુઝો, ચિન્તાઓ, જીવનની કષ્ટાઘાઓથી સુદાને માટે મુક્ત થવા ચાહતા હો, જે તમને મુક્તિની આકાંક્ષા હોય આ પ્રકારના પરમ દિવ્ય જીવનની તમને અભિવાધા હોય તો પ્રથમ તો તમારી પોતાની જાત પર વિજય પ્રાપ્ત કરો. પોતાના હૃદયમાં સ્થિતિ થયેલી દેવી શક્તિની આજ્ઞા અનુસાર પ્રત્યેક વિચાર, પ્રત્યેક ભાવના તથા પ્રત્યેક કામનાને સચાલિત કરો. આ સિવાય શાન્તિનો કોઈ માર્ગ છે જ નહિ. જે તમે આ માર્ગ પર ચાલવા માટે તૈયાર નહિ હો તો કર્મવિધિનું ગમે તેવી દૃઢતાપૂર્વક પાલન કરશો. પણ એ સર્વ નિષ્ફળ અને વ્યર્થ જવાનું, અને તમારાં કોઈ દેવી-દેવતા તમને સહાય નહિ કરે જે પોતાની જાત પર વિજય મેળવે છે તેને જ આ અનંત સુખ અને અક્ષય શાન્તિ પ્રાપ્ત થાય છે. તમારો સય અને શાશ્વત આત્મા જ તમારી અંદરનું તીર્થસ્થાન છે તમારી અહર રહેલું એ ઇશ્વરીય તત્ત્વ છે.

માટે તમાગ આ સમસ્ત દુન્યવી વિષયોથી, ઇન્દ્રિયોના ભોગોથી, બુદ્ધિના દેહાપોહથી, સાંસારિક ઝંઝાવાતોથી અલગ થઈને તમાગ હૃદયની ગુફાના અંતરભાગમાં પ્રવેશ કરો; ત્યાં સારીય સ્વાર્થયુક્ત શમનાઓનાં દૂષિત આક્રમણોથી મુક્ત થઈને તમે પવિત્ર શાન્તિ, આનંદમય ધામને પ્રાપ્ત કરી શકશો, અને તમારાં નિર્દોષ નયનો સમગ્ર વસ્તુઓને વાગ્તવિક રૂપમાં જોઈ શકશે.

બાહ્ય જગતમાં નિગંતર સમર્થ, પરિવર્તન અને અશાન્તિ દેખાય છે, પરંતુ પ્રત્યેક વસ્તુની બીજામાં અક્ષય શાન્તિનો નિવાસ હોય છે. એ જ બીજા નિસ્તમ્બનામાં ચેતનનો નિવાસ છે.

નાનાં બાળકોની પેઠે નિર્દોષ બનેા. તમારી દાનશીલતાને એટલી વધારો, એનો એટલો પ્રચાર કરો કે અહંકાર દયાના પ્રવાહમાં જ તણાઈને અદસ્ય થાય.

ધર્મ્યાં કદાપિ ન કરો. ક્રોધ અને દ્વેષથી અલગ રહો. સર્વ પ્રત્યે પ્રેમ, આદર અને સહભાવ રાખો. કઠિનમાં કઠિન પરીક્ષામાં પણ કદિ કટુતા ન આવવા દેશો, અથવા કડવા શબ્દોનો પ્રયોગ ન કરશો. ક્રોધને શાંતિથી, ઉપહાસને ધીરજથી અને દ્વેષને પ્રેમથી જીતી લો. કાઈ દિવસ પક્ષપક્ષીમાં ન પડતા. શાંતિસ્થાપક બનજો. લોકોમાં રહેલા બેદ-ભાવને વધારો નહિ અને એક પક્ષની વિરુદ્ધ બીજા પક્ષને સહાય કરીને ઝગડા વધારો નહિ; પરંતુ સર્વને સમાન રૂપથી ન્યાય, પ્રેમ અને સહભાવનું દાન કરો. બીજા ધર્મો, ધર્મચાર્યો અને સંપ્રદાયો તરફ તિરસ્કાર-ભરી દૃષ્ટિથી કદિ ન જુઓ. ગરીબ અને અમીર, માસિક અને નોકર, શાસક અને શાસિતમાં બેદભાવ ઉપસ્થિત ન કરતાં પોતપોતાનાં કર્તવ્યમાં રહેલાં સર્વ પ્રતિ સમાન ભુદ્ધિ રાખો. નિરંતર મનઃસંયમ કરવાથી, કડવાશ અને દ્વેષભાવને દૂર કરવાથી અને આદર્શ દયાની પ્રાપ્તિ માટે પ્રયાસ કરવાથી અન્તમાં સાધુતાનો ઉદય થશે.

ફળની ચિંતા છોડીને પૂર્ણ ધર્માનદારીથી પોતાના કર્તવ્યનું પાલન કરો. સુખ યા સ્વાર્થની કોઈ કામના તમારા કર્તવ્ય-પદથી તમને ભ્રષ્ટ ન કરે તે જોજો. બીજાનાં કર્તવ્યમાં હસ્તક્ષેપ કરશો નહિ. સદા ન્યાયશીલ બની રહો. કંઠજીમાં કંઠજી કસોટીમાં, તમારું જીવન અને સુખ નષ્ટ થતાં દેખાય તો પણ સત્યથી વિચલિત ન મરો. હઠ સંકંપવાળો પુરુષ અજ્ઞેય બને છે, એ સંશય તથા ભ્રમની દુઃખ-મય જાળથી સદા બંધી જાય છે. કદાચ કોઈ તમને આજ દે, તમારી નિન્દા યા ઉપહાસ કરે, તો તમે શાન્ત અને ધીર બની રહો અને આ વાત સ્મરણમાં રાખવાનો પ્રયત્ન કરો કે ન્યાયસુધી તમે બદલો

લેવાને માટે તૈયાર નહિ થાઓ અગર સામી વ્યક્તિ જેવી માનસિક અવસ્થા તમારી નહિ થાય, ત્યાં સુધી તમારું ખરાબ કરવા ઇચ્છનાર તમને કોઈ કાળે કશી હાનિ પહોંચાડી શકવાના નથી. એ રીતે તમારું ધુરું કરવા માગનાર પ્રત્યે પણ દયાભાવ રાખો, કારણ કે એ પોતે જ પોતાને નુકશાન કરી રહેલ છે.

પવિત્ર વિચારવાળો પુરુષ, બીજું કોઈ પોતાને કંઈ હાનિ પહોંચાડી શકે એમ કદિ માનતો જ નથી. એ તો પોતાના અહંકાર સિવાય કોઈને પોતાનો શત્રુ માનતો નથી.

કેવળ એવી વાતો કરો જે સત્ય અને યથાર્થ હોય. શબ્દ, સંકેત યા ભાવથી પણ કોઈનું ખરાબ ન કરો—ન ઇચ્છો. જેમ એક ઝેરી સર્પથી બચવા માટે દૂર નાસો છો તે રીતે મિથ્યાવાદથી સદા બચો, નહીં તો તમે એની બળમાં ફસાઈ જશો જે મનુષ્ય બીજાની નિંદા કરે છે તે શાન્તિના માર્ગ પર પહોંચી શકતો નથી. વ્યર્થ બકવાદથી હંમેશાં દૂર રહેજો. જે તમને દોષિત કરાવતા હોય તેને તમે દોષિત કે અપરાધી કરાવવાનો પ્રયત્ન ન કરતા, પણ તમારા શુદ્ધ આચારણ્યકાગ તમારા પર આરોપિત ચયેલ દોષનું નિરાકરણ કરો. જે સન્માર્ગ પર નથી ચાલી રહ્યા એવું તમને દેખાય છે તેની નિંદા ન કરો, પણ તમે પોતે જ સન્માર્ગ પર ચાલીને દયાભાવથી એની રક્ષા કરો. સત્યના શુદ્ધ જલ વડે કોધની અગ્નિને શાન્ત કરી દો. વિનીત બનીને વાત કરો, અને તેટલા નમ્ર બનો અને નીરસ, વ્યર્થ તેમ જ નિઃપ્રયોગન પરિહાસમા ભાગ ન લો. ગંભીરતા અને સર્વ-પ્રત્યે પૂન્યભાવ એ શુદ્ધતા અને જ્ઞાનનાં ચિહ્ન છે.

સત્યના વિષયમાં બનતાં સુધી વિવાદમાં ન ઊતરતાં, તમારા જીવનને જ સત્ય બનાવવાનો પ્રયાસ કરો. સારાય ભ્રમ અને સંશયને દૂર કરીને અપરિમિત શ્રદ્ધાપૂર્વક જ્ઞાનના પાકનો અભ્યાસ કરો. કોઈ

પ્રલોભનમાં પડીને સત્ય માર્ગથી વિચલિત ન બનો. આવેશમાં ન આવી જાઓ, અને વાસનાઓ જાગતાં તેને રોકી અને નિર્મૂળ કરો. એવું ન માની બેસતા કે તમને ગુરુદ્વારા અગર પુસ્તકોદ્વારા સત્યની પ્રાપ્તિ થઈ શકશે સત્યની પ્રાપ્તિ સાધના વડે જ થઈ શકે છે. ગુરુ અને જ્ઞાન તમને શિખામણથી વધુ કંઈ જ નહિ આપી શકે, એ શિખામણને તમારે આચરણમાં ઉતારવી જોઈએ અને એમના બતાવેલા માર્ગે તમારે સ્વયં જવું જોઈએ. જે મનુષ્ય પોતાને મળેલ નિયમો અને શિખામણોનો અદ્વાપૂર્વક અભ્યાસ કરે છે અને પૂર્ણતયા પોતાના પ્રયત્ન પર વિશ્વાસ ગણે છે, તે જ મનુષ્ય જ્ઞાનની ઉપવબ્ધિ કરી શકે છે. ગુરુમાં વિશ્વાસ રાખો, ધર્મમાં વિશ્વાસ રાખો અને ધર્મના માર્ગ પર વિશ્વાસ રાખો.

૬૯ સંકટપવાળા બનો. એક ઉદ્દેશ્ય રાખો. પોતાના સંકલ્પને પ્રતિદિન ૬૯ કરતા જાઓ. સર્વ અવસ્થાઓ અને પરિસ્થિતિઓમાં ધર્મ, આત્મ, તપસ્યા, દયા, સાધુતા, શ્રદ્ધા, વિનય, ધૈર્ય અને ઇન્દ્રિય-નિગ્રહ આદિ દેવી ગુણોનો જ પ્રકાશ કરો. ક્રોધ, ભય, સંદેહ, ઇર્ષ્યા, માત્સર્ય, રાગ, દ્વેષ અને શોકથી પૂર્ણત મુક્ત બની જાઓ. અધિકારની ઇચ્છા ન કરો પોતાના પક્ષનું સમર્થન પણ ન કરો બદલો લેવાનો વિચાર સદંતર છોડી દો. જે તમને હાનિ પહોંચાડવાનો પ્રયાસ કરે છે એનું પણ બધું ઇચ્છો તમારો વિરોધ કરનાર, તમારા પર ખેટો આક્ષેપ કરનાર પ્રત્યે પણ એવી સન્નજનતા રાખો, જેવી સન્નજનતા તમે તમારા વિચારના મનુષ્યો પ્રત્યે દાખવો છો. બીજાના વિષયમાં ઝડ ઝડ તમારો નિર્ણય ન આપો. કોઈપણ વ્યક્તિ કે મતનો વિરોધ કદિ પણ ન કરો. સર્વની સાથે શાન્તિથી રહો.

યાદ રાખો—સ્વર્ગ એ કોઈ એવી કલ્પનિક વસ્તુ નથી જે

મરણ બાદ પ્રાપ્ત થાય છે. એ એક યથાર્થ વસ્તુ છે અને હંમેશાં તમારા હૃદયમાં ઉપસ્થિત રહે છે. ત્યાં પ્રેમ છે—સાચો પ્રેમ છે, ત્યાં સ્વર્ગ છે, અને ત્યાં જ સદા શાન્તિનો નિવાસ છે.

હંમેશાં પ્રેમ અને શાન્તિનું ચિન્તન કરો. આ બે જ મુખ્ય ધરતુઓ છે. એ અનુસાર જ પૂર્ણતઃ પોતાના ચરિત્રનું ગઠન કરો અને તમારું જીવન અત્યંત આનંદમય બની જશે.

ભવ-બંધનથી મુક્તિ મેળવવા માટે ધર્મ અને સદાચારના પ્રસિદ્ધ નિયમોનું અંદો તમને વારંવાર સ્મરણ કરાવવામાં આવ્યું છે, એની પાછળ માત્ર એ જ દૃષ્ટિ છે કે એ તમને બરાબર યાદ રહે અને તમે દૃઢતાપૂર્વક એનો અભ્યાસ કરતા રહો—જીવનમાં ઉતારતા રહો. તમારા જીવનને શાન્તિમય અને આનંદમય બનાવવા માટે આ સિવાય કોઈ વસ્તુની આવશ્યકતા નથી; માટે ખૂબ દૃઢતાપૂર્વક અને સાવધાનીથી એની સાધનામાં લાગી જાઓ. અદ્ભુત સફળતાપૂર્વક તમને ઉદ્દેશ્યની પ્રાપ્તિ થશે.

મોક્ષને જો પ્રાણીમાત્રમાં રહેલા પ્રજાની જ સેવા કરતો હોય, અને નામ, કીર્તિ કે સ્વર્ગની ઇચ્છા ન રાખતો હોય તથા જેમની સેવા કરે તેઓ પાસે પણ કરી જઈને ઇચ્છતો ન હોય તો તે નિષ્કામ કર્મ એટલે કર્મયોગ જ કરે છે અને પરમ લાભ સાધે છે; કેમ કે એ પણ પરમાત્મદર્શન, પરમધામ અથવા મોક્ષપ્રાપ્તિનો માર્ગ છે.

—સ્વામી સમદ્રષ્ટુ પરમહંસ.

સ્વયંભૂ જયોતિ

પ્રત્યેક આત્માની અંદર એક આન્તરિક પ્રકાશ હોય છે, જેનું અનુસંધાન અગરવિકાસ કરવાથી એનું (આત્માનું) દિવ્ય સ્વરૂપ સ્પષ્ટ પ્રકટ થઈ શકે છે. આ એ અવ્યક્ત અપારિત્ય અનિર્વચનીય સ્વયંભૂ જયોતિ છે, એ ગૂઢ અન્તરિક પ્રકાશ છે, જે સંસારમાં જન્મ પ્રદણ કરનાર પ્રત્યેક મનુષ્યને આલોક પ્રદાન કરે છે (Which lighteth every man that cometh into the world). એના પ્રકાશ પછી સર્વ ઢાંધ પ્રકાશિત બને છે, એના પ્રકાશમાંથી સારાય પદાર્થોને પ્રકાશ મળે છે * શ્રુતિના આ વાક્યની પાછળ પણ એ અનુભૂતિ કામ કરી રહી છે. યહૂદીઓના પયગંબર માઇકા (Micah) એ કહ્યું છે—“ ઇશ્વર મને પ્રકાશની સામે લાવશે અને હું એમના ધર્મ અને ન્યાયનાં દર્શન કરીશ. ” (He will bring me forth to the light, and I shall behold his righteousness) આ પ્રકાશને તે જ જોઈ શકે છે, જે શ્રદ્ધા-પૂર્વક એની શોધ કરે છે, જે એની સહાયથી સત્યનું દર્શન કરવા આહે છે; નહિ કે જે એની અભિવ્યક્તિ તરફ ઉદાસીન રહે છે. એ એને એવા માર્ગનું દર્શન કરાવી દે છે જે શાન્તિ, વિશ્રામ અને વિજયના નિત્ય નિકેતન તરફ લઈ જનાર છે—જ્યાં પહોંચ્યા પછી મનુષ્યને લૌકિક સંઘર્ષથી વિશ્રામ મળે છે, અને જગતનાં તોફાનો

* તમેવ भान्तमनुभाति सर्वं तस्य भासा सकलं विभाति ।

તેમ જ ઝંઝાવાતોથી પર બનીને એ પોતે એવી અનિર્વચનીય શાન્તિના વાતાવરણમાં આવે છે, જેના પર કાળની ગતિનો અથવા મનુષ્યની બદલનાર પરિસ્થિતિનો કોઈ પ્રભાવ પડતો નથી. એ પ્રકાશ એને એવા તેજોમય શિખરોની ઝાંખી કરાવી દે છે, જે આ મર્ત્ય-લોકથી એટલાં ઊંચાં હોય છે કે એનો પ્રકાશ સ્વર્ગીય દિપાવલિના પ્રકાશ સાથે મળીને એક બની જાય છે. ત્યાં એ જાણુવા માટે કે આપણા આધ્યાત્મિક જીવનનું અત્યંત મનોમુગ્ધકારી સ્વપ્ન આ દિવ્ય અનાદિ ભાગવતીય જીવનની-જેને આપણે ધ્રુવર કહીએ છીએ અને જેના આધાર પર તેમ જ જે ઉપાદાનથી સમસ્ત સત્તા અને રૂપોની રચના થાય છે-પ્રભાનું સાચું અને વાસ્તવિક પ્રતીક અથવા પ્રતિધ્વનિ યા પ્રતિબિમ્બ છે, આ નિશ્ચય કરવો કઠણ બને છે કે આ મર્ત્યલોકથી પણ ઉપર ઉઠાવીને સ્વર્ગને પણ મનુષ્યના દષ્ટિપથમાં લઈ આવવામાં આવે.

એક સાચા શ્રદ્ધાળુ સાધકને, આધ્યાત્મિક જીવનની સત્યતા અને વાસ્તવિકતાને માટે કોઈ બાહ્ય પ્રમાણની આવશ્યકતા નથી હોતી, કેમકે એ પોતાના આત્મામાં જ આત્મપ્રેત રહે છે. આત્મબળના દૃઢ-તમ આધાર તથા પોતાની આધ્યાત્મિક પ્રકૃતિના નિર્માણને માટે એ એવા બાહ્ય પ્રમાણનો ભરોસો નહિ કરે, જેનું ખંડન પણ કરી શકાતું હોય. એના અંતરમાં તો એક એવો અવાજ ઊઠે છે જે કોઈ પણ બાહ્ય પ્રમાણથી અધિક પ્રામાણિક હોય છે. અને જે જગતના બગરના કાલાહલ સોસગવો પણ સાંભળી શકાય છે. આત્માની અંદર એક ગૂઢ દિવ્ય દષ્ટિ હોય છે, જે લૌકિક વિદ્યાથી અન્તર્હિત રહે છે, જે દર્શનોના વાંકાસુદા કઠણ રસ્તાથી દૂર હોય છે અને જે અન્ય સર્વ શક્તિઓની પેઠે સ્પષ્ટરૂપે સ્વોક્તર કરવાથી, પ્રયત્નપૂર્વક સાધવાથી તેમ જ સાવધાનીથી પોષણ કરવાથી વિકસિત બને છે. આ માનવ-પ્રકૃતિની સર્વથી મહાન સમ્પત્તિ છે, મહાનમાં મહાન શક્તિ છે, એની

ઉપેક્ષા કરી શકાય જ નહિ. એ અદ્ભુત અને નિશ્ચયાત્મક હોય છે. એને સ્વીકૃતિની આવશ્યકતા નથી, તેમ એનો અપલાપ સંભવિત નથી. એની ક્રિયા સીધા અને પ્રત્યક્ષરૂપે થાય છે અને શ્રદ્ધાપૂર્વક વિચાર કરવાથી એવું માલુમ પડશે કે ત્યાંસુધી આપણને સંબંધ છે ત્યાંસુધી એનો નિર્ણય નિર્ભાન્ત જ રહેવાનો, કેમ કે બંને એનો નિર્ણય અન્તિમ ન હોય, પણ આપણે માટે આથી અધિક નિર્ણયનો સંભવ નથી. સર્વના અન્તરાત્માનો આ ગૂઢ અવાજ એ ઇશ્વરનો અવાજ છે.

એ સાચું છે કે આ અવાજને અત્યંત ધ્યાનપૂર્વક સાંભળવાની આવશ્યકતા છે. પ્રથમ એ અત્યંત ધીમે 'લાગે' છે, પરંતુ જેમ વધારે આપણે એ સાંભળવાનો પ્રયત્ન કરીશું તેમ તેમ તે સ્પષ્ટ થતો જશે. આ અંતર્નાદ સહજ દૃષ્ટિકારા આપણા અન્તરતમ પ્રદેશમાં નિશ્ચિત રૂપે જાગૃત થાય છે. કોઈ વાત આપણને સત્ય લાગે તો કોઈ તર્કનો આશ્રય લઈને આપણે તરત એમ સ્વીકારી લેવામાં અને મંડળી કરવામાં ઈન્કાર કરવો ન જોઈએ. જો કોઈ વસ્તુ, અથવા બાહ્યરૂપ આપણી સમક્ષ પોતાની સત્તાને કાયમ કરી દે તો આપણે એ જાણીને એનો અપલાપ ન કરવો જોઈએ કે અમે 'બીજા' તથ્યોની સાથે, જે એની સ્વીકૃતિમાં બાધક પ્રતીત થનાર હોય, એનો મેળ ખેસાડી શકતા નથી. અધિકાર સાથે સાથે વિદ્યમાન છે એ કારણથી પ્રકાશની સત્તાનો અસ્વીકાર કરી શકાતો નથી. આ પ્રકારનો જે વિરોધ દૃષ્ટિગોચર થાય છે એનું કારણ છે આપણી સીમિત શક્તિઓની સવિરોધતા. આ સવિરોધતાને કારણે આપણે અસીમના ધરાતલ પર સમગ્રનું એના પૂર્ણ રૂપમાં દર્શન કરી શકતા નથી—જે ધરાતલ પર સીધી રેખા ચક્રાકાર બની જાય છે અને જેને આપણે પરસ્પર વિરૂદ્ધ કહીએ છીએ એ સર્વ એકબીજાના સંબંધમાં આવીને સત્યના દોરડામાં ગુંથાઈને એક બની જાય છે. આ જ કારણથી જીવનનાં અનેક

અત્યંત બહુમૂલ્ય રત્નોથી આપણે વંચિત રહી જઈએ છીએ અથવા તો એને પ્રદણ કરતાં કરીએ છીએ, અને આત્માની એ દૈવી પ્રેરણાઓની ઉપેક્ષા કરીએ છીએ, જેને કાર્યાન્વિત કરવાથી આપણે સત્ એટલે યથાર્થ વસ્તુની ઉપલબ્ધિ કરી શક્યા હોત. આ પદ્ધતિથી દુર્ભાગ્યે જો કોઈ વખત આપણે કોઈ જ્ઞાન્ત નિર્ણય પર આત્મા જઈએ, તો પણ આપણે સાચા અને પ્રમાણદાર હોઈએ તો એ નિર્ણય આપોઆપ તરત જ આપણી બુદ્ધિમાંથી ખસી જાય છે. આપણે એ વાતથી ડરવાની જરૂર નથી કે આપણને આ કારણે સદાને માટે તુલ્યતાન થતું રહેશે. આપણે સત્યને જલ્દી પ્રાપ્તિ કરાવનાર માર્ગનું અવલંબન કરવું જોઈએ, અને જ્યારે ભગવાનનું દિવ્ય રાજ્ય આપણી સમક્ષ દેખાય ત્યારે આપણે કેવળ પ્રાથમિક સિધ્ધાંતો પર નહીં વિરમવું જોઈએ. જે વસ્તુ સ્પષ્ટ અને પ્રત્યક્ષ હોય એની સિદ્ધિને માટે તર્ક અગર હેતુશાસ્ત્રના પ્રમાણોની અપેક્ષા ન રાખતાં, પોતાની પ્રકૃતિની સ્થાયી શક્તિઓ પર વિશ્વાસ કરીને, જે રીતે માળી બગીચામાંથી ફૂલ ચૂટે છે એ રીતે, કેવળ સૌન્દર્ય અને સંપ્રાણતાની દૃષ્ટિથી તથ્યને પકડી લેવું જોઈએ. પુષ્પોનાં વૈજ્ઞાનિક નામ અગર ઉદ્ભિજ્જ વર્ગમાં એના યથાર્થ સ્થાનના જ્ઞાનથી એની રમણીયતા અથવા સંપ્રાણતા વધી જતી નથી.

આધ્યાત્મિક વિકાસની ક્રિયા ત્યાં સુધી અગ્રાધિત રહે ચાલુ રહેવી જોઈએ જ્યાંસુધી એ સ્વયંજૂ જ્યોતિ આપણા સમગ્ર સ્વરૂપમાં વ્યાપ્ત બનીને એના પર આધિપત્ય ન જમાવી લે, જ્યાંસુધી આપણે એમ ન કહેવા લાગીએ કે “અમે નહીં પરંતુ અમારી અંદર રહેનાર પ્રભુ જ સર્વ કંઈ છે.” એ સમયે આપણને એવી અનુભૂતિ થશે કે હું એ આ જડ શરીર નથી, પણ વસ્તુની પેઠે એને ધારણ કરીને એનો ઉપયોગ કરનાર છું, હું ભાવસમૃદ્ધ નથી પરંતુ એનો નિમજ

કરનાર છું; હું સંકલ્પ નથી પરંતુ એની સૃષ્ટિ કરનાર છું. પરમાત્મા જ્યોતિ: સ્વરૂપ છે, આપણે એ પ્રકાશને પ્રકાશ કરવા માટે અન્તર્મુખ થવું પડશે; અને તો જ આપણે હિન્મુક્ત રૂપે એની સેવા કરી શકીશું, જેની સેવા એ જ નિરતિશય સ્વતંત્રતા— પૂર્ણ મુક્તિ છે—(Whose service is perfect freedom)

'Tis God's sight that illumines the senses' light,
That is the meaning of 'Light upon light',
The senses' light draws us earthwards,
God's Light calls us heavenwards."

‘પરમાત્માની જ્યોતિ જ હિન્દ્રિયોની જ્યોતિને પ્રકાશિત કરે છે. ‘જ્યોતિ પર અધિષ્ટિત જ્યોતિ’નો એ જ અર્થ છે. હિન્દ્રિયોની જ્યોતિ આપણને જગત તરફ આકર્ષિત કરે છે, ‘જ્યારે હિન્દ્રિયોની જ્યોતિ આપણને એના દિવ્ય ધામમાં બોલાવે છે.’ *

* રેવરંડ આર્ચર ઇ. ગ્રેસીના લેખનો સાવાનુવાદ.

પોતાને કાલા સમજનારાઓ એમ માનીને ફૂલાયા કરે છે કે, ‘આપણે કેવા ચતુર છીએ! ધન, કીર્તિ અને સંસાર-સુખની કેવી મોજ આપણે લૂંટીએ છીએ!’ કાગડો પણ પોતાને બારે ચતુર સમજે છે પણ ખરૂં જોતાં તો સવારથી સાંજ સુધી તે વિષ્ઠા જ શોધતો રહે છે અને તેની આંતરિક અસાંતિનો પાર નથી હોતો!

—સ્વામી રામકૃષ્ણ પરમહંસ.

જીવ અને ઇશ્વર

પ્રત્યેક પિંડમાં જે અન્તઃકરણ સહિત આનંદસ્વરૂપ ચેતન છે તેને જીવ કહેવામાં આવે છે. સર્વવ્યાપી ચેતન એક હોવા છતાં પણ અન્તઃકરણયુક્ત જીવ અનેક દેહ હોવાને કારણે અનેક દેખાય છે; જેવી રીતે એક જ સર્વવ્યાપક આકાશ અનેક ઘટાકાશોના રૂપમાં દૃષ્ટિગોચર થતું દેખાય છે.

મહાસાગરમાં જળ અખંડ રૂપથી એક સમાન વ્યાપ્ત છે, પરંતુ જ્યારે આપણી દૃષ્ટિ એના કોઈ એક વિશેષ સૂક્ષ્મ સ્થાન પર જાય છે ત્યારે આપણે એને જલપિંડુ કહીએ છીએ અને જ્યારે સંપૂર્ણ જળનો વિચાર કરીએ છીએ ત્યારે એને મહાસાગર તરીકે ઓળખીએ છીએ. એક વધુ ઉદાહરણ લઈએ આપણી પાસે ચોસડ પૈસા છે; એમાંના એક એક સિક્કાને તો પૈસો કહીએ છીએ, પણ એ આખા સમુદાયને રૂપિયા તરીકે ઓળખીએ છીએ, પ્રત્યેક ટુકડામાં તાણુ છે અને ઉપર સરકારની છાપ છે—સરકારની છાપવાળા આવા એકતાંનાના ટુકડાને-સિક્કાને-પૈસો કહીએ છીએ અને ચોસડ સાથે ગણતાં રૂપિયો કહીએ છીએ. એવી જ રીતે એક એક દેહમાં વ્યાપ્ત એવા અન્તઃકરણયુક્ત ચેતનને જીવ કહેવાય છે, અને સર્વ દેહોમાં વ્યાપી રહેલ અન્તઃકરણયુક્ત ચેતનને ઇશ્વર, ઇશ્વર, પરમેશ્વર યા ભગવાન કહેવામાં આવે છે. જીવને પોતાના દેહનું અભિમાન હોય છે, ઇશ્વરને સારીય સૃષ્ટિનું અભિમાન હોય છે દેહમાં વ્યાપ્ત એવા સંસ્કારયુક્ત ચેતનને

જીવ કહે છે અને સંસ્કારરહિત ચેતનને આત્મા, કૃતસ્થ, સાક્ષી ઇત્યાદિ નામે ઓળખવામાં આવે છે. એ જ રીતે સમગ્ર સૃષ્ટિમાં વ્યાપ્ત સર્વ જીવોના સંસ્કાર-સમુદાય સહિત ચેતનને ઈશ, ઈશ્વર, પરમેશ્વર કે ભગવાન કહે છે અને મંસ્કાર-સમુદાયરૂપી ઉપાધિથી રહિત ચેતનને બ્રહ્મ, પરબ્રહ્મ, પરાવિભૂતિ વગેરે કહે છે. ખરેખર તો જીવ, આત્મા, ઈશ્વર અને બ્રહ્મ સર્વ એક સમિચ્છાનંદ છે. જીવનું અન્તઃકરણ વિકાર અગર અવિદ્યા કે અજ્ઞાનથી યુક્ત છે. આ અવિદ્યાને કારણે એ સ્વયં આનંદધન હોવા છતાં પણ પોતાને દુઃખી માને છે અને પૂર્ણ હોવા છતાં પણ પોતાને અપૂર્ણ માને છે. આ અપૂર્ણ બ્રહ્માંડની આગળ એક દેહ તો એટલો અદ્ય છે કે એની કાંઈ ગણતરી જ નથી. એથી જ એ દેહના અભિમાની જીવનું જ્ઞાન પણ અત્યંત અદ્ય છે—નહીં જેવું છે. અને એટલે એ અજ્ઞાની કહેવાય છે. અદ્ય ઉપાધિઓમાં વ્યાપ્ત એવો જીવ અત્પનો અભિમાની હોવાથી અદ્યત્વ છે અને સારાય બ્રહ્માંડમાં વ્યાપ્ત હોવાને કારણે ઈશ્વર સર્વજ્ઞ અને સ્વયંસિદ્ધ છે. આથી જ્ઞાન એની ઉપાધિ કહેવાય છે. એ ભગવાન સર્વશક્તિ, સત્સંકલ્પ, પૂર્ણ દયા અને પૂર્ણ કરુણા આદિ દિવ્ય ગુણોથી વિભૂષિત છે, એથી સગુણ વિભૂતિ યા સગુણ બ્રહ્મ કહેવાય છે. અજ્ઞાની જીવ અપૂર્ણ, નિઃસહાય અને દુઃખી હોવાને કારણે પૂર્ણ અને સર્વશક્તિમાન એવા પરમેશ્વરની કૃપા સંપાદન કરવા ઇચ્છે—એની સહાય ભાગે એ તદ્દન સ્વાભાવિક છે. ભગવાન વિના જીવનો કોઈ બીજો સહાયક ન હોવાથી એને માટે ભગવાનની અનન્ય શરણાગતિ એ જ ઇષ્ટ છે. જીવને સહાય કરનાર એક માત્ર ઈશ્વર જ છે; એના પર એનો સ્વભાવથી જ અત્યંત ઉત્કૃષ્ટ અને અવિચ્છિન્ન પ્રેમ છે, કારણ કે તત્ત્વતઃ તો એ બન્ને એક જ છે. જેમ જીવને ભગવાન પર પ્રેમ છે તેમ ભગવાનને જીવ ઉપર પણ એવો જ પ્રેમ છે. જીવ ભગવાનની સાથેનો

પોતાનો સાચો સંબંધ જાણી લે—એનો એ સ્વભાવ જ છે, એને માટે ખાસ કોઈ પ્રયાસ કરવાની આવશ્યકતા પણ નથી. પરંતુ અજ્ઞાન-વશ હોવાથી જીવ પોતાનો આ સંબંધ ભૂલી ગયેલ છે, તો પણ સ્વાભાવિક હોવાને કારણે એ પ્રેમ સહજ પ્રકટ થઈ શકે છે, પણ એ તરફ એની દૃષ્ટિ જાય ત્યારે ને ! એ તો વિષયોમાં એટલો લિપ્ત છે કે ઈશ્વર તરફ જવા માટે એની પાસે સમય જ નથી ! જો એ માત્ર એક ક્ષણને માટે વિષયો તરફથી મુખ ફેરવી લઈને પરમેશ્વરમાં ચિત્ત લગાવે તો એના હૃદયમાં ભગવત્પ્રેમ પ્રકટ થાય, જે સ્થિતિના મુખને માટે ત્રણ લોકમાં કોઈ ઉપમા નથી.

ભગવાન સર્વજ છે, એ પોતે જાણે છે કે જીવ પોતાનો જ એક અંશ છે, અને એ જ કારણથી જીવ પર એને સ્વાભાવિક પ્રેમ છે. એ જીવને કદિ ભૂલેજ નહિ. જીવને સંપૂર્ણ મદદ કરવાને માટે તેમજ એના યોગક્ષેમનો નિર્વાહ કરવાને અર્થે તો એ તૈયાર બેઠેલ છે. એ ત્યાંમુખી કરવા ઇચ્છે છે કે જીવના અન્તઃકરણમાં વ્યાપી રહેલ અજ્ઞાનને દૂર કરીને જ્ઞાન-જ્યોતિ પ્રકટ કરી દેવી, જેથી એના (જીવના) સર્વ વિકાર નષ્ટ થાય અને ફરીથી કોઈ દુઃખ એને સ્પર્શી શકે જ નહિ; અને એ જન્મ-મરણની ઉપાધિથી મુક્ત બનીને પરમાનન્દની-પોતાના જ સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ કરી લે, પરંતુ વાત એવી છે કે ભગવાન તો જીવ તરફ મુખ ફેરવીને એને મુક્ત કરવાને તૈયાર બેસેલ છે, પણ જીવ એ તરફ પીઠ ફેરવીને સાંસારિક વિષયો તરફ મોં રાખી રહેલ છે એનું શું ? એ વિષય-ભોગોમાં જ લિપ્ત છે, એમાં જ રમણ કરે છે; આથી ત્યારે ભગવાન જુએ છે કે આ જીવરૂપી જાળક હજી દુનિયાના ખેલમાં રમી રહેલ છે ત્યારે પછી એને ન બોલાવતાં ખેલવા દે છે. ઈશ્વર જાણે છે કે એ એક દિવસ તો થાકશે જ, એક દાણ એવી આવશે ત્યારે એ જીવને સાચું જ્ઞાન થશે, અને જનનની અનિદ્રા વસ્તુઓ તેમ જ વિષય-ભોગો પર એને નિરસાર આવનાં પોતાના ખરા સ્વરૂપ તરફ

એ પાછો વળશે, અને તે સમયે જરાજર તે જ પળે પોતે (ભગવાન) એને અપનાવી લેશે. વચ્ચે વચ્ચે આ સંસારરૂપી બેલમાં બેલમાં એ પડી જાય છે, દુઃખી થાય છે, ત્યારે જરૂર પરમેશ્વર એને સહાય કરે છે, પરંતુ એ રમત છેડે નહિ ત્યાં સુધી એના મૂળ સ્વરૂપનું જ્ઞાન થાય નહિ અને જ્યાં સુધી પોતે પોતાને ન ઓળખી શકે ત્યાં સુધી પરમાત્મા સાથે એકતા સધાય નહિ. આ રીતે આ જગતનો જીવો બેલ બેલ રમી છે. આપણે જોઈ ગયા કે જીવ પર ભગવાનની સદા કૃપા જ રહે છે, છતાં એ વિષયોમાં એટલો અધ યજ ગયેલ છે કે પરમેશ્વરની કૃપાનો એને ખ્યાલ જ આવતો નથી. જો એને ઈશ્વરની કૃપાનું ઠીક ઠીક જ્ઞાન થઈ જાય તો એની વૃત્તિ સ્વયં તરત જ ભગવાન તરફ વળી જાય.

ઉપર્યુક્ત કથન અનુસાર જો જીવને ઈશ્વર સાથેના પોતાના સંબંધનું જ્ઞાન થાય તો એનો ભગવાન પ્રત્યે સ્વાભાવિક પ્રેમ-જો એનો સ્વભાવ જ છે-પ્રકટ થઈ શકે. આ પ્રેમ સ્વાભાવિક હોવાથી શુદ્ધ છે. એમાં કોઈ ફજની ઈચ્છા નથી. એ પ્રેમ અદેવિક છે. એમાં સુખ, ભય વગેરે કોઈ હેતુ હોઈ શકતો નથી. આપણને પોતાને પોતાની જાન પર જો પ્રેમ છે તે નિહેંતુક, સ્વાભાવિક અને શુદ્ધ છે. એને પરમ પ્રેમ કહેવાય છે. જેટલો અને જેવો પ્રેમ આપણને આપણા પોતાના પર હોય છે, તેટલો અને તેવો પ્રેમ બીજા કોઈના પર હોતો નથી. બીજા પર પ્રેમ કરવામાં કોઈને કોઈ ફજની ઈચ્છા અવશ્ય રહેવાની જ, પછી ભલે એ ઈચ્છા માત્ર આનંદની જ હોય. જો ઈશ્વર પર પ્રેમ થાય તો જીવની વૃત્તિ એનામાં લાગે છે, કારણ કે ત્યાં પરમ સુખનો અનુભવ થાય છે. પછી એ ઈ વૃત્તિ વિષયોમાં જવાની જ નહિ. આ રીતે જો વિષયોમાં એની આસક્તિ નહીં રહે તો પછી એ વિષયોનું બંધન ક્યાં રહેવાનું? અને જો એ બંધન છૂટી જાય તો પછી દુઃખ છે જ ક્યાં?

જીવનનો હેતુ

મુખ્ય-જીવનનો ઉદ્દેશ મહાન છે. એની શોધા અપાર છે. શરીરની રચના પર પણ ઊંડો વિચાર કરીએ તો એના સજ્જની કલા પર મુગ્ધ થઈ જઈએ. માનવજાતની કોઈ પણ કારીગરી-કોઈ પણ કલાકૃતિ એની સામે તુંચ લાગે છે. શરીરમાં જેટલા અવયવ છે તે સર્વતું પોતાનું અલગ અલગ કાર્ય છે અને એ સર્વ પરસ્પર એટલા સંતુલિત છે કે વિરોધ યા વિપર્યયાનું ત્યાં નામ નથી. હાથનું કાર્ય હાથ કરે છે, અને પગનું કામ પગ. આંખો પોતાનું કામ કરે છે, કાન પોતાની ફરજ બજાવે છે. આંખો સાંભળતી નથી, કાન કેખતી નથી. આ રીતે મર્વ આંખો પોતપોતાનું નિર્દિષ્ટ કાર્ય કરે છે અને એ સર્વના કેન્દ્રમાં બેઠેલી બુદ્ધિ એનું સંચાલન અને અનુચાલન કર્યા કરે છે, એથી જરા આગળ વધીએ તો એક કુતૂહલ અને નિરાસા થાય છે કે બુદ્ધિમાં જે પ્રકાર છે તે ક્યાંથી આવે છે?

જે પિંડમાં છે તે જ બ્રહ્માંડમાં છે—પિંડ બ્રહ્માંડનું નાનું રૂપ છે અને બ્રહ્માંડ પિંડનું વિરાટ સ્વરૂપ છે. આ કારણથી જે બ્રહ્માંડનું સંચાલન અને સરદાશુ કરે છે, તે જ પિંડનું પણ સંચાલન અને સરદાશુ કરે છે. એક જ પ્રકારથી સર્વ કાર્ય પ્રકાશિત છે. ધૂળના એક નાના કણમાં પણ એ જ પ્રકાર છે, જે વિરાટ બ્રહ્માંડમાં છે. કાષ્ઠપણ રચાન, કાષ્ઠપણ સમય એનાથી વચિત નથી. 'The cup is full and runneth over on all sides !'

પરંતુ કાણ જાણે શું કારણ છે કે આપણે પોતે મૂંઝાત, અમિત થઈને પોતાની જાનની વિસ્મૃતિ થઈ ગઈ હોય, પોતે જ ખોવાઈ ગયેલ હોઈએ એવો અનુભવ-એવું વર્તન કરી રહ્યા છીએ ! આપણને એ દિવ્ય પ્રકાશનો સ્પર્શ કેમ નથી થતો ? આપણામાંના મોટા ભાગનું જીવન ભારરૂપ કેમ બની રહ્યું છે ? આનંદની ધારા-જેમાં સર્વ કોઈ સ્નાન કરવાનું અધિકારી છે-આપણાં મન-પ્રાણનો સ્પર્શ પણ કાં ન કરે ? આપણે આમ ચેતનાશૂન્ય અને જડ કેમ થઈ ગયા છીએ ?

રાત-દિન દુઃખ, ચિંતા, અવમાદ, વિપત્તિ, કલેશ, ગરીબી, જરા, બાધા, મૃત્યુ વગેરેની વાતો વિચારતાં વિચારતાં આપણે એમાં એટલા દીન થઈ ગયા છીએ કે એના સિવાય બીજું પણ કંઈક અસ્તિત્વ ધરાવે છે-એ આપણે નિચારી જ સકતા નથી. જીવનમાં કોઈ સૌન્દર્ય છે, આ જગતમાં કોઈ મોભા છે-એ તરફ જોવાની આપણી દૃષ્ટિ જ લુપ્ત થઈ ગઈ છે અને માથું પૂડા તો આપણને એનું જ આશ્ચર્ય માય છે કે આખરે આપણે જીવીએ છીએ શા માટે ? કોના માટે ? શું દુઃખમાં નિરંતર મગ્નતા કરવું એ જીવનની શોભા છે ? શું અહીં સર્વ સ્થળે અને સર્વ સ્થિતિમાં-મમવમાં દુઃખ જ દુઃખ બધું છે ?

જીવનની શોભાને આંખો દારીને જોવી હોય, સંતોષપૂર્વક મમજવી હોય તો પ્રથમ તો એ આવશ્યક છે, બહુ જ આવશ્યક છે કે આપણે એટલું સમજી લઈએ કે આપણે એટલે માત્ર શરીર નહિ, માત્ર મન નહિ. શરીર છે અને મન પણ છે, પરંતુ મન અને બુદ્ધિ પણ જે પર છે તે 'આપણે' છીએ; અને તે છે આત્મા. આત્મા ન હોત તો શરીર અને મન હોત જ નહિ. આત્માને લીધે તો આ શરીર અને મન આ સ્થિતિમાં છે, અને જે ક્ષણે આત્મા આ કાવાને ઊડીને ચાલવા માંડે તો ક્ષણે માત્ર દેહનું પિંજર-ખાલી ખોખું-

પડ્યું રહેવાનું છે. પ્રાણ નીકળી ગયા પછી આ શરીરને સ્પર્શ કરતાં પણ લોકો સંકેતાય છે સ્નાય છે અને અલગાય છે ! પ્રાણ આત્મા ગયા બાદ આ શરીર નિર્જીવ પડ્યું રહે છે, એના બધા અવયવો જેમના તેમ દેખાય છે, પરંતુ કાંઈપણ ક્રિયા ચર્મ શક્તી નથી-આપણું હલન-ચલન પણ અશક્ય બને છે, આ તો આપણો નિત્યનો અનુભવ છે, છતાં પણ આપણામાં એવી વ્યક્તિઓ બહુ જ ઓછી છે જે આત્માના સંબંધમાં કાંઈ જ્ઞાન ધરાવતી હોય અથવા એ સંબંધી જાણવાની ઇચ્છા રાખતી હોય. આ કારણથી તો આપણે જીવનની શોભાથી વંચિત છીએ અને એ જ કારણે-આત્માનું જ્ઞાન ન હોવાથી જ આપણે ચોતરફથી દુઃખો અને વાતનાઓ વડે ઘેરાયેલા છીએ, અભાવગ્રસ્ત છીએ, વિપત્તિઓમાં ડૂબેલા છીએ.

શરીર ભરી જાય છે અને આત્મા એ શરીરને છોડીને બીજામાં અને બીજાને છોડીને ત્રીજામાં-આ પ્રકારે પોતાના પરમ પ્રિયતમ પ્રમુખ પાંચે આગળ ને આગળ ચાલતો જાય છે. શા માટે ? કારણ એટલું જ છે કે આ આત્માની ભૂખ-તરસ જગતના કોઈ પદાર્થ, કોઈ ભોગ, કોઈ પ્રાપ્તિથી મટે એમ નથી. અહીંની કોઈ ચીજ એને લોભાવી શકતી નથી, એની યાત્રાના માર્ગમાંથી એને વિચ્છિન્ન કરી શકતી નથી. એ તો પોતાના પરમ પ્રિય પરમાત્માને મેળવીને જ શાન્ત યાય છે. સંસારમાં મગ્ન પરમાત્માને પ્રાપ્ત કરવાને માટે અને ભગવત્સુખનો આનંદાપભોગ કરવાને અર્થે જ આવેલ છે. એ અમૃતનો પુત્ર છે અને અમૃત એ જ એનો આદાર છે. ભૂખી, ગોદથી, અસાનથી એ અમૃત છોડીને વિપણું ભરણુ ઠપા કરે અને એ કારણે તો એ વારંવાર જન્મે છે અને મૃત્યુ પામે છે. આ જન્મ-મૃત્યુના ચક્રમાં એને દુઃખ, અભાવ, ગરીબી, વિપત્તિ, જરા, વ્યાધિ

અને આકર્ષણ આપણા આધ્યાત્મિક વ્યાયામને માટે જ છે. આત્મામાં રિયત થઈને એ સર્વ દુઃખથી વસ્તુઓને પરાજીત કરવી જોઈએ, એના પર કાબૂ મેળવવો જોઈએ. જ્યારે સાંસારિક ભોગ અને વૈભવ આપણા જીવનનો ઉદ્દેશ બની જાય છે ત્યારે આપણે આત્માથી વ્યુત થઈને નશ્વર પદાર્થોમાં ભટકવા લાગીએ છીએ અને જીવનના સાચા માર્ગથી ખસી જઈએ છીએ. આ રીતે સ્વાર્થની સાધના એ સર્વનાશનો સંસ્વ માર્ગ છે, અને પ્રેમની સાધના એ આત્મોન્નતિનો સર્વથી સુંદર માર્ગ છે. આપણો જીવન-ઉદ્દેશ હોવો જોઈએ ભગવદ્ભ્રમિ, નહિં કે આ અગર તે પદાર્થની ભ્રમિ. બદાગ્નિ વાતાવરણ અને પરિસ્થિતિ આપણને આપણા આત્માને દહ કરવામાં સદાપતા આપ્યા કરે છે. આપણે ભગવાનમાં આપણી જાતને આપણને પોતાને મીઠાવીને જેટલા એકાકાર થઈ શકીશું, એમાં જ જેટલા તદ્દત્ત થઈશું. એટલે જ અંશે, વાસ્તવિક અર્થમાં જીવનને સફળ બનાવી શકીશું. સાર્વિક ગુણોનું, ભગવદ્દીપ ગુણોનું અર્જન કરતાં કરતાં, જસ, ભગવાનના પંથે આપણે ચાલ્યા જ જઈએ, આગળ ને આગળ વધના જઈએ-પછી ત્યાં જે વસ્તુની આવશ્યકતા ઉપરિચિત થશે, ત્યાં તે વસ્તુ તે જ સમયે આપણને અનાયામે આપોઆપ આવી મળશે. આ રીતે જેમ જેમ આપણે પોતાના પર કાબૂ મેળવતા હોઈશું તેમ તેમ પરિસ્થિતિઓ પર પબ્બ આપણો કાબૂ થતો જશે; કારણકે આત્મવિજયનો અર્થ છે લોકવિજય.

આ સંસાર પર આપણે ત્યાંસુધી વિજય નથી મેળવી શકતા ત્યાં સુધી આપણા પોતાના વિચારો અને ભાવો પર વિજય નથી મેળવતા. હજી આપણે 'વિજય'નો ખરો અર્થ જ અમજતા નથી. પશુના અને જંગલિયત આપણામાં ભરી પડી છે. વિનાશ અને સંહારના સમાચારો મોટાં મોટાં સીંચાણમાં વાંગતામાં આપણને મળા

આવે છે. શાન્તિ, મનના, પ્રેમના યજ્ઞને અશ્વત્થિ, વિદ્યમાના, વિરોધ
આપણને વધુ એ છે. હવનનો આ અર્થ છે ? હવનની આ શે ભા
છે ? હવનનો અર્થ મંત્રક-પત્રિક-મંચર નથી, હવનનો અર્થ છે
પ્રેમ અને સેવા. શૌનિક વૈશ્વ મેઘવત્તાથી આપણી આધ્યાત્મિક
દિગ્દિશ મરી નથી. સૂર્ય નો એ છે કે જમવાનના ગળામાં કોઈપણ
વસ્તુનો અભાવ છે જ નહિ. અભાવ તો આપણા મનમાં વસે છે
અને એ કાન્ધુથી તો આપણે જમવાનના વિપુલ વૈશ્વનો ઉપભોગ
કરી શકતા નથી. આપણી આધ્યાત્મિક દિગ્દિશમાં ત્રેક પને આપણે
ઉમેરા ફરી ના હીએ, પ્રતિપણે આપણે વડુ ને વડુ દિગ્દિશ બનતા
જઈએ છીએ.

ઈશ્વરનું અપમાન

ઓ. બહાણા ચોર-નિન્દાખોર-ભૂંટારા, આવ ! જલદી આવ ! હું તારું સ્વાગત કરવાને તૈયાર છું, લેશ પણ ડર રાખીશ નહિ. મારો આત્મા તે તારો આત્મા છે અને તારો આત્મા તે મારો આત્મા છે. હા, જે તારી મરજી હોય તો બેશક તું જેને મારાં કપડાં ધારે છે તે લઈ જા.

હા, જે તેમ કરવું યોગ્ય ધારતો હોય તો લઈ કર. ગમે તો એક જ ઝટકે આ શરીરને કાપી નાખ; અને જોઈએ તો એના ટુકડે ટુકડા કરી નાખ. તારે જોઈએ તો દેહ અને તારે જોઈએ તો ગમે તે લઈ લે. નામના અને કીર્તિ સાથે લઈ લે ! લઈ લે અને દૂર યા !

તે છતાં પણ જે તું પાછો ફરીને જોશે તો હું અખંડ અને પૂર્ણ આરોગ્ય સ્થિતિમાં માલમ પડીશ.

બંદગી ! જનાબ ! બંદગી !

નમસ્તે ! મદાશય ! નમસ્તે !

મુસલમાનો ! મને કાપી નાખવાની તમને રજા છે, પણ મારું અંતઃકરણ તમારી પ્રત્યેનાં પ્રેમથી બળે છે. ખ્રિસ્તીઓ ! મારા કથનનો ખોટો અર્થ કરવાની તમને છૂટ છે, પણ હું તો તમને આહુતું છું. અંત્યજો, ભંગીઓ, તમારાં મેલાં-ગંદાં ઝૂંપડાંમાં કોઈ નહિ આવે તો પણ હું ત્યાં આવવાને જરાપણ સંકોચ રાખીશ નહિ.

કૃત્રિમ પ્રેમ અને કૃત્રિમ સહૃદયતા ધારણ કરવાં એ ઈશ્વરનું અપમાન ક્યાં બરોબર છે !

“ હિંદુસ્તાનનું સાચું શિક્ષણ કર્મકાન્દના રૂપને અવિનાશી બનાવવા માટે નથી, પરંતુ અવિનાશી આત્માને પ્રત્યેક રૂપમાં અને કર્મમાં, પ્રત્યેક ઝડતુમાં અને યુગમાં અનુભવવા માટે છે, માટે નકામા રાગ-દ્વેષ છોડો, જે રાત હોય તો રાત સાથે લડો નહિ, પણ તે વખતે ઢીલો પ્રકટાવો. અમાસને પણ દિવાળીની રાત બનાવી દો. સંસારને પ્રકાશનાનુ-યાનવાન બનાવો. દિવસ જિંદો એટલે રાત પણ પડવાની જ. અને કહો તો ખરા કે રાત દષ્ટ વાતે દિવસ કરતા ખરાબ છે ? દિવસનો જે એક પ્રકારનો લાભ છે તો રાતે બીજા પ્રકારનું સુખ છે, માત્ર તેનો લાભ લેતાં આવડવું જોઈએ. કૃતિયુગ જે ખરાબ છે, તો તેને માટે જ છે કે જે તેને આત્મર્ચન કરવાનું સાધન નથી બનાવતો.

—સ્વામી શંભતીધર

ધંશ્વરનું અપમાન

એ. બહાલા ચોર-નિ-દાખોર-લૂટારા, આવ । જલદી આવ । હું તારે સ્વાગત કરવાને તૈયાર છું, લેશ પણ ડર રાખીશ નહિ મારે આત્મા તે તારે આત્મા છે અને તારે આત્મા તે મારે આત્મા છે હા, જે તારી મરણ હોય તો બેશક તું જેને મારા કપડા ધારે છે તે લઈ જા

હા, જે તેમ કરવું યોગ્ય ધારતો હોય તો લયે કર ગમે તો એક જ ઝટકે આ શરીરને કાપી નાખ, અને જોઈએ તો એના ટુકડે ટુકડા કરી નાખ તારે જોઈએ તો દેહ અને તારે જોઈએ તો ગમે તે લઈ લે નામના અને કીર્તિ સાથે લઈ લે । લઈ લે અને દૂર થા ।

તે છતાં પણ જે તું પાછો ફરીને જોશે તો તું અખડ અને પૂણ આરોગ્ય સ્થિતિમા માલમ પડીશ

બહગી ! જનાણ ! બહગી !

નમસ્તે ! મદાશય ! નમસ્તે !

મુમનમાનો ! મને કાપી નાખવાની તમને રજા છે, પણ મારે અત કરણ તમારી પ્રત્યેના પ્રેમથી બળે છે મિસ્ત્રીઓ । મારા કથન નો ખોટો અર્થ કરવાની તમને છૂટ છે, પણ હું તો તમને આટું છું અત્યજો, વાગીઓ, તમારા મેલા-ગદા સુપડામા કોઈ નહિ આવે તો પણ હું ત્યાં આવવાને જરાપણ સંકોચ રાખીશ નહિ.

કૃત્રિમ પ્રેમ અને કૃત્રિમ સહૃદયતા ધારણ કરવા એ ધંશ્વરનું અપમાન કયા બરોબર છે ।

“ હિંદુસ્તાનનું સાચું શિક્ષણ કર્મકાંડના રૂપને અગ્નિનાશી બનાવના માટે નથી, પરંતુ અગ્નિનાશી આત્માને પ્રત્યેક રૂપમાં અને કર્મમાં, પ્રત્યેક ઋતુમાં અને યુગમાં અનુભવના માટે છે, માટે નકામાં રાગ-દ્વેષ છોડો, જો રાત હોય તો રાત સાથે લડો નહિ, પણ તે વખતે દીવો પ્રકટાવો. અમાસને પણ દિવાળીની રાત બનાવી દો. સસારને પ્રકાશનાનુ-ગાનવાન બનાવો. દિવસ જિંધો એ/લે રાત પણ પડવાની જ. અને કહો તો ખરા કે રાત કંઈ વાતે દિવસ કરતા ખરાબ છે ? દિવસનો જો એક પ્રકારનો લાભ છે તો રાતે બીજી પ્રમાણુ સુખ છે, માત્ર તેનો લાભ લેતા આવડતું જોઈએ કનિયુગ જો ખરાબ છે, તો તેને માટે જ કે જે તેને આત્મદર્શન કરવાનું સાધન નથી બનાવતો.

—સ્વામી રામતીર્થ

મનુષ્ય જે કોઈ શાસ્ત્રને કેવળ મોક્ષપ્રાપ્તિને
 માટે જ જે આચરણુમા મૂકે છે, તે શાસ્ત્ર તેને
 અવશ્ય કૃપદાતા થઈ પડે છે. તાત્પર્ય કે હરકોઈ
 પ્રવૃત્તિમા ગ્રહીને અથવા હરકોઈ મતમા ગ્રહીને શમ-
 દમાદિ આત્મમાધનોનુ અનુષ્ઠાન કરનામા આવે તો
 મનુષ્યને મર્દ દોષથી રક્તિ એવા આત્મગ્નરૂપનો જ
 લાભ થાય છે જે પુરુષ કેવળ જ્ઞાનને જ અનુમરે છે,
 તે પુરુષના મ મારનો, શમદમાન્નિક માધનોના અનુ-
 રાનથી ઉત્પન્ન થએલું જ્ઞાન અવશ્ય નાશ કરે છે,
 પરંતુ જ્ઞાનને અનુમર્યા વિના વૈનિક કર્મોની અદર
 પ્રવૃત્તિ કવ્વામા આવે છે, તો પણ તે પ્રવૃત્તિ પ્રજા
 એની વિનાશકર્તા થઈ પડે છે. ”

—શ્રી મહાભારત : મોક્ષધર્મ

જ્ઞાનનો સાક્ષાત્કાર કેમ થાય ?

સાધારણ રીતે વિચાર કરવાથી માણસને એટલું તો સહજ માણસ પડશે કે તે પોતે શરીરથી પૃથક્ છે. જેવી રીતે એ શરીરથી જુદો છે તેવી જ રીતે નેત્ર-કર્ણાદિ ઇન્દ્રિયોથી પણ જુદો છે. એ સારી રીતે મનજો છે કે હું જીવ છું અને શરીર તથા ઇન્દ્રિયો એ તો મેં ધારણ કરેલ વસ્તુઓ છે. આ કારણથી તો એ એમ કહ્યા કરે છે કે આ 'મારું શરીર' છે, અગર આ 'મારી ઇન્દ્રિયો' છે. આ જ રીતે એ મનને પણ 'મારું મન' કહે છે અને જો વધુ ઊંડો વિચાર કરે તો મનને પણ સ્પષ્ટ રીતે પોતાનાથી જુદું સમજી શકે છે આપણે એક જ જગ્યાએ રહીએ છીએ પરંતુ આપણું મન માછલીના માછલો દૂર રખાવા ચાલ્યું જાય છે, એથી સિદ્ધ થાય છે કે એક જગ્યાએ સ્થિત રહેનાર આપણા ('જીવ')થી આ ગાઉના ગાઉ ચક્કર લગાવનાર મન તદ્દન પૃથક્ એટલે જુદું છે. આ આપણે શરીર, ઇન્દ્રિયો અને મનથી પૃથક્ છીએ. વિચારવાન મનુષ્યને માટે આ જ્ઞાન સહજ છે. મારું શરીર, મારી ઇન્દ્રિયો અને મારું મન તે હું નથી, હું તો એ સર્વને ધારણ કરનાર જીવ છું—આટલું જ્ઞાન તો સ્વાભાવિક થઈ જાય છે પરંતુ હું જીવ છું તેનું સ્વરૂપ શું છે એ જ્ઞાનને માટે અત્યંત સૂક્ષ્મ વિચારની આવશ્યકતા રહે છે.

જેવી રીતે શરીર અનેક છે, તેવી રીતે ઇન્દ્રિયો અને મન પણ અત્યેક શરીર લિન્ગલિન્ગ હોવાથી અનેક છે, અત્યેક શરીરનો જીવ

ભિન્ન છે, આથી જીવ પણ અનેક' સિદ્ધ થાય છે. જીવ અનેક છે અને એકથી બીજા ભિન્ન છે. આ ભિન્નતા શા કારણે છે? પ્રત્યેક જીવને જન્મ-મરણ, સુખ-દુઃખાદિ ભોગ, કામ-ક્રોધાદિ વિકાર ભિન્ન-ભિન્ન હોય છે. એ જન્મ-મરણ અને કામ-ક્રોધાદિ સંસ્કાર એક જીવથી બીજાની ભિન્નતા સિદ્ધ કરે છે. પ્રત્યેક જીવના સંસ્કાર-સમુદાય ભિન્ન હોય છે. આ સંસ્કાર-સમુદાય ઉપરાત બીજું કોઈ પણ તરફ જીવતા હોય છે ખરું? આ વાત પર વિચાર કરીએ તો ધીમે ધીમે અપ્રેક્ષ્ય તત્ત્વ જોઈ કે જ્યારે કામ-ક્રોધાદિ વિકાર નથી રહેતા ત્યારે આનંદનો અનુભવ અવશ્ય થાય છે. ગાદ નિદ્રામાં આ વિકાર જો નથી રહેતા તો આવો આનંદ એ સ્થિતિમાં થોડા સમયને માટે પ્રાપ્ત થઈ શકે છે, આ વિકારરહિત આનંદભોગની વૃત્તિ મિથ્યા ત્યાં બીજી સર્વ વૃત્તિઓ લીન થઈ જાય છે સંપ્રમાં સાધારણ વૃત્તિ જાગ્રત રહે છે. સંપ્રાવસ્થામાં આ બીજી વૃત્તિઓ લીન નહિ રહેતી હોવાથી સુખ-દુઃખનો અનુભવ થાય છે. આ પરથી આટલું મમજાવું કે જીવ 'આનંદ' અને 'સંસ્કાર-સમુદાય' આ બેના અસર્ગથી બનેલ છે.

આનંદ થાય છે તે એક જ જ્ઞાનનો, એક સરખો હોય છે, એ વધનો-ધટ્ટો નથી. જાગૃતિમાં જ્યારે આ વિશેષ સંસ્કારવાળી વૃત્તિઓ ઊદ્ભૂત થાય છે ત્યારે એના લીધે આનંદનો થોડો અગર વધુ અનુભવ થાય છે. આ પરથી સિદ્ધ થયું કે આનંદના ઓછા-વધા અનુભવનું કારણ સંસ્કાર-સમુદાય છે. જેવી રીતે ગાદ નિદ્રામાં હોય છે તેવી જ રીતે જાગૃતિમાં જો એક ક્ષણને માટે પણ વૃત્તિ રિધર બની જાય, વિશેષ સંસ્કારવાળી વૃત્તિઓ જો જાગ્રત ન થાય તો એ સમયે પણ એવા આનંદનો અનુભવ થઈ શકે છે. જીવનું આનંદતત્ત્વ અવિનાશી, ચેતનમય અને એક છે અને સંસ્કાર-સમુદાય બિનબિન છે તેમજ વિનાશી છે, વિકારોથી યુક્ત સંસ્કાર-સમુદાયથી રહિત કેવળ શુદ્ધ ચિદાનંદને 'આત્મા' કહે છે. આત્માને પૂર્વ-સંસ્કારોના ભોગને માટે શરીરની આવશ્યકતા જણાઈ. આ શરીરમાં સંસ્કાર-સમુદાયમદિત રહેલ આત્મા યા ચિદાનંદને 'જીવ' કહેવામાં આવે છે. વિકારી સંસ્કાર-સમુદાયનો જો સંપૂર્ણ નાશ થઈ જાય તો પછી કેવળ આનંદ જ રહે.

આ વિકારયુક્ત સંસ્કાર-સમુદાયનો નાશ કઈ રીતે થઈ શકે ? મનુષ્ય જો કાંઈ ક્રિયા કરે છે એ પ્રત્યેક ક્રિયાનો હેતુ, પ્રત્યક્ષ યા અપ્રત્યક્ષ સ્વરૂપમાં, કેવળ સુખની ઇચ્છા જ હોય છે. આ સુખને માટે અનુકૂળતા અથવા પ્રતિકૂળતા અનુસાર રાગ-દ્વેષ અને કામ-ક્રોધાદિ વિકાર ઉત્પન્ન થાય છે, જે પોતપોતાના નવા સંસ્કાર ઉત્પન્ન કરે છે. આ સુખની યાદના આપણા આનંદસ્વરૂપના જ્ઞાનના અભાવમાં થાય છે અને એ યાદના જ વિકારો તેમજ સંસ્કારોને ઉત્પન્ન કરનારી બને છે. જીવ વાસ્તવમાં સ્વયં આનંદસ્વરૂપ છે, એથી એને સુખને માટે કોઈ બહારના વિષય કે વસ્તુની જરૂરિયાત છે જ નહિ. આ યાદના-ઇચ્છા-નો નાશ થતાં જ જીવ વિકારો અને

સરકારેથી મુક્ત થાય છે અને સદૈવ આનંદસ્વરૂપ બની રહે છે.

‘જીવ આનંદસ્વરૂપ છે’—આ જ્ઞાનનું એક અંગ છે, અને ‘એ જ્ઞાનના અભાવથી જ જીવને સુખની દૃશ્ય રહે છે તેમજ એનાથી વિકાર અને સંસ્કાર ઉત્પન્ન થાય છે જે દુઃખના હેતુ હોય છે.’—આ જ્ઞાનનું બીજું અંગ છે, જે વિશે આપણે અગાઉ વિચારી ગયા છીએ. આપણે કદિ હાથી ન જોયો હોય અને આપણી સામે હાથીનું વર્ણન કરવામાં આવે તો આપણને હાથીનું જે જ્ઞાન થાય તે પરોક્ષ જ્ઞાન થયું એમ ગણાય, પરંતુ જો આપણને હાથીનો પૂર્વપરિચય હોય તો હાથીનું જ્ઞાન પરોક્ષ નહિ પણ અપરોક્ષ થયું મનાય. જીવનો અને જીવના આનંદસ્વરૂપનો આપણને પરિચય છે, આપણે આપણને મારી રીતે પિછાનીએ છીએ, આપણે આપણા આનંદસ્વરૂપનો અનુભવ નિદ્રા અને જાગૃતિ બંને અવસ્થામાં કોઈ કોઈકવાર કરતા રહીએ છીએ, આથી આપણા જીવના આનંદસ્વરૂપનું જ્ઞાન પરોક્ષ ન હોતા અપરોક્ષ જ હોય છે. ‘આપણું’ સ્વરૂપ આનંદમય છે, ‘જ્ઞાનના આ અંગનો સાક્ષાત્કાર થાય છે. ‘એ સ્વયં’ આનંદસ્વરૂપ હોવાથી સ્વાભાવિક જ આનંદમય રહે છે. એથી એને અધિક આનંદની કાંઈ કામના નથી રહેતી.’—જ્ઞાનના આ બીજા અંગનો સાક્ષાત્કાર કરવાનું ખાટી રહ્યું. એનો સાક્ષાત્કાર કરવા માટે આ પ્રાપ્ત કરેલ જ્ઞાનને દરરોજના વ્યવહારમાં લાવવું જોઈએ. આમ તો જો કે એમાં બહુ મુશ્કેલીઓ દેખાય છે, પરંતુ વાસ્તવમાં એ મુશ્કેલીઓ નથી. જે મુશ્કેલીઓ દેખાય છે તેમાનો મોટો ભાગ વિવેક અને વિચારથી દૂર થઈ જાય છે. કોઈ કોઈવાર આમાં એવા અનુભવી પુરોજ્ઞાની સદાય લેવી પડે છે જે સ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર કરી શક્યા હોય. જે પુરુષ ભગવાનનું સર્વ સ્વીકારે ‘તેને ભગવાન સદાય કરે છે. જે સાક્ષાત્કાર કરવાનો આપણો દંડ સદૈવ જ હોય

તો પણી કોઈને કોઈ ઉપાય વડે આ ભયંકર દેખાતી મુશ્કેલીઓ પણ દૂર કરી શકાય છે. માત્ર આમ કરવું કે ન કરવું એ આપણા હાથની વાત છે. જો તમે ખરેખર સાચા સુખને માટે કાંઈ કરવા ઈચ્છતા હો તો આ રીતે પ્રયાસ કરો અને જુઓ કે તમને પરમ સુખનો અનુભવ થાય છે કે નહિ ? અવશ્ય એ રીતે પરમ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થશે.

જેમણે ઉપર બતાવેલ જ્ઞાનનાં બંને અંગોનો અર્થાત્ સંપૂર્ણ જ્ઞાનનો સાક્ષાત્કાર કરેલ છે તે જ જ્ઞાની છે અને તે જ સંત-મહાત્મા છે.

પ્રત્યેક આત્મા અવ્યક્ત બ્રહ્મ છે. બાહ્ય અને અંતઃપ્રકૃતિને વશ કરીને આત્માના એ બધાપણાને પ્રકટ કરવું એ જ જીવનનું પરમ લક્ષ્ય અને સર્વોપરી ધર્મ છે. કર્મ, ઉપાસના, જ્ઞાન અને યોગ, એમાંના એક અથવા વિશેષ ઉપાય વડે એ બ્રહ્મત્વ પ્રકટ કરી મુક્ત અને કૃતકૃત્ય બની શકાય છે. ધર્મનું સર્વ રહસ્ય આમાં જ છે. સંપ્રદાય, કર્મ-કાંડ, શાસ્ત્ર, મંદિર અથવા કોઈપણ બાહ્ય પદાર્થ કે પ્રતિતિ, એ તો શુદ્ધ ધર્મનાં કેવળ બાહ્ય-ગૌણ અંગ જ છે.

માયા એ શી વસ્તુ છે ?

શીશ્વેમાં માયાની અનેક પ્રકારની વ્યાખ્યાઓ મળે છે, જેમાં નીચેની મુખ્ય ૭ :

(૧) જે વસ્તુ જૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન ત્રણ કાળમાં ખરે-ખર છે જ નહિ, છતાં એ ‘ છે ’ એવું માનવું એવું નામ માયા.

(૨) જીવના આત્મરૂપને જે પોતાના આવરણથી આચ્છાદિત કરે છે તે માયા છે.

(૩) જે વસ્તુ યથાર્થ જ્ઞાન યથા બાદ સમૂળ નિવૃત્ત થઈ જાય છે અને જેવું અસ્તિત્વ જણાતું નથી તેવું નામ માયા છે.

(૪) કાર્ય-કારણ (જગત એ કાર્ય છે અને પરમાત્મા એવું કારણ છે)ના બેદનું કારણ અર્થાત્ કાર્ય-કારણના બેદને હિપ્ત કરનારી જે વસ્તુ છે તે માયા કહેવાય છે.

(૫) ‘ માયા ’ એ વાસ્તવમાં કાંઈ જ નથી, પરંતુ વેદમાં આત્માને જગતનું કારણ તથા સર્વ જગતરૂપ કહેલ છે, એથી જગતનું કારણ સિદ્ધ કરવા માટે એટલે કે જગતની હિપ્તિમાં પરમાત્મા આદિ કોઈ પણ કારણજૂત છે-એવો નિમિષ કરવા માટે-માયાની માત્ર કલ્પના કરવામાં આવી છે.

(૬) આપણા અધિષ્ઠાનમાં જે આત્મા છે, એના સાક્ષાત્કાર દ્વારા જ્યારે અજ્ઞાનની નિવૃત્તિ થાય છે ત્યારે સર્વત્ર પરબ્રહ્મ જ દેખાય છે. એ જે અજ્ઞાન છે એવું બીજું નામ છે માયા.

(૭) પરાત્પર ભગવાનની એ અધિષ્ઠિત મહામાયાનું નામ માયા છે, જે ભગવાનની સત્તા મેળવીને સમસ્ત જગત-વિદ્યાસની રચના કરે છે.

આધ્યાત્મિક ઉત્પત્તિ એટલે શું ?

વિધાતાની રિનિધ રચનાનું અસોક્ત કન્યાથી આપણને જીવોની વિભિન્ન શ્રેણીઓ દૃષ્ટિગોચર થાય છે પ્રથમ તો જડ જગત-જેમાં ચેતનાનો એટલો અભાવ પ્રતીત થાય છે કે ધણા લોકો એને જીવ-મંડા પણ આપી શકતા નથી માધ્યાન્ય દૃષ્ટિએ જોના એમનામાં જ્ઞાન, ભાવ તથા ક્રિયા-ત્રણેયનો અભાવ છે બીજી, વનરપતિઓઃ આમાં ચેતનાના કેવાકે ચિહ્નો દેખાય છે ખરા. એની ઉત્પત્તિ, શુદ્ધિ અને હામ આપણે માટે પ્રત્યક્ષ છે. ખીનનું અને ચીમળાઇ જવું, સૂવું અને જાગવું, ઓ-પુરુષ-ભેદ તેમ જ સુખ તથા દુઃખની પ્રતીતિ-આ વાતોના પ્રમાણ પણ અનેક મળી શકે છે. ત્રીજી-પશુઓઃ એમનામાં વનરપતિથી ધણું વધારે ચેતનતાના ચિહ્નો દેખાય છે. શત્રુ-મિત્રના ભેદ, ધર-ધાટમા રસ્તાનું જ્ઞાન, ક્રોધ અને પ્રેમની લાગણી તથા વાત્સલ્યાદિ ભાવ એનામાં વિષમાન હોય છે. પશુ કુદ્ધ તેમ જ પ્રસન્ન થઈ શકે છે એટલું જ નહિ જ્યોત-વિયોગ એમના સંબંધમાં જલુ જ પ્રભાવજનક બને છે. ક્રિયામાં પશુ વનરપતિ-જગતથી ખૂબ આગળ વધેય છે, એ વાતને માટે તો પ્રમાણની અપેક્ષા જ નથી. ચોથી-મનુષ્યોઃ જ્ઞાન, ભાવ તથા ક્રિયામાં મનુષ્ય પશુથી ખૂબ જ આગળ નીકળી ગયેય છે એ વાત નિર્વિવાદ મિદ્ધ છે. આ ચાર શ્રેણીઓ ઉપર પણ જીવોની કેટલીક સૂક્ષ્મ શ્રેણીઓ છે, પરંતુ એ સર્વનો વિચાર આપણે અહીં નહીં કરીએ. આપણે તો આપણા

વિચારને એના આધાર આપનાના છે કે જેના વિષે કોઈને પણ સંદેહ ન હોય.

ચૈતન્ય અથવા ચેતના આપણને ત્રણ પ્રકારે અભિવ્યક્ત થતી દેખાય છે—જ્ઞાનશક્તિ (cognition), ભાવશક્તિ (feeling) અને સંકલ્પશક્તિ અથવા ક્રિયાશક્તિ (willing or conation). આ ત્રણ શક્તિના અસ્તિત્વ-ઉપસ્થિતિથી જ આપણે ચૈતન્યના અસ્તિત્વને જાણી શકીએ છીએ, એ સિવાય બીજો કોઈ ઉપાય આપણે માટે છે પણ નહિ. આ ત્રણ લક્ષણોની અધિક માત્રા જેનામા આપણે જોઈએ છીએ એને અધિક ચેતન કહીએ છીએ અને જેનામા ઓછી માત્રા જોઈએ છીએ તેને ઓછું ચેતન અથવા અપેક્ષાકૃત જડ કહીએ છીએ. આ કસોટી વડે આપણે જોઈ શકીએ છીએ કે જડ પદાર્થ, વનસ્પતિલોક, પશુજગત અને મનુષ્યવર્ગ ક્રમશઃ અધિકાધિક ચેતન છે—ચેતનની અભિવ્યક્તિમા મનુષ્ય આ ચારમા શ્રેષ્ઠ છે.

ઉપરના વર્ણનથી એમનું સ્પષ્ટ થયું કે આ ચાર શ્રેણીઓમા આપણે ચેતનની વધતી જતી અભિવ્યક્તિ જોઈ શકીએ છીએ, એ ચેતના જેણે સંકલ્પ કર્યો હતો—‘એકોઽહમ્, बहु स्याम्, प्रजायेम,’ જે જડ આવરણને ત્રલણ કરી લઈને પૂર્ણરૂપે છૂપાઈ ગઈ હતી, તે આ યાત્રામા ધીરે ધીરે અભિવ્યક્તિના માર્ગ પર અગ્રમર થતી દેખાય છે અને મનુષ્યમા એ ચેતના ઉચ્ચતમ સીમા પર આવી પહોંચી છે.

આ ચૈતન્યની અભિવ્યક્તિ અથવા વિકાસની સાથે સાથે આકૃતિનો વિકાસ યાય છે અને એ ત્યાગાત્મિક જ છે. અભિવ્યક્તિનું સાધન છે—ઇન્દ્રિયો (જ્ઞાનની અને કર્મની), મન અને બુદ્ધિ. માનુષિક ચૈતન્ય (જ્ઞાન, ભાવ તથા ક્રિયા)ને વાનરની ઇન્દ્રિયો, મન અને બુદ્ધિથી પકટ કરવું અસંભવિત છે. આ જ રીતે પાશવિક ચૈતન્યને વનસ્પતિ—

શરીરદ્વારા પ્રકટ કરી શકાતું નથી. આથી જીવદું જે પાશવિક ચૈતન્ય-
ને મનુષ્યશરીર વડે અભિવ્યક્ત કરવામાં આવે તો મારીય ઇન્દ્રિયો,
ગન તથા બુદ્ધિનો ઉપયોગ ન રહે અગર તેનો દુરુપયોગ થયો ગણાય.
આથી ભગવદ્-વિધાન પ્રમાણે જે જે ઇન્દ્રિયોની આવશ્યકતા ઉત્પન્ન
થતી જાય છે તે તે બરાબર સમયસર પ્રકટ થતી જાય છે. માથે માથે
શરીરનાં અયયવો તથા આકૃતિ વગેરે પણ અદ્ભુતાં રહે છે.

જડવાદ (materialism) નું પ્રતિપાદન કરનારા તથા આધુ-
નિક વિજ્ઞાનવેત્તાઓ વિકાસવાદને માને છે. આકૃતિ તથા ઇન્દ્રિયોના
વિકાસનાં કારણોને રોષી કાઢવા માટે તેમજ વિકાસના નિયમોને
નિર્ધારિત કરવા માટે એ સર્વ વિશેષ પ્રયાસ કરી રહ્યા છે. અને એ
એમના અન્વેષણનું ક્ષેત્ર પણ છે. આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિકોણ જુદો છે.
આપણે જાણીએ છીએ કે બાહ્ય કારણોથી વિકાસ થઈ શકતો નથી,
એના વડે તો માત્ર વિકાસનું માપ અગર પરિણામ જાણી શકાય છે.
વિકાસનું વાસ્તવિક કારણ તો કાર્મ જુદું જ છે અને અદીથી જડ-
વદીઓ-વિજ્ઞાનવેત્તાઓ જુદા કંટાળે છે અગર અટકીને બીજી દિશામાં
વળે છે. અભિવ્યક્તિ ચેતનાનો ધર્મ છે, એનો સ્વભાવ છે, એ એની
નૈમર્ગિક લીલા છે. ચૈતન્ય છૂપું નથી રહી શકતું. પ્રકૃતિના અચેતન
પદાર્થોને તોડફાડીને, ધનધોર ઘટાઓને ચીરીને પ્રકટ થતા સૂર્યની
જેમ ચેતન પણ અભિવ્યક્ત થાય છે. આ અભિવ્યક્તિ નિર્વિશેષ
ચેતનમાં વિશેષતા લાવે છે. એ એક બહુરૂપ, બહુમુખી, બહુતાન,
ભાવક્રિયાસમ્પન્ન થઈને અનેક બની જાય છે. પૂર્ણતા, જે એના ગર્ભ-
માં છૂપાયેલી હતી તે અનેક રૂપોમાં પ્રકટ થાય છે. આ ચૈતન્યની
પૂર્ણ અભિવ્યક્તિ એ જ લીલામય પરમાત્માની દિવ્ય લીલાનો ઉદ્દેશ
પ્રતીત થાય છે. આ લીલાદ્વારા એ પોતાનામાં પૂર્ણ હોવા છતાં પણ
અનેક રૂપોમાં પોતાને પૂર્ણ કરવા આહ્વાન કરાવતી શકિતની,

મહામાયાની, મહાકુડલિનીની ક્રિયા છે. એના પ્રતાપથી આ વિશ્વનું અણુયે અણુ સૂક્ષ્મ-ચૂલ, જડ-જંગમ પ્રાણિમાત્ર વિકાસની મહાનદીના વેગથી બળપૂર્વક પૂર્ણાભિવ્યક્તિના સાગર તરફ ખેંચાઈ રહેલ છે. બ્રહ્મિ તથા સમષ્ટિ બંને આગળ વધી રહેલ છે.

આ રીતે વિકાસ તો થઈ રહેલ છે પણ એની ગતિ અતીવ મંદ છે. મનુષ્ય-યોનિ પ્રાપ્ત કરતાં ચોરાસી લાખ યોનિઓમાંથી આપણું ક્રમાવરોહણ તો ભગવાનની અન્તર્દિત પ્રેરણાદ્વારા સ્વયમેવ થઈ ગયું. એને માટે આપણે ન તો કાષ્ટ કરી શકતા હતા, નથી આપણે કાંઈ કર્યું. મનુષ્ય-યોનિમાં આપણને પ્રથમ વાર એ સામર્થ્ય પ્રાપ્ત થયું છે કે આપણે આ પૂર્ણત્વની પ્રાપ્તિમાં સદાયક બની શકીએ અને એને ગીધાતિશીઘ્ર નજીક લાવવાનો ચત્ન કરી શકીએ. એ પૂર્ણત્વ તો પ્રાપ્ત થવાનું જ છે. કોઈ માનુષી, આસુરી કે દૈવી શક્તિ એને સદાને માટે રોકી રાખવાને શક્તિમાન નથી; માત્ર એના આગમનને વિલંબિત કરી શકે છે. જે બ્યક્તિ ચત્નશીલ હોય છે તે એ અવસ્થાને જલદી પ્રાપ્ત કરી શકે છે. આ સર્વ સાધનો એ પૂર્ણત્વની પ્રાપ્તિ અર્થે જ છે. આનું નામ જ આધ્યાત્મિક ઉન્નતિ. માનવ-જન્મને ઉચ્ચાતિઉચ્ચ ઉદ્દેશ્ય પણ આ જ છે.

અહીં એક પ્રશ્ન ઉપરિચિત થાય છે—આ પૂર્ણત્વનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

આપણે જોઈએ કે જ્ઞાન, ભાવ તથા સંકલ્પશક્તિ જડ, વનગ્નિ તથા પશુલોકમાંથી ક્રમશઃ વિકસિત થતી થતી મનુષ્યમાં વિકાસની અમુક રિચિતિમાં આવી રહેલ છે. એ ચૈતન્યના વિકાસની ઉદ્દેશી પરિ-શીમા નથી, એની એક ભૂમિકા માત્ર છે. આ આધાર પર આધ્યા-

તિમઃ વિકાસના વિશાળ જાવનનું નિર્માણ થાય છે. અહીંથી વિકાસ અતિમાનુષી અથવા દિવ્ય બની જાય છે.

આ દિવ્યીકરણનું પરિણામ શું આવે છે એ વાતનો વિચાર હવે આણે કરીશું. જ્ઞાન-શક્તિનો આધાર જ્ઞાનેન્દ્રિયો તથા બુદ્ધિ છે. (બુદ્ધિમા આપણે સંસ્કાર-ગ્રાહી મનને પણ અહીં સંમિશ્રિત કરી દઈએ છીએ.) આધ્યાત્મિક વિકાસના ફળસ્વરૂપ દિવ્યોત્પન્ન ક્ષેત્ર સીમા-તીત જેવું બની જાય છે. સાધારણ વ્યક્તિની દિવ્યોત્પન્ન ક્ષેત્ર સ્થૂળ લોક અને સૂક્ષ્મ રહેલ પદાર્થોને જ પ્રતીત કરી શકે છે. વિકસિત થવાથી આપણને દિવ્ય દિવ્યોત્પન્ન પ્રાપ્ત થાય છે. એની ગતિ સૂક્ષ્મ લોકમાં પણ અબાધિત રીતે થઈ શકે છે અને દેશ તથા કાળનું અંતર પછી એને નડતું નથી.

માનુષિક બુદ્ધિ અનુમાનદ્વારા નિર્ણય કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે. દિવ્યોત્પન્ન દિવ્ય ક્ષેત્ર ગયા બાદ આપણી પ્રતીતિઓનું ક્ષેત્ર વિશાળ થઈ ગયેલ હોઈને એ સમયે કદાચ અનુમાનનો આશ્રય ક્યાંક લેવાની જરૂર પડે તો પણ આપણું એ અનુમાન પ્રથમની સરખામણીમાં અધિક સત્ય હોવાનું. વાસ્તવમાં આધ્યાત્મિક ઉન્નતિની સાથે સામાન્ય પ્રકારની તર્કમય બુદ્ધિ શાન્ત બની જાય છે અને એનું સ્થાન આધ્યાત્મિક સ્ફુરણ (inspiration) લઈ લે છે, આપણને સીકું જ જ્ઞાન થવા લાગે છે. આપણે કોઈ વિષય મંબધી જાણવા ઇચ્છીએ છીએ તો સત્ય સંકલ્પ ઉત્પન્ન થાય છે. વચ્ચેની બંધી જ પ્રક્રિયા હુમ થઈ જાય છે. અપણું જ્ઞાન અચૂક તથા નિશ્ચયપૂર્વક થવા લાગે છે; અને આ બુદ્ધિગત પરિવર્તન ધીરે ધીરે તેની અંતિમ સીમા સુધી પહોંચી જાય છે.

મન અથવા હૃદયને આપણે જાવનાઓનું, મુખ-દુઃખ, રાગ-દ્રેષ

કામ-ક્રોધ, પ્રેમ-સેવા, વાત્સલ્ય, સહાનુભૂતિ આદિનું કેન્દ્ર માન્ય છે. આધ્યાત્મિક વિકાસથી એનો પણ કાયાકલ્પ થઈ જાય છે. મનોમય કોશના સંશોધનના દ્વરવરૂપ તામસિક તથા રાજસિક રૂપ-રત્ન એમાં ઉદ્ભાવિત થવાનો સંભવ રહેતો નથી અને એનું સ્થાન સારિરિક ભાવ સ્તર લે છે. કામ-ક્રોધાદિ વૃત્તિઓ શાન્ત બની જાય છે. પ્રેમ, સેવા, નિઃસ્વાર્થભાવ આદિનું અકંટક અક્ષોભ્ય સામાન્ય આપણા હૃદયમાં બની રહે છે, જેને પરિણામે શત્રુ મિત્ર બનવા લાગે છે. વ્યક્તિ આકર્ષણનું કેન્દ્ર બની જાય છે.

પહેલાં મન સામાન્ય સુખ તથા દુઃખને પ્રતીત કરતું હતું અને સુખ તેમજ દુઃખ વડે પ્રભાવિત થઈ જતું હતું, પોતાની રાજાધિકારિયિતિ બોધ બેસતું હતું. આધ્યાત્મિક વિકાસના ફળરૂપે એમાં એક અલૌકિક સ્થિતિ આવી જાય છે. સમતા સદૃશ વસ્તુ બની જાય છે, એને જાગવી રાખવા માટે કોઈ પ્રવૃત્તિની આવશ્યકતા પછી નથી રહેતી. સાધારણ વ્યક્તિના મનમાં સંકલ્પ-ચિન્તન નિરંતર ઊઠવા કરતા હોય છે. આવી અસ્થિર તરંગમાલા પછી ચેતનાની ઉચ્ચ ભૂમિકામાં સ્થિર થવા બાદ સમાધિ થઈ જાય છે. આ સંતોની સદૃશ સમાધિ છે—‘મન મુક દુઆ ફિર કયોં બોલે ?’

અહીં સંકલ્પ (ક્રિયાશક્તિ)નો થોડો વિચાર કરીએ. સાધારણ મનુષ્યના સંકલ્પો કોઈવાર સફળ થાય છે ને કોઈ વાર વળી નિષ્ફળ જાય છે. આધ્યાત્મિક ઉન્નતિથી સંકલ્પ હંમેશાં સફળ થવા લાગે છે. વ્યક્તિ સત્યમંકલ્પ બની જાય છે. એના સંકલ્પ પ્રદૂનિને માટે માર્ગદર્શક બને છે અથવા એમ કહી શકાય કે એ બંને વચ્ચે સામંજસ્ય સ્થાપિત થાય છે. એની કામનાઓ શાન્ત બની જાય છે. અને કદાચ કોઈ દરજા ઉદ્ધિન થાય છે તો તે પૂર્ણ થવા વિના રહેતી નથી.

૧. સાધારણ અવસ્થાઓમાં આધ્યાત્મિક ઉન્નતિનો શરીર પર પ્રભાવ પડવો આવશ્યક છે. આપણી જાગ્રત બનેલી આત્મભક્તા અર્થાત્ કુડ-લિની આપણા શરીરનું શોધન કરી દે છે. વિજ્ઞાની દ્રવ્યનો ક્રમશઃ બદલિયાર થતો જાય છે, અને એ રીતે આપણી પ્રાણશક્તિ (vital life) ઘણી જ વધી જાય છે.

આપણે ઉપર જોયું કે આત્મિક વિકાસ એ જ વાસ્તવિક આધ્યાત્મિક ઉન્નતિ છે. એ એકાગ્રી ઉન્નતિ નથી પરંતુ સર્વાંગી છે. એ જ પૂર્ણ ધર્મ છે એ ઉન્નતિ 'યતોઽમ્યુદય નિ ધેયસ્ શિદ્ધિ સ ધર્મ' આ ધર્મના લક્ષણને સર્વત્ર પૂર્ણ કરે છે આ ધર્મની પ્રાપ્તિની કસોટી રૂપ છે આપણી બુદ્ધિની શક્તિ આગળ ને આગળ વધતી જાય અને ધીરે ધીરે આપણે આત્મસ્ફૂર્તિ (attainment) પ્રાપ્ત કરીએ. આપણું મન દિન-પ્રતિદિન પહેલાં પ્રતા જાગરતર અને અધિક પ્રેમ-પૂર્ણ તરંગોને પ્રસાદિત કરે, સદાનુભૂતિ, નિરસાયતા તથા સેવાની દેવગ ભાવનાઓ જ જાગ્રત થાય એમ નહિ પરંતુ એ ભાવનાઓ મફળ કિનાતું રૂપ પણ પ્રદર્શ કરવા લાગે કામ-ક્રોધાદિ વિકારોનું શમન થતાં લાગે મનમાં અધિક સમતા, પ્રમતતા તેમજ શાન્તિનો ઉદય થાય આપણો મ કર્મ પ્રમગ્ન હોય, નીચ વૃત્તિઓ પર આપણે નિજમ મેળવીએ અને દરેક કાર્યમાં સફળતા પ્રાપ્ત કરીએ.

આ બધા વાસ્તવિક આધ્યાત્મિક ઉન્નતિના બહાર પ્રકટ થનારા લક્ષણો છે આથી આપણે આપણી આધ્યાત્મિક ઉન્નતિની તેમજ બીજાની ઉન્નતિની પરીક્ષા કરી શકીએ છીએ આ ઉપરાંત જે આત્મિક ચિહ્નો છે તેનું વર્ણન કરતું મુરકેવે કે એ રહસ્યની વાતો છે, અને કોઈ વિરલા જ એ ચમત્ત શકે

સાધરણ રીતે લોકો આધ્યાત્મિક ઉન્નતિને જાનવી જુગી પાડી

દે છે-જીવનથી પૃથક્ સમજે છે. તેઓ એવું માને છે કે એ પ્રાપ્ત કરવા માટે આ દુનિયાનો ત્યાગ આવશ્યક છે; પરંતુ મારી સમજમાં આધ્યાત્મિકતા એ સર્વથી નિરાળી વસ્તુ છે. જીવનને સૌન્દર્ય, સૌમ્યતા અને શક્તિથી પૃથું કરવું, એને ઉચ્ચ, પ્રવિત્ર તથા આનંદમય કરી દેવું, દિવ્ય કરી દેવું, સમાજ, દેશ, જાતિ અને માનવમાત્રમાં નિઃસ્વાર્થ સેવા તેમજ સદાનુભૂતિદ્વારા સુખનું સામ્રાજ્ય સ્થાપિત કરી દેવું એ એનું સ્વાભાવિક પરિણામ છે. આધ્યાત્મિકતા તો મધુમયી માતૃભૂતિ છે. પ્રેમ એનું હૃદય છે, આત્મિક રૂતિ એનું મસ્તિષ્ક છે. અબાધ ક્રિયાશક્તિ એનો સંકલ્પ છે. સત્ય તથા સંયમ એના સુદૃઢ પગ છે. સેવા તથા આત્મત્યાગ એની બુદ્ધિઓ છે. સમતાનું રશ્મિર એની શિરાઓ તથા ધમનીઓમાં સતત વહી રતું હોય છે, લૌકિક લાલ અને પાર-લૌકિક મંગળ એની સદચરીઓ છે. આનંદની સદૃજ સુવાસ એમાંથી નિરંતર પ્રવાહિત થયા કરે છે; આવી માતાની મધુમયી ગોદમાં બેસવાનું કાશુ નદિ ઈચ્છે ?

આજ સમસ્ત સંસાર પાશવિકતાનો નઅ પરિચય આપી રહેલ છે, ચોનરૂ ફૂરતા અને અશાન્તિનું સામ્રાજ્ય જામી પડ્યું છે, ચારે બાજુથી હાહાકારનો હૃદયવિદારક ધ્વનિ સંલગ્ન રહ્યો છે-આ સર્વનું મૂળ કારણ છે આધ્યાત્મિકતાનો અભાવ. આજ જો આપણે શાંતિ અને આનંદનું સામ્રાજ્ય સ્થાપિત કરવા હચ્છતા હોઈએ તો આપણે આધ્યાત્મિક સાધનનો આશ્રય લેવો જ જોઈએ.

અરિસામાં પ્રતિજ્ઞ દેખાય તે અરિસાનો
અન્યથારૂપે દેખાય છે, તેમ જ્ઞાનમાં જગત દેખાય
તે જ્ઞાનનો જ વિવર્ત એટલે અન્યથારૂપે દેખાય છે.

દરેરોજ આટલું વિચારજો

તા. ૧ લી—તમે જે કામમાં પ્રવૃત્ત થયા છો તે એટલું બધું મહત્વપૂર્ણ છે કે એને માટે પરમાત્માનું રમરણ છોડી દઈ શકાય ?

તા. ૨ છ—જે કામ તમે કરી રહ્યા છો તે ભગવાનને અથે જ છે ને ? નહીં તો શું તમે એટલા અધ બની ગયા છો કે તમે પોતે ક્યા જઈ રહ્યા છો તેનું પણ તમને જ્ઞાન નથી ?

તા. ૩ છ—તમને કદિ કંઈ પ્રકાશ દેખાયો છે ખરો ? કે પછી સર્વત્ર અંધકાર જ લુઓ છો ? જે વસ્તુથી તમે મૂંઝાયા છો—શું ચવાયા છો, તેનો એકવાર તટસ્થ બનીને વિચાર કરો. તટસ્થતાથી એકવાર તો એને તપાસો. એમ કરવાથી તમે એનાથી મુક્ત થશો.

તા. ૪ થી—સંસારના સારાય મંબધો અને સંપૂર્ણ બંધનો તમારા પોતાના મનથી જ માની લીધેલાં છે. એને તમે ધારો ત્યારે તોડી શકો છો, પરંતુ એમ કરતી વેળા તમે જો ભગવાનની સાથે જોડાઈ જશો તો તમને એક અબૂતપૂર્વ જ્ઞાનદનો અનુભવ થશે.

તા. ૫ થી—જો ચિત્તમાં નિરાશા હોય, મન ચંચળ રહ્યા કરતું હોય, તમે જે કાંઈ કરવા હચ્છતા હો તે કરી શકતા ન હો, તો તમારી બંધીય શક્તિઓ એકત્ર કરીને પરમાત્માને પુકારો. અરે ભાઈ, એક વાર સાચા દ્વિતી ભગવાનનું રમરણ તો કરો, તમને તત્કાલ

સહાય મળશે, તમારા મન-પ્રાણમા એક નવીન ચેતનાનો પ્રસાદ વહેવા લાગશે અને તમે અદ્ભુત ઉત્સાહ તથા સ્ફૂર્તિ પ્રાપ્ત કરશો.

તા. ૧ ક્રી—તમને એ ખબર નથી કે જે પ્રતિફળતાઓ અને નિષ્ફળતાઓથી તમે ગભરાઇ જાઓ છો તે સર્વ તમારી સુખ અને સુખ શક્તિઓને જાગ્રત કરવાને માટે આવેલી હોય છે. એ પ્રતિફળતાઓ તેમજ નિષ્ફળતાઓ તમારા અત્મનિકામ માટે ઉપયુક્ત અન્યર ઉપગ્રિયત કરે છે. તમે એનાથી ઢારો નહિ, ગભરાઓ નહિ. તમારામા પ્રાણ છે ત્યાં સુધી એની છત ન માનો. અંતમા વિનય તમારો જ છે, કેમકે પરમાત્માની મંપૂર્ણ શક્તિ તમારા આવાદનની વાટ જોઇ રહી છે.

તા. ૭ મી—શરીર, હૃદય, પ્રાણ અથવા મન તમારા પર પ્રભાવ જમાવી શકે નહીં એ તો તમારાં મેનક છે, તમાગ ઉપકરણ છે. તમે હિંમત એ રીતે એનો ઉપયોગ-પ્રયોગ કરી શકો છો. તો પછી એને સંસ્પૃષ્ટ કાર્યોમા દા નથી લાગાડના ? તમે માત્ર પરમાત્માને અર્થે કર્મ કરવાની આજ્ઞા એને દેના રહો, એ અવશ્ય એનું પાલન કરશે.

તા. ૮ મી—તમારી દૃષ્ટિ અનુમાન જે તમારા સાધનો કામ ન આપતાં હોય તો તે તમારી પોતાની જ અમાવધાનીનું પરિણામ છે. બરાબર સામ્યેત રહો, એની એક-એક દરકત પર નજર મારો અને એની પ્રત્યેક કિંમતે પરમાત્માની માથે જોડી દો.

તા. ૯ મી—તમે મમારની માથે જ્યાં ત્યાં ખૂબ મંબધ બાધી રાખેલ છે, પણ જગતનાની માથેય તમારો કાંઈ સંબધ છે ખરો ? એની માથે સંબધ દોવા છતાં તમે એ ન જાણતા દો તો બરાબર જાણી લો, તમે જોઈ શકો છો એ તમારી તદ્દન નિકળ્યાં

તા. ૧૫ મી—નિશ્ચય કરોઃ મારા જીવનમાં વિશ્રામને માટે એક દૃષ્ટિ પણ નથી, જ્યાં મુઠ્ઠી જીવન અને દૃષ્ટિની મૃતિનો લોપ થઈને સદૃશ લાવથી લગવાનની મૃતિ થવા નથી લાગતી.

તા. ૧૬ મી—તમે પોતાના લક્ષ્યની પ્રાપ્તિને માટે કાંઈ ત્યાગ કરી શકો છો ખરા? જરા વિચારી તો જુઓ, તમે શાનો ત્યાગ કરી શકો છો? એને માટે દિમાલયમાં જવાની આવશ્યકતા નથી. હા, તમારા મનને આ મૃદુળનાઓથી જીએ લેવું પડશે ખરું.

તા. ૧૭ મી—અન્તરંગની શીતળતા, જે લગવાનના આશ્રયથી પ્રાપ્ત થાય છે તે સર્વદા તમારી સાથે જ રહેવી જોઈએ. ગમે તે અને ગમે તેવો બનાવ બની જાય, પણ તમે શીતળ રહેજો. તમારામાં નિકૃતિ કે ક્ષોભ ન જન્મવાં જોઈએ. આવી સમતા તમારા જીવનમાં જીતરી રહી છે એમ તમને લાગે છે?

તા. ૧૮ મી—સમાધિ અથવા યોગ એકાંતમાં બેસવાથી જ નથી થતાં. એની પૂર્ણતાની પરીક્ષા તો બ્યવહારમાં થાય છે. ‘યોગરથ’ બનીને ઠમ્ કરો. માત્ર આ રીતે જ તમારી આધ્યાત્મિક ઉન્નતિ થઈ શકે છે તે યાદ રાખજો.

તા. ૧૯ મી—મારે બાણ અનેક જાતનાં પ્રલોભનો છે અને એની વચ્ચે આ નાનકડું જીવન! એકેએકને જોવા-તપાસવા લાગશો તો તો લાખો જન્મો પણ તમારે માટે ઝોઝા પડશે. તમે માત્ર એકને જ જોજો, જે તમારા હૃદયમાં બેસીને તમને કાંઈ જોવા-સાંભળવાની, સ્પર્શન-ચર્ચનની શક્તિ આપી રહેલ છે. એ ઉદ્દગમને પ્રાપ્ત કરતાં જ તમે પરમાર્નવની જન્મભૂમિ બની જશો.

તા. ૨૦ મી—પરમાત્મા સિવાય બીજી વસ્તુનો વિશ્વાસ તમને અનેક મૂંઝવણોમાં મૂકશે અને જિંયા કરી કરીને નીચે પછાડશે-એ

પરમ સત્ય છે. સંભવ છે કે આ સત્યની પિછાન-આ વાતનો બોધ-તમને અનેક ઠોકર ખાધા પછી પણ ચાય : પરંતુ જો અત્યારથી જ ભગવાન પર વિશ્વાસ કરી લેશો તો એ ઠોકર ખાવાનો અવસર નહિ આવે.

તા. ૨૧ મી—કર્મનું ચક્ર તો અનિવાર્ય છે. હજી કરનારા એમાં સપડાય છે અને આગળ ને આગળ પછડાતા જાય છે; પણ જો સમતા અને અનાસક્તિનો આશ્રય લઈને તમે ક્રિયામાં બેસશો તો જોઈ શકશો કે ક્રિયાવનાર પણ તમારી સાથે છે અને તમે એ જીવન-લીલાના આનંદમાં મસ્ત છો !

તા. ૨૨ મી—જો તમે તમારી પોતાની ઈચ્છાથી નહિ, પણ ભગવાનની ઈચ્છાથી જ આગળ ચાલી રહ્યા હશો તો મેંકડો જન્મ-મૃત્યુઓમાં જવું એ પણ તમારે માટે સૌભાગ્ય અને પરમાનંદ હશે.

તા. ૨૩ મી—જ્ઞાનસુધીના મહાપુરો જો માર્ગ પર ચાલતા આવ્યા છે એ માર્ગ પર ચાલવું એ તમારે માટે ઉત્તમ છે. તમે જ્યાં સુધી એ રસ્તા પર ચાલવાનો પ્રારંભ નથી કરતા ત્યાં સુધી અવશ્ય તમને કઠિન લાગશે પરંતુ જેવી ચાલવાની શરૂઆત કરી દીધી કે તમે જોઈ શકશો કે એ માર્ગ કેટલો સરલ, સુગમ ને સુખમય છે !

તા. ૨૪ મી—જસ, આજે તો એક જ વાત જાણી લો અને હૃદયમાં ઉતારી લો : પરમાત્મા મારો છે અને હું પરમાત્માનો છું !

તા. ૨૫ મી—એટલું અમરણ્યમાં, રાંખો કે જગતના રૂપમાં પણ પરમાત્મા જ પ્રકટ છે. જ્યારે મારું પરમાત્મા જ છે, ત્યારે પછી શાગ-દ્રોષ કોની સાથે ? તમારું જીવન તો પરમાત્માથી પરિપૂર્ણ છે.

તા. ૨૬ મી—તમારા સંકલ્પ પરમાત્મા અને પરમાત્માનું જે કોઈ છે તેને અર્થ જ હો, અને તમે ભગવાનની સત્તાથી મુક્ત રા—જસ, પછી તમારું જીવન એ સાચું ભાગ્યવત જીવન જ છે.

તા. ૨૭ મી—જે પોતે પોતાની મેળે જ-સ્વયં-બની રહેલ છે તેની ચિંતા તમે કાં કરવા લાગો ? જે નથી બની શકવાનું તેની ચિંતા પણ બ્યર્થ છે. તમે નિશ્ચિન્ત રહો અને તમારા નિશ્ચિન્ત ચિત્તમાં લગવાનને આવવા દો. નિશ્ચય કરો-હું નિશ્ચિન્ત છું. અનુભવ કરો-પરમાત્મા મારા હૃદયમાં પ્રકટ થઈ રહ્યા છે.

તા. ૨૮ મી—તમારા કરવાથી કંઈક થઈ જવાનું છે અને તમે કંઈક બનાવી શકો છો એ તમારો અહંકાર મિથ્યા છે. જે તમારા દ્વારા કરાવવામાં આવે છે તે કરતા જાઓ. જે સમયે અલગ થઈ જવાની-એક બાણુ હતી, જવાની-મૂચના મળે તે સમયે વિનાવિલંબે દૂર ખસી જાઓ. કર્મની પૂર્ણતા અને એનું ફળ એ તમારા અધિકારની બહારની વસ્તુ છે. તમે તમારા જીવનને એ મહાન શક્તિનું માત્ર યંત્ર જ માનો.

તા. ૨૯ મી—તમારું જીવન સમર્પિત છે, તમે લગવાનના પોતાના છો, એનું જ સ્વરૂપ છો. અનુભવ કરો-મારું સૌભાગ્ય અખંડ છે, હું પરમાત્માની કૃપાથી પૂર્ણ છું. હું એકરસ અનંત આનંદ-સ્વરૂપ પરમાત્મામાં સ્થિત છું.

તા. ૩૦ મી—એક ક્ષણ દેવતા અને બીજી ક્ષણે દૈત્ય ! ભક્તા, આ તે કાંઈ જીવન છે ? જીવન તો એકરસ હોવું જોઈએ. વિશ્વાસપૂર્ણ ભાવના કરો-મારું આ સમર્પિત જીવન દિવ્ય જીવન છે, આસુર ભાવ મને સ્પર્શ ન કરી શકે. હવે મેં દુષ્કર્મ અને દુર્ભાવનાઓથી સદાને માટે મુક્તિ મેળવી છે.

તા. ૩૧ મી—અન્તર્દૃષ્ટિથી અનુભવ કરો-પરમ સત્ય, પરમ જ્ઞાન અને પરમાનંદ એ મારી પોતાની જ સમ્પત્તિ છે. એની એકરસ અનુભૂતિ એ જ મારું સ્વરૂપ છે, હું માન સ્વરૂપમાં સ્થિત છું.

જાતના અતરેના મહાન વિશૂતિરાળા
મદતમાએને મારા નનગાર છે, પણ મારૂ
અન જેમ તેઓ પચાવી અ પી સમનાર નથી,
તેવી જ રીતે હૃદયની સાથે મારો અભેતો
અનુભવ મા । પુરુષાર્થ વિના તેઓ કરાવી
શકેરો નહિ એ અદ્વતાનુભવ તો મારે જાતે જ
સાધ્ય કરવો જોઈએ

—સ્વામી રામતીર્થ

મનને ઉપદેશ

હે મન ! ભક્તિ-માર્ગનું સેતુ કર, એથી તને સદૃજ ઇશ્વર-પ્રાપ્તિ થશે. માધુપુરો જે વાનોનો નિગેધ કરે છે તે મર્વ વાતો છોડીને, તેઓ જેનું મમર્થન કરે છે એને અડચ્છુ કર.

પ્રમાત્રસમયે શ્રી ભગવાનનું ચિન્તન કર, એટલું જ નહિ પણ આખો દિવસ પ્રત્યેક કામ કરનાં ભગવાનનું નામ લે. સદાચારનું મહત્ત્વ નિગેધ છે, એનો કદિ ત્યાગ કરીશ નહિ. જગતમાં સદાચારી મનુષ્યનું જીવન ધન્ય ગણાય છે.

દુષ્ટકર્મમાં પ્રવૃત્ત કરનારી વામના તથા પાપબુદ્ધિને તારી પાસે પણ આવવા દઈશ નહિ. મર્જદા નીતિમાર્ગ પર ચાલજે.

હે મન ! પાપી મંદુલ્પોને છોડી દે અને સત્ય સંકલ્પોનું અડચ્છુ કરી લે. નિષય-સુખની તો કલ્પના જ મૂંઝી દે કારણ કે એ સુખનો માર્ગ તથી, સુખનું સાધન નથી. એ માર્ગે તને દુઃખ અને કલેશ. મિત્રાઈ બીજું કંઈ નહિ મળે.

ખિન્નતાને ઉપશ્વ કરનાર કોઈ તેમ જ અનેક વિકારોને પેદા કરનારી કામનાનો ત્યાગ કર. મત્સર, દબ્બ અને લોભનો ગ્રીકાર કદિ પણ ન કરીશ.

હે મન ! એક ધૈર્યને ધારણ કરનાર જન પ્રમંગલસાત્ માંભળાય

પડતા અપમાનનારક વચનોને સહન કરી લે સયં નમ્રતાથી બેલ અને સર્વ લોકોને સતોષ આપ.

હે સત્ મન ! એના કાર્યો કર જેથી આ દેહ છૂટી ગયા પછી તારી કીર્તિ ફેલાય. મનની પેડે ધસાઈ-ધસાઈને ક્ષીણ બનતા છતાં પણ તારી સુગંધ પ્રસંગવ. અન્તઃકરણથી સન્નિવૃત્તિ સંતુષ્ટ કર

મારા મન ! પર-દ્રવ્ય-હરણ કરવાની હચ્છા છોડી દે. અતિ સ્વાર્થપરતાથી પાપમય્ય થાય છે, ખૂરાં કર્મ પાપ-સંચય કાવે છે અને એના દુષ્પરિણામ ભોગવવા જ પડે છે. પોતાની ધારથી વસ્તુ ન મળે, હચ્છેલી વાત ન બને તો બહુ દુઃખ થાય છે.

શ્રી પરમાત્મા આખંડ પ્રેમ રાખ અને દુઃખને છોડી દે શારીરિક કષ્ટમાં-જે પ્રારબ્ધ-કર્માનુસાર હોય છે-સુખ માન અને વિવેક-થી સદા સત્સ્વરૂપમા લીન બની જ

હે મન ! તું વિચાર કરીને જોઈ લે, આ જગતમાં કાઈ સર્વ પ્રકારે સુખી છે ? તે જેવો પૂર્વ-સચ્ચ કર્યો હશે એવું જ ફળ આજ તારે ભોગવવું પડશે

બહાલા મન ! અન્તઃકરણમાં દુઃખ ન લગાડ. શોક અને મિત્તાનો સદતર ત્યાગ કરી દે. વિવેકપૂર્વક દેહ-બુદ્ધિ છોડ અને વિદેહાવસ્થાના મુક્તિ-સુખનો અનુભવ કર.

હે મન ! બતાવ, રાવણને એવું શું થયું કે જેથી અકરમાલ એવું મહારાજ્ય નાશ પામ્યું ? દુર્વાગિના જ ! તો પછી અંદરથી ખુરી વાસનાઓને બહાર કાઢી નાખ. કાળ માનવીની પછવાડે પડેલો જ છે.

કર્મ-ગતિથી જગતમા જન્મ થયો છે, પણ આખરે તો કાળના

મુખમાં જ પ્રવેશ કરવાનો છે. અમંજ્ય મનુષ્યોએ જન્મ લીધો છે અને મૃત્યુ પામ્યા છે. નાનાં-મોટા સર્વેએ આ માર્ગનું જ અનુસરણ કર્યું છે.

હે મન ! જો, આ ખરેખર મૃત્યુમૃતિ છે. જીવનકાળમાં સર્વ કાર્ક ‘હું...હું...મારું...મારું...’ કહે છે, અને પોતાની જાતને અમર માને છે પરંતુ અકસ્માત એક પળ એવી આવે જ ન્યારે એ સર્વ અહંકારીઓને અહીંથી ચાલના થવું પડે છે.

એક મરે છે, બીજો વળી એનો મોક કરે છે, હોદ એ પોતે પણ એ જ રસ્તે જાય છે. લોભનો આ જગનમાં અંત નથી. એથી પ્રમુખ જાતીને જ મનુષ્ય જગનમાં કરીથી જન્મ લે છે.

માનવી વ્યર્થ ચિંતા કરે છે, કાંઈ કે થવાનું છે તે તો યાવ જ છે. કર્માનુસાર જીવું ભોગવવું પડે છે, પણ મૂઠ લોકો વિશેષથી એ પામે છે.

હે મન ! સત્યનો ત્યાગ અને અસત્યનું સમર્થન કદિ ન કરીશ. જો સત્ય છે તેનો જ આશ્રય કર. અસત્યને છોડી દે. વાસનાથી હિત્વજ થનાર જન્મ-મરણની પુનરાવૃત્તિથી મને નિઃશ્ચય કર. કામિની અને કાંચનની અભિલાષ છોડી દે. પરમાત્માનું મિલન થવા દે.

મુખમાં જીવું સાઈં લાગે છે, પણ ભૂવીચ નદિ કે એની પાછવાડે જ દુઃખ છે. આ જગત નશ્વર છે, અહીં કોઈ ચીજ અમર રહેનાર નથી. આ નાશાંત દેહી રક્ષાને માટે કેટલા ને કેવા પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે ! છતાં કાળ દેહનો કાગિયો કરી જાય છે !

હે મન ! સંસાર-અપથી આટલો કર શા માટે ? કર છોડી દે અને ધીરજ ધારણ કર. પરમેશ્વર ત્વ-સર્વેશ આપણી સાથે જ છે.

એ મુખસ્વરૂપ અને મુક્તિદાતા છે, પરમાત્મામાં ચિત્ત સ્થિર કર, અને સર્વ ભય, દુઃખ, પાપ, કલેશનો નાશ થશે. વેદ, શાસ્ત્ર અને પુનાણુ જેનું વર્ણન કરતાં ચાકી ગયેલ છે, જેના મિલનથી પરમ સંતોષની પ્રાપ્તિ થાય છે, તેને તારી સર્વ ઇચ્છાઓ અર્પણ કરીને અખંડરૂપે એનામાં જ લીન થઈ જા.

વ્યર્થ ભટકવાથી કાંઈ પણ પ્રાપ્ત નહિ થાય. નકામી અથડામણુ છોડ. વિચારપૂર્વક અન્તઃકરણને સમજાવીને પરમાત્મામાં લગાવી દે.

હે મન ! હું તને એક દિનની વાત કહું છું, એ બરાબર ધ્યાનમાં રાખ. જે સંગતિથી સંતોષ મળતો નથી, અહંકાર પીછો છોડતો નથી અને સત્યનો વિયોગ થાય છે એનું મૂલ્ય શું છે ? પરમાત્માના ધ્યાન વિનાની જે એક દ્રશ્ય પણ જાણ છે તે તને ભારે નુકસાન પહોંચાડે છે. સમ્યક્દાનંદ સિવાયનો બધો શ્રમ વૃથા છે. સર્વ વિચારવાન પુરુષો અહીં સંગમિત છે. જેનો સારાય સમય શ્રુતિવાક્યોના ચિંતનમાં વ્યતીત થાય છે, દાહિય વાદ-વિવાદથી જે અશ્લિષ્ઠ રહે છે, જે વિવેકી અને સ્વત્વ-શાળી છે, જે સુવાનીમાં પણ અનુદય-સેવન કરે છે, વિપયોની વ્યર્થ કલ્પનાઓમાં ફસાતા નથી, પોતાના નિશ્ચયથી કદિ ડગતા નથી, જેના મનમાંથી દુષ્ટ આશાનો નાશ થયો છે, જેને ભગવત્-પ્રેમની પ્યાસ લાગી છે એવા મનુષ્યને ધન્ય છે. એનું જીવન એ જ જગતમાં સાચું જીવન છે. બાકી તો અનેક કાગડા-ફતરા, કીટ-જંતુ ક્યાં નથી જીવતા ?

માટે હે મન ! નિષ્કામ કર્મ, ભક્તિ, ઉપાસના, નિત્યનિયમ દ્વારા જીવન ધન્ય બનાવ. ઉદાસીનતા એ જ સર્વનો સાર છે. અંથી શ્રુતિ સર્વદા સંસારથી અલિપ્ત રહે છે.

પૂર્વજન્મકર્માનુરૂપ ઉત્પન્ન થયેલ વિષય-વાસના મનુષ્યને પદાર્થો-

માં સિપ્ત કરે છે, એને છોડી દે. નિષ્કામવૃત્તિથી સદા પ્રભુનું ચિન્તન કર. મનમાં લેણમાત્ર પણ કલ્પના કે કામના રહેવા દર્શિ નહિ.

નિદ્રિધ્યામ છૂટવાથી જ અન્તઃકરણમાં ગે.ક અને સંતાપ આવી ઘૂસી જાય છે. બેદ્યુદ્ધિથી આનંદનો નાશ થાય છે અને ખિન્નતાથી નિશ્ચય ટળી જાય છે.

પરમાત્માને છોડીને, બીજી કશુંકથી વસ્તુઓ અને ક્ષુદ્ર વાતો પર વિવાદ કરીને, એનો બ્યથા અભ્યાસ કરીને તારો કિંમતી સમય જગાડ નહિ. તારા ઘરમાં જ કામધેનુ છે છતાં પારકા ઘેર હાથ માગવા માટે કાં આથજા કરે? તારા હાથમાંના ચિંતામણિના બદલામાં કાચના ટુકડાની કાં ખરીદી કરે? જાડ, જામ, ઝો ભ્રમિત મન! મત્તની ખોજ કર. તારી આસપાસ નાશવંત વસ્તુઓના ઢગલા ખડકી ને એમાં રાચ નહિ. તારું અન્તિમ લક્ષ્ય શું છે તે સમજ.

* શ્રી સમય રાખદાસ સ્વામીજીના 'મન,એ મ્લોક' પરથી.

રેજીયુમાં બ્રાંતિથી કસ્પેત્રો સર્પ વિચ્છેદન ન હોવાથી વિવેકથી નિવૃત્ત થાય છે તેવી જ રીતે જ્ઞાનમાં કસ્પેત્ર જગત વિચ્છેદન ન હોવાથી વિવેકથી નિવૃત્ત થાય છે.

માયા, માયાવીએ કસ્પેત્ર હોવાથી વિચ્છેદન નથી. આંખે જાંધેલ પાટો છોડી નાખતાં જે દે.ય તે દેખાય છે તેમ જ્ઞાનદૃષ્ટિદ્વારા માયા અદૃશ્ય થાય છે.

અમૃત-કાગ

અરે, જગદરૂપના બૂલા પડેલા પધિકાં તું અદો આવ. તને સાચો માર્ગ જતાવું. જે અનેક પગદંડીઓ પર તું આમતેમ માર્ગભૂલ્યો થઈને ભટક્યા કરે છે તે જ કેડીઓ પર આસીને આજ-સુધીમાં અનેક મુસાફરો મરી જાયા છે, અસંખ્ય પધિકાઓ એ રસ્તે પોતાની અનુદય જિંદગી ખોઈ નાખી છે, છતાં એ પરમ શાન્તિના સ્થાન પર પહોંચી શક્યા નથી. આવ, બહાસા મુસાફર ! જરા મારી વાત તો સાંભળ. આમ અધ-અમિત બનીને આ ઘેર વનમાં ક્યાં સુધી આથળા કરીશ ?

આ કેવી વિચિત્ર ઘટના છે કે અમે ગાડીમાં બેસીને એ શાન્તિની હવેલી પર ચડવા ઇચ્છીએ છીએ, અને એ અહીં-તહીં ચક્રર લગાવીને પાછી જ્યાંની ત્યાં જ આવીને બેસી રહે છે. લક્ષ્યસ્થાન એટલું જ દૂર-મુદૂર લાગે છે !

તમે ઊંડા કૂવામાંથી બહાર આવવાનો પ્રયત્ન કરો મિરાદર ! તમને બહાર લાવનારને જોર-શોરથી પુકારો-બોલાવો. કૂવાની અંદર ઊંડા ને ઊંડા જીનરતા જાઓ નહિ. આમ કરવાથી તો તમે કદાપિ બહાર નહિ નીકળી શકો.

અમંજ્ય યુગો આઝરા અને ગયા, પણ આ મંસારનો ખેવ-
વિચિત્ર તમાશો—એમને એમ ચાલી રહેવ છે. નથી આઝરો એનો
અત કે નથી મમળયો એનો ભેદ. આપણે આ માટીનાં થોવકાં
બનાવવામાં અને પાડી નાખવામાં, ફરી જિમાં કરવામાં અને તોડી
પાડવામાં જ આપણી જિંદગી ગુમાવીશું ? કેંક આમ ફરીને મરી
ગયાં છે, કેંક મરવા પડ્યા છે, આપણે પણ શું એ સિવાય બીજું
કાંઈ નહિ કરી શકીએ ?

હું તમને મારો મર માયો ખેવ બનાવવા માગું છું, પણ
કામ રીને એ બનાવી શકેનો નથી; કેમ કે એ અનબ્ધ ભાવ રિદેહની
અંદર જ ભરેલ છે, બ્યારે હું સદેહ બનીને એ બનાવવા છું છું
ત્યારે એ ભાવ રહેનો નથી.

અરે, જુઓ તો ખગં, નારમા દૂબી જવાનો નહીને ભય લાગે
છે । કેટલી આશ્ચર્યની વાત છે । પણ આ મસાર એ નરાષ્ટ્ર ઉપભવે
એવી જ ધરતા છે. દુનિયા એ જ જ્યાં આશ્ચર્ય છે ત્યાં કંઈ વાનને
વિગ્મવદાનક માનવી અને કંઈ વાતને ન માનવી ?

મને અત્યંત દુઃખ તો થાય છે એ જોઈને કે આનંદનો મમુદ
મોદ—માયાના રેતી—કાંકરાને દેખીને પોને મુકાર્જ જવાના ભરથી
બ્યાકુલ થઈ રહેવ છે, જેની એક જ લહર એ રેતી—કાકરાને નષ્ટમષ્ટ
કરીને પોતાનામાં મીઠાવી ન શકે તેમ છે ।

અરે, આરામ ચાહનારાઓ ! માયા આગમની શોધ દગા.
જુઓ, આ દુઃખની વસ્તુઓમાં—મામારિક બનાવો અને પાર્થિવ

પદાર્થોમાં આરામ કેવો ? એની શોધમાં સાચે રસ્તે જાઓ. બ્રમમાં પડીને, મુંઝાઈ જઈને દુઃખમાં સુખનો અનુભવ ન કરવા લાગો, કેમકે રેતીમાંથી તેલ કદિ નીકળતું નથી !

અથ પક્ષી ! તું ખૂબ જાણે જાણે જાડીને અનેક પ્રદેશોનું બ્રમથ કરે છે, સારાય જંગલમાં અહીં-તહીં લમે છે, નીચે ઊતરે છે, ફરી ઉડ્યન કરે છે; પરંતુ કદિ તે જિયર થઈને સાંત ચિત્તે વિચારું છે ખરું કે આ ઉડ્યનનું કારણ શું ? જાડીને જવું છે ક્યાં ? એ લક્ષ્ય-અધ્યાનનો સાચો માર્ગ કયો ? કંઈ દિશા-મૂલ્ય તો નથી થઈને ? પાંખ-મા શક્તિ છે, આંખોમાં તેજ છે, શરીરમાં જોમ છે ત્યાં ત્યાં હજી હજી વિચારી શે, જેથી પાછળથી પરતાવું ન પડે.

અ. આકર્ષક મધુશાળામાં હું માત્ર સહેલ ખાતર, જોવા ને આનંદ ઠંપાને ખાતર જ ગયેલો, પરંતુ અહીંનો રંગ જોઈને તો હું મને પોતાને જ જૂલી ગયો ! આ શીશીઓનાં રંગ-રૂપ જોઈને હું પાગલ બની ગયો ! આ મધુશાળા અને શીશીઓ એ જ હું છું ? કે મારું કાંઈ સ્વતંત્ર અસ્તિત્વ છે ?

આપણે જે જે પચિટ્ટને પાર ઊતરવાનો માર્ગ પૂછ્યો એમણે એમ જ કહ્યું કે ‘આ માર્ગે, આ રીતે આપ્યા જાઓ.’ કોઈએ એમ ન કહ્યું કે ‘આ સર્વ રસ્તા કિનારા સુધી પહોંચાડનારા જ છે.’

ઓ માગ કુંભાર ! માંટીમાંથી તે મને પ્પાલાનો આદાર આપ્યો અને તે આવા સ્વાર્થી કાંચે નહીં, નહીં, હું આવું અપમાન કદિ નહીં સહન કરું. જે તારે મારી કંઈ કરવાની હોય તો

હું રાજ્ય ઇચ્છતો નથી, સ્વર્ગ માગતો નથી અને મોક્ષ પણ ચાહતો નથી. આહું છું માત્ર દુઃખપીડિત પ્રાણીઓના દુઃખનો નાશ.
—રામ શિખિ

હું પરમેશ્વરની પાસે આઠ સિદ્ધિઓવાળી ઉત્તમ ગનિ યા મુક્તિ નથી માગતો, હું તો કેવળ એ આહું છું કે સમસ્ત દેવધારીઓના અન્તઃકરણમાં રિચત થઇને એમનાં કષ્ટો બોગવું, જેથી એમને કષ્ટ ન થાય.
—રામ રતિદેવ

લોભ, દીનતા, લય અને ધન વગેરે દાર્ઢ પણ કારણે હું મારો ધર્મ નહીં છોડી શકું—આ મારો દૃઢ નિશ્ચય છે.
—ભીષ્મપિનામદ

સર્વ જીવોમાં આત્મલાવના રાખવાને ક્ષીધે જે સમસ્ત ગુણોનો આધાર અદ્વિતીય પરમાત્મા મારા પર પ્રસન્ન થયા હોય તો મને મારવાનો પ્રયાસ કરનાર એ આત્મિક (દુર્વાસાજી) સંતાપથી મુક્ત બની જાય એ હું માનું છું.
—અગ્નિરીષ

ધર્મ—પાલનમાં દક્ષીણે કે બહાનાં ન ચાલે. મેં સત્યથી જ સર્વ સત્ત્વ પ્રાપ્ત કર્યા છે. સત્યથી હું કદિ નહીં કળી શકું.
—ભક્તવર અર્જુન

શ્રીહરિનાં ચરણોની સેવા જ મનુષ્યને સ્વર્ગ, મોક્ષ, આ લોકની મહાન સમ્પત્તિ અને સર્વ પ્રકારની સિદ્ધિઓ આપનાર છે.
—ભક્ત મુદામાજી

સત્ય વાતનો વિશ્વાસ કરો અને પાપનો નિરૂકાર કરો. જે શબ્દ સાચા હૃદયથી બોલાતા નથી એ ન બોલાય એ જ સાચું છે.

—શમવાનુ ખુદ

જેનું મન હૃદય-પગવણ છે તે સત્પુરુષ છે. જેણે કાનિતો-કાંચનનો ત્યાગ કરી દીધો છે એ સત્પુરુષ છે.

—શમસુખ પરમદાસ

જે વસ્તુ તમાન મનને પ્રિય ને મુંઝવે લાગે છે એને 'ગોડી દો' અને જે ચીજ તમને મારી નથી લાગતી એના પર પ્રેમ કરો. આ તપ હંમેશાં આણુ રાખો.

—જેકબ બેદોમી

મનુષ્યને 'માટે જેનો ત્યાગ' અનિ કઠિન છે, જે કદિ શુદ્ધ થતી જ નથી તથા જે માનવ-જીવનને નષ્ટ કરી નાખનાર મદારોગ-રૂપ છે તે તૃષ્ણાનો ત્યાગ કરનાર પુરુષને સુખ પ્રાપ્ત થાય છે. પૃથ્વી પર જેટલાં ધન-ધાન્ય, સુવર્ણ અને સ્ત્રીઓ છે, તે એક પુરુષને માટે પણ પર્યાપ્ત નથી, માટે તૃષ્ણાનો ત્યાગ કરવાની જરૂર છે.

—મહાભારત

વેદાંતરૂપી મગજ અને હસ્તામરૂપી શરીરની સહાયથી હાલની અસ્થિર-અસ્થિરતા અને ધમસાણુમાંથી કીર્તિમંત, અગ્નિત અને મંપૂર્ણ એવા ભારતની ભાવિ મૂર્તિ હિંદુ પામતી મારા દષ્ટિપથમાં જોડે છે.

—સ્વામી રિવેકાનંદ

કોં મને સમ્પન્ના ત્યાગથી, ક્રોધને કાગનાના
 ત્યાગથી લે જને અર્ધમા અનર્થબુદ્ધિ કર્કને તથા બધને
 તત્ત્વજ્ઞાનથી હતવો જોઈએ એવી જ રીતે ગોઠ તથા
 મોહને અધ્યાત્મનિષ્ઠાથી, દહને મહા પુરુષની સેનાથી,
 યોગના વિધોને ગૌનથી દ્વિમાને રરીરની નિશ્ચેષ્ટાથી,
 આધિભૌતિકે દુષ્ટને દશરકૃપાથી, આધિદૈવિક વેદનાને
 સમાધિથી, આધ્યાત્મિકે જુને યોગમલથી નિદ્રાને
 સાત્ત્વિક આહાથી, રજોગુણ અને તમોગુણને અર-
 ગણથી અને રુદ્રગુણને ઉપતિથી હતવો જોઈએ
 અને એ બધા શ્રીગુરની હકિતથી સહજમા જીવી શકાય
 છે જ્ઞાન પ દીપકનું દાન કરનાર માક્ષાત્ ભગવત્
 સ્વરૂપ ગુરુદેવમા જ 'એ મનુષ્ય છે' એવી દુર્બુદ્ધિ
 કરે છે, એનું બધું શાસ્ત્રશ્રવણ હાથી ॥ સ્નાનના જેવું
 વ્યર્થ છે યોગેશ્વરગણ જેના ચતુરક્રમવતુ અનુમધાન
 કરે છે તથા જે પુરુષ તેમ જ પ્રકૃતિના અધીશ્વર છે
 એ સલાત ભગવાન જ ગુરુદેવ છે, તેમને લોકો
 બ્રાન્તિથી મનુષ્ય માને છે "

—શ્રીમદ્ ભાગવત

બુદ્ધિમાન પુરુષનું કર્તવ્ય

આ સસારને જન્મ, મરણ, જરા, દુઃખ, બાધિ અને માન-મિત્ર ચિંતાઓથી વ્યાપ્ત જોઈને બુદ્ધિમાન મનુષ્યે એમાંથી મુક્તિ મેળવવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. એમણે પોતાનાં મન, વચન અને શરીરને શુદ્ધ રાખવાં જોઈએ, અહંકારથી દૂર રહેવું જોઈએ અને ચિત્તને શાંત તેમજ નિરપેક્ષ રાખીને આનંદથી વિચરવું જોઈએ. ગસાગમાં સર્વકાર્ય પોતાનાં કર્મોનાં ફળ ભોગવે છે. મનુષ્ય યામ યા પુણ્ય જે કાંઈ કરે છે તેનો તેને બદલો મળે છે, માટે મન અને કર્મથી સર્વદા શુભ આચરણ જ કરવું જોઈએ, જે મનુષ્યમાં અહિંસા, અત્યભાષણ, સમસ્ત પ્રાણીઓ તરફ સહભાવ, ક્ષમા અને અપ્રમાદ આ શુભો હોય છે તે સુખી રહે છે. આ કારણથી બુદ્ધિદ્વારા મનને સમસ્ત પ્રાણીઓ પ્રતિ રાગ-દ્વેષશૂન્ય કરવાની જરૂર છે. જે મનુષ્ય દુઃખને દૂર કરનાર અને સર્વ છૂવોને સુખની પ્રાપ્તિ કરાવનાર આ પરમ ધર્મતે જાણી લે છે તે સર્વશ્રેષ્ઠ અને સુખી જની જાય છે; માટે મનને વિચારપૂર્વક સર્વ પ્રાણીઓ પ્રત્યે રાગ-દ્વેષશૂન્ય જનાવો.

[મહાભારત : શાન્તિપર્વ]

થોડી હિતની વાતો

વિદ્યા સમાન કોઈ નેત્ર નથી, સત્ય સમાન કોઈ તપ નથી, રાગ સમાન કોઈ દુઃખ નથી અને ત્યાગ સમાન કોઈ સુખ નથી. પાપ-

કમથી દૂર રહેવું, નિરતર પુણ્યમાં તત્પર રહેવું, મારી મનોવ્રતિ રાખવી અને શુભ આચરણ કરવું—એ સર્વથી મહાન કલ્યાણના સાધન છે. આ માનવ-શરીર તો સત જ દુઃખરૂપ છે, એને મેળવીને જે વિષયોમાં આસક્ત ગતી જાય છે એ તો વધુ ને વધુ મોહન-ધનમાં બધાતા જાય છે. વિષય અને ઇન્દ્રિયોનો મયોગ દુઃખરૂપ જ છે, એ દુઃખને દૂર કરવાને કોઈ રીતે મમથ નથી. આમકત પુર-પત્ની બુદ્ધિ ચચળ બની જાય છે અને એ મોહજાળનો નિઃતાર કરે છે. એ મોહજાળમાં રૂમાયેલ પુરુષ આલોક અને પરલોકમાં દુઃખ ભોગવે છે. પોતાનું કલ્યાણ ઇચ્છનાર મનુષ્યે સર્વ પ્રયત્નો કરીને કામ અને ક્રોધને કાબૂમાં રાખવાની પ્રયત્ન જરૂર છે, કારણ કે આ બંને જીવના કલ્યાણમાં હાનિ પહોંચાડવાને સદાય ઉદ્ધુકત રહે છે. આ કારણથી હંમેશાં ક્રોધથી તપને, મત્સરથી લક્ષ્મીને, માનાપમાનથી વિદ્યાને અને પ્રમાદથી પોતાની જાતને દરેક કલ્યાણવાંચ્છુ બચાવે.

[મહાભારત : શાન્તિપર્વ]

શ્રેયનાં સાધન

હંયા સર્વથી મોટો ધર્મ છે, ક્ષમા સર્વથી મહાન બળ છે, આત્મજ્ઞાન સર્વથી મોટું જ્ઞાન છે અને સત્યથી મહાન તો કાંઈ છે જ નહિ. સત્ય બોલવું એ શ્રેયનું પ્રધાન સાધન છે, સત્યની સાથે માથે જે હિતકર હોય તેવી વાત કહેવી. મારો એવો મત છે કે જે વાત પ્રાણીઓને માટે અત્યંત હિતકર હોય છે તે જ સત્ય છે. જે સર્વપ્રકારના આરંભને છોડી ચૂકે છે, કોઈપણ વસ્તુની ઇચ્છા રાખતો નથી કે કોઈ પરમાર્થનો સમ્રદ્ધ કરતો નથી, આ રીતે જે સર્વકાંઈ ત્યાગી ચૂકે છે તે નિદાન છે અને તે જ પડિત છે. જે પોતાના કાબૂમાં

ગમેવ ઇન્દ્રિયો વડે ઇન્દ્રિયોના વિષયોને ગ્રહણ કરે છે, એમા આસક્ત થતો નથી અને શાન્તચિત્ત, નિર્વિકાર તેમ જ સમાહિત રહે છે—આ રીતે જે આત્મભાવને પ્રાપ્ત થયેવ દેહ અને ઇન્દ્રિયોથી વસ્તુતઃ પૃથક્ દોરાને ગારબે અરૂપદષ્ટિથી પૃથક્ અને કેવળ વ્યવહારદષ્ટિથી મળેવ રહે છે તે મુક્ત છે એને નરતજ પગ્મપની પ્રાપ્તિ થાય છે હે મુનિ ! જે મનુષ્ય પ્રાણીઓની સાથે દર્શન, સ્પર્શ અને ભાષણનો વિશેષ મંબધ નથી ગણતા તે અરૂપ સર્વોત્કૃષ્ટ મોખને પ્રાપ્ત કરી લે છે

[મહાભારત ચાન્તિપર્વ]

મોક્ષના અધિકારી વેદાન્તી

જેનામા હું અને હું જાણના કોઈ ભાવ નથી, જે સુખદુઃખાદિ દ્વન્દ્વોથી રહિત છે, જેના સર્વ મશયો ટળી ગયા છે, જે નથી કદિ ક્રોધ કરતા કે નથી દ્વેષ કરતા, નથી મિથ્યા ભાષણ કરતા, વાણીની કઠોરતા, કર્મની ક્રૂરતા અને મનની કુટિલતા—આ ત્રણ દોષોથી જે દૂર રહે છે, સર્વ પ્રાણીઓ પ્રતિ મમાનભાવ રાખે છે અને સાક્ષાત્ જાણા મમાન મિથ્ય છે, જેન નથી કોઈ વસ્તુની ઈર્ષ્યા કે નથી અનિર્ગતો આગ્રહ, બ કે જે શરીરમાત્રામાન વ્યવહારમા પ્રવ્રત્ત છે, જે અનામકતા છે, નિશ્ચિન્ત છે અને જિતેન્દ્રિય છે, જે કર્મો નથી તેમ નિકર્મમા પછું નથી, જેની ઇન્દ્રિયો ચચગ નથી, જે પૂર્ણકામ બની ગયેવ છે, સર્વ પ્રાણીઓમા મમાનભાવ ગણનાર અને સર્વના જે સુહૃદ છે, પૃથ્વર અને મેનામા સમાન દષ્ટિ રાખે છે, પ્રિય અને અપ્રિયને એકસમાન અમને છે, જે દેવશાળી છે અને પોતાની નિન્દા અથર શ્લુતિમા અમાન રહે છે, જે કાનપણ પ્રકારના ભોગની ઈર્ષ્યા નથી કરતા, સુદૃઢ

અક્ષરચરણ પાલન કરવાર છે અને કાષ્ઠપિણ્ડ પ્રાણી પ્રત્યે હિંસાનો ભાવ રાખતા નથી—એવા એ વેદાન્તી છે તે મુક્ત થઈ જાય છે.

[મહાભારત : શાન્તિપર્વ ૬]

જ્ઞાન-પ્રાપ્તિનો ઉપાય

સંતોષ એ જ સર્વથી મોટું સ્વર્ગ છે, સંતોષ જ સર્વથી મહાન્ સુખ છે. સંતોષથી વધારે મહાન્ ખીલું શું છે ? આ સંતોષની પ્રતિષ્ઠા (રિયરતા) નીચેના ઉપાયોથી થાય છે: જે રીતે કાચખો સર્વ આલુએથી પોતાનું અંગ સંકારી લે છે એવી જ રીતે જ્યારે મનુષ્ય સર્વ તરફથી પોતાની ઇચ્છાઓને સમેટી લે છે, ત્યારે એ સ્વયં-પ્રકાશ આત્મા તરત જ ભેદ-દૃષ્ટિ મળે ત્યાં કરીને પોતાના જ સ્વરૂપમાં રિયલ થઈ જાય છે. જ્યારે નથી એને ખીજનો ભય રહેતો કે નથી ખીજ એનાથી ભય પામતા અને જ્યારે એ ઇચ્છા તેમજ દોષો છૂટી લે છે, ત્યારે એને આત્માનો સાક્ષાત્કાર થાય છે. જ્યારે એ મનસાન્વાયા-કર્મજ્ઞા કાષ્ઠપિણ્ડ છુટી સાથે ન તો દ્રોહ કરે છે અમર ન તો કાષ્ઠ તરફ રાગ રહે છે, ત્યારે એને જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે.

[મહાભારત : શાન્તિપર્વ ૬]

ઇન્દ્રિયજથી પુરુષનાં લક્ષણ

અદીનતા, અભિનિવેશશૂન્યતા, સંતોષ, અદા, અક્રોધ, મરણતા, વાદ-વિવાદની અતિશયતા અને અભિમાનથી દૂર રહેવું, યુરસેવા, દોષદૃષ્ટિનો અભાવ, પ્રાણીમાત્ર પ્રતિ દયા, ખીજની નિન્દા કે યુગલો ન કરવી, પરચર્યા, અસત્ય ભાષણ અને નિન્દા-સ્તુતિનો ત્યાગ—એ

દિવ્યજ્યોત્સ્ના પુરુષના અધ્યાન લક્ષ્યો છે. દિવ્યજ્યોત્સ્ના પુરુષ મોક્ષ વિધાન
અન્ય કોઈપણ વસ્તુની કામના કરતો નથી, કેવળ પોતાને પ્રેરત
થયેન મુખ-દુઃખોનો ઉપબોગ કરીને અતીત અવસ્થા અત્યંતની વિસ્તાર
નથી કરતો. એ કોઈની માથે પેર નથી કરતો, મરંનો નિષ્કપટ
હારથી આત્મ-તત્કાલ કરે છે, નિષ્ક-સ્તુતિમા સમભાવ રાખે છે.
એ ધૈર્યવાન અને મનોજ્યોત્સ્ના હોય છે. સમસ્ત જીવોના કલ્યાણ મા
ત-પર રહે છે અને કોઈનો દ્વેષ કરતો નથી. સમગ્ર મમાન જાણીને
જ્ઞાન-વિજ્ઞાનથી તૃપ્ત થયેવ અને મગ પ્રસન્ન રહે છે. મમસ્ત જીવોને
એ પવનીત હોય છે અને આત્મજ્યોત્સ્ના તેમજ જુદીમાન હોય છે.
એ મદાનમા મદાન વસ્તુને પ્રાપ્ત કરીને હર્ષિત નથી થતો તેમ નિષ્ક-
નમા મદાન દુષ્ટ માથે વ્યારી પડનાથી એ મોક્ષ પથ નથી કરતો.

[મદાનમરત - આત્મિક]

આત્મજ્ઞાની રિધિતિ

જે પુરુષ આ આત્મ-તત્કાલ સમસ્ત મરજ્યમા શરીરોમા છુપા-
યેના તેમજ એના પરન આશ્રયરૂપ જુએ છે, તે શરીર છૂટ્યા બાદ
નિરિગ્ય અજ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરે છે જ્ઞાનીલોક વિદ્યાન તેમજ કુર્મીન
જ્ઞાનજ્યોત્સ્ના, ગાય, હાથી, કૃતરા તેમજ આકાશમા પણ આત્મરૂપથી મમ
દષ્ટિ રાખે છે, આત્મા સર્વની અદર મમાન છે. એક જ મદાન
આત્મા આત્મ-જગમ મમસ્ત પ્રાણીઓમા અનુરૂપ છે એનાથી
માર્ય જગત બ્યાર છે જ્યારે આ જીવાત્મા મમસ્ત જૂતોમાં એક
જ આત્માને અનુરૂપ જુએ છે અને આત્મામા સમસ્ત જૂતોને
કલ્પિત જુએ છે ત્યારે એ અજ્ઞાન થઈ જાય છે. જે કોઈ વાળીનો
રિધિ છે તે મરં આત્મરૂપ છે અને આત્મા પરમાત્મ (અદ્વિત)રૂપ
છે—આવી જુદી જેની નિગંતર રહે છે, તે અમૃત (મોક્ષ)ના

અધિકારી થાય છે. આ આત્મા જ સમગ્ર પ્રાણીઓનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ છે. એ આકાશ સમાન વ્યાપક છે. એનું ક્યાંય ગમનાં ગમન નથી થતું, અવિચલ રૂપે એ પોતાના જ સ્વરૂપમાં સ્થિત રહે છે, પદ-પ્રતિપદ દમ્બનાર દેવતાઓ પણ આ આત્માની શોધમાં જૂલ ખાઈ જાય છે અને એને પ્રાપ્ત નથી કરી શકતા. જે રીતે આકાશમાં પક્ષીઓની અને જળમાં મત્સ્યાદિ જલજન્તુઓની ગતિ જાણી શકાતી નથી તે જ રીતે બ્રહ્મવેત્તા મહાપુરુષોની ગતિને સમજીને કોઈ એનું ચિત્તવશ કરી શકતું નથી.

[મહાભરત : શાન્તિપર્વ]

પાપ અને તેનું ફળ

એતુષ્ઠ્ય ન્યાયે રૂપ, રસ, મધ, શબ્દ અને સ્પર્શ—દન્દ્રિયોના આ પાંચ વિષયોમાંના કોઈપણ એકમાં પણ આસક્ત થઈ જાય છે, ત્યારે એને રાગ-દ્વેષના પંજમાં ફસાવું પડે છે. પછી એને જેમાં રાગ હોય છે એને ગેળવવા અને જેમાં દ્વેષ હોય છે તેનો નાશ કરવા એ ચાહે છે. આમ કરતા કરતા એ મહા ભયાનક કામ કરી બેસે છે અને નિરતર દન્દ્રિયોના ભોગમાં જ લાગ્યો રહે છે. અને એથી તેના હૃદયમાં લોભ-મોહ, મગ્ન-દ્વેષ છવાઈ જાય છે, એના પ્રભાવથી તેની ધર્મબુદ્ધિ, જે યોગ્ય સમયે વારંવાર તેને ચેતવણી આપીને પાપથી બચાવવા કરતી હતી, નાશ પામે છે, પછી એ હજી-કપટ અને અન્યાયથી ધન કમાવામાં લાગી જાય છે. ખીમ્મને નુકસાન પહોંચાડીને અન્યાય અને અધર્મથી એ કંઈક કમાય છે એટલે પછી એ રીતે જ ધનની કમાણી કરવામાં એને રસ પડવા માડે છે. એના મિત્રો-સંબંધીઓ અને અન્ય બુદ્ધિમાન મનુષ્યો એને આ કામ ખરાબ છે એમ કહીને રોકે છે તો એ અનેક જાતનાં બહાનાં બતાવીને પોતાનો જવાબ

કરે છે અને એ ભયક્ર બાજુ ખેલ્યે જાય છે. આ રીતે એનું મન સદા પાપમાં જ ચોટ્યું રહે છે, એનાં શરીર અને વાણીથી પણ પાપનું જ આચરણ થાય છે. એ પાપ-જીવન બનીને પાપીઓની સાથે જ મિત્રતા કરે છે અને આ સર્વના ફળરૂપે ન તો એ આ લોકમાં સુખ મેળવે છે, ન તો પરલોકમાં એને સુખ-શાન્તિની પ્રાપ્તિ થાય છે.

[મહાભારત : શાન્તિપર્વ]

ધર્મ અને તેનું ફળ

ધર્મપરાયણ મનુષ્ય બીજાનું હિત મનાતું હોય તેમાં જ પોતાનું હિત માને છે. એને અન્યના અહિતમાં પોતાનું હિત કદિ દેખાતું જ નથી પરહિતથી જ પરમગતિ પ્રાપ્ત થાય છે. ધર્મથી જ પુણ્ય હિતાહિતનો વિચાર કરીને સત્પુરોનો સગ કરે છે, એ સત્સંગથી ધર્મબુદ્ધિ વધે છે અને એના પ્રભાવથી એનું જીવન ધર્મમય બની જાય છે. એ ધર્મથી જ ધનનું ઉપાજન કરે છે એ આ કામ કરે છે જેના વડે સદૃશ્યોની વૃદ્ધિ થતી હોય. ધાર્મિક પુરોહિતો સાથે જ એ મૈત્રી કરે છે. ધર્માત્મા મનુષ્ય ધર્મસમ્મત હિંદ્રિયસુખને પણ પ્રાપ્ત કરે છે, પરંતુ એ ધર્મનું ફળ સુખ મેળવીને સતુષ્ટ થતો નથી એ તો સત્-અસતનો વિચાર કરીને વૈરાગ્યનું અવલંબન કરે છે વૈરાગ્યના પ્રભાવથી એનું ચિત્ત વિષયોથી દૂર દટી જાય છે પછી એ જગતને વિનાશી સમજીને નિષ્કામ કર્મદ્વારા મોક્ષને માટે પ્રયાસ કરે છે ખરી રીતે જે મનુષ્ય પાપોનો ત્યાગ કરીને ક્રમશઃ વૈરાગ્યને પારણ કરે છે, તે ધર્મદાતા છે અને તેને મોક્ષપદની પ્રાપ્તિ થાય છે.

[મહાભારત : શાન્તિપર્વ]

આટલું વિચારો

શરત્રોત્તુ અનુગમન કરવાવાળી શુદ્ધ બુદ્ધિથી પોતાના સંબંધમાં સર્વંશ વિચાર કરવાની જરૂર છે. વિચારથી તીક્ષ્ણ બનીને બુદ્ધિ પરમાત્માનો અનુભવ કરે છે. આ અમારૂંપી મદાન રાગનું મનથી ઉત્તમ ઔપધ વિચાર જ છે. વિચાર વડે નિપત્તિઓના મૂળરૂપ અગાત્ત નો નાશ થાય છે. આ અમાર મૃત્યુ, મન અને ભ્રમથી ભરપૂર છે. એના પર વિજય મેળવવાનો ઉપાય એકમાત્ર વિચાર જ છે, ખગમ છોડીને સારાનું ગ્રહણ, પાપને છોડીને પુણ્યનું અનુષ્ઠાન વિચારદ્વારા જ થાય. વિચારદ્વારા જ બળ, બુદ્ધિ, સામર્થ્ય, સ્મૃતિ અને પ્રયત્ન સંપૂર્ણ થાય છે. રાજ્ય, મર્યાદા અને મોક્ષ પણ વિચારથી જ પ્રાપ્ત થાય છે. વિચારવાન પુરુષ નિપત્તિમાં ગભરાતા નથી, તેમ જ નિપત્તિમાં ક્ષણિક જતા નથી. વિચારીને માટે તો મર્યાદા પણ વિનિપત્તિરૂપ બની જાય છે. સંસ્કારના મારામ દુષ્ટો અનિવેકને કારણે જ છે, વિવેક તો અસુકૃતી અન્તર્જવાલાને પણ શીતળ બનાવી દે છે. વિચાર જ દિવ્ય દ્રષ્ટિ છે, એના વડે પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર તેમજ પરમાત્માની અનુભૂતિ થઈ શકે છે. આ અમાર શું છે? હું કોણ છું? બાની સાથે મારા શું સંબંધ છે? આ વિચાર કરતાં કરતા જ સંસ્કાર સાથેના સંબંધ છૂટી જઈને પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર મના લાગે છે. આ જ કારણથી શાસ્ત્રાનુયાયિની શાન્ત, શુદ્ધ બુદ્ધિથી વિચાર કરતા રહેવું જોઈએ.

[યોગવાસિષ્ઠ]

ચોચ કરવા ચોચ કોણ ?

ચોચ એ આલસ્યનો કરવો જોઈએ જે વેદ બાણ્યતા નથી અને

જે પોતાનો ધર્મ છોડીને વિષયભોગમાં જ લીન રહે છે. એ રાગને ગાય કરવો જોઈએ જે નીતિ બાજુનો નથી અને જેને પોતાની પ્રજા પ્રાણ મમાન બહાલી નથી.

એ વૈશ્યનો ગાય કરવો જોઈએ જે ધનવાન હોવા છતાં પણ કલૂષ છે, અને જે અતિથિમહાર, તેજજ પ્રમુલકિતમાં કુશળ નથી. એ શૂદ્રનો શાય કરવો જોઈએ જે આહુત્યનું અપમાન કરનાર, બહુજ જોષનાર, માન-જડાઈ ચાહનાર અને જ્ઞાનનો ધર્મ ક સખનાર છે.

પુનઃ એ સ્ત્રીનો શાય કરવો જોઈએ જે પતિને દગો દેનાર, કલહપ્રિય અને રવેજાચારિણી છે એ ધ્વજચારી શાય કરવા યોગ્ય છે જે પોતાના ધ્વજચર્મ-વૃત્તને તોડે છે અને ગુરુની આજ્ઞા અનુસાર ચાલતો નથી.

એ ગૃહસ્થનો શાય કરવો જોઈએ જે મોહવશ બનીને કર્મમાર્ગનો ત્યાગ કરી દે છે. એ સંન્યાસી શાય કરવા યોગ્ય છે જે દુનિયાના પ્રપંચમાં ફસાયેલ છે અને જ્ઞાન-વૈરાગ્ય લીન છે.

અ વાનપ્રસ્થ ગાય કરવા યોગ્ય ગણાય જેને તપસ્માને બદલે બોમ સારા લાગે છે. ગાય એને માટે કરવો જોઈએ જે મુગધીખોર છે, વિનાશકારણ ક્રોધ કરનાર છે તથા માતા, પિતા, ગુરુ અને બધુંજનોની સાથે વિરોધ રાખનાર છે.

અર્ષ પ્રકારે શાય કરવા યોગ્ય એ છે જે બીજાનું અનિષ્ટ કરે છે, માત્ર પોતાના જ સગીસું પોષણ કરે છે અને મહાન નિર્દયી છે. અને ગાય ખાસ કરીને એનો કરવો જોઈએ જે જ્ય મૂંઝી મૂંઝે ફરિના લડત થતા નથી.

[શોભનચરિત માનસ]

બંધ અને મોક્ષનું સ્વરૂપ

જ્યારે ચિત્ત કોઈ વસ્તુની કામના કરે છે અને કોઈને માટે શોક કરે છે, કોઈનો પરિત્યાગ કરે છે અને કોઈનો સંગ્રહ કરે છે, કોઈ પર હર્ષિત થાય છે અને કોઈના પર ક્રોધ કરે છે ત્યારે સમજવું એ બંધનમાં છે. આ સર્વકાંઈ બંધનરૂપ છે, જ્યારે ચિત્ત કોઈપણ વસ્તુની આહવા કરતું નથી અને કોઈને માટે શોક કરતું નથી, કોઈનો ત્યાગ કરતું નથી કે કોઈનો સંગ્રહ કરવા ઈચ્છતું નથી, કોઈ કારણથી હર્ષિત થતું નથી કે કોઈના પર ક્રોધ કરતું નથી, ત્યારે સમજવું કે એ મુક્ત છે. મુક્તિનો અર્થ જ આ છે. જ્યારે ચિત્ત કોઈપણ દૃષ્ટિએ આસક્ત હોય ત્યારે બંધન છે અને જ્યારે કોઈપણ દૃષ્ટિમાં આસક્ત નથી ત્યારે મોક્ષ છે એમ સમજવું. અહંકાર ગયો એટલે મોક્ષ જ છે, અહંકારની હાજરી એ બંધન છે. એમ વિચારીને કોઈ પણ વસ્તુનો સંગ્રહ ન કરે. અથવા ત્યાગ ન કરે—કેવળ મોજથી રહે.

[અષ્ટાવક્રગીતા]

સત્સંગનો પ્રભાવ

સંસાર-સાગર પાર ઊતરવાનો મુખ્ય ઉપાય છે—સત્સંગ. સત્સંગથી જ વિવેક અને જ્ઞાન થાય છે, સત્સંગથી વિપત્તિ સંપત્તિરૂપ બની જાય છે. મૃત્યુ એક ઉત્સવના રૂપમાં પદ્મટાઇ જાય છે અને જંગલ પથ મંગલમય થઈ જાય છે, મોહ અને અજ્ઞાનનો નાશ સત્સંગથી થઈ શકે છે. જેણે સત્સંગના ગંગાજળમાં સ્નાન કરી લીધું તેને મહાનમાં મહાન દાન, તીર્થ, તપસ્વા અને યજ્ઞોનું ફળ મળી ગયું સમજવું. દરિદ્રતા, મૃત્યુ અને સંસારનાં સારાંય દુઃખો સત્સંગથી શાન્ત થઈ જાય છે. અત્યંત વિપત્તિ અવસ્થામાં પણ સત્સંગ ન હોય તો જોઈએ સંસારનું સમગ્ર રાજ્ય અને અર્ધો દાણનો સત્સંગ—એ બેનો તોલ કરવામાં આવે તો સત્સંગની કિંમત વધી જશે. હૃદયનો

અધિકાર દૂર થાય છે—શરીર, પ્રાણ અને બુદ્ધિમાં શીતળતાનો સંચાર થાય છે, હજી અહીં-તહીં ભટકવું છોડી દઈને પરમાત્માની તરફ જવા લાગે છે. આવો છે જ્ઞા સત્સંગ, અને એવો છે એનો પ્રભાવ.

કલ્યાણની હઝારા રાખનારાઓએ અવશ્ય સત્સંગ કરવો જોઈએ.
[યોગવાસિષ્ઠ]

માર્ગભૂલ્યા મુસાફરને !

હે મનુષ્ય ! તારા આ શરીરમાં કાંઈ, માસ અને હોહી સિવાય બીજું શું છે ? આ અશુદ્ધ, ક્ષણભંગુર અને જડ કાયાને તું ભૂલથી પોતાનું સ્વરૂપ માની બેઠો છું. ‘આ શરીર એ હું છું’—એવા જુદા અભિમાનને છોડી દે તું મર્યાદા શુદ્ધ, નિત્ય, ચેતન આત્મા છે, આ જ રીતે આ શરીર સાથે સબધ રાખનાર જી-પુરુષ પુત્ર-પૌત્રાદિને તે ભૂલથી પોતાના માની લીવેલ છે. એ વાસ્તવમાં તારાં નયનાં, એને પોતાના માનવાનું નખી દે અને તો જ તું સુખી થઈ શકીશ, તારા શરીર અને તેની માત્રે મબધ રાખનાર જી, પુત્ર વગેરેની તો વાત જ શી, થયું આ સાડુય જગત પાણીના પરપોટા જેવું અનિત્ય છે, એની કોઈ સત્તા નથી એ પ્રતિક્ષણે બહાણું રહે છે એના પગથી મનને દૂર દટાવીને વૈરાગ્યમાં પ્રીતિ કર, એનો રાગી બની જન, એના જ રસનું નિરંતર આગ્વાહન કર. એમાં જે સુખ છે તે મન્દ્રાની પવનીમાં પણ નથી. જગતથી વૈરાગ્ય કર અને ભગવાનના ચન્દ્રોમાં ઝૂકી પડ. પરમાત્મા સાથે પ્રીતિ જોડ, એની ભક્તિમાં રિધર થઈ જન ભગવાન જ એકમાત્ર તારો પ્રિયતમ છે—એની સેવા એ જ પ-મ કર્તવ્ય છે. એનું સદા પાલન કર. અન્ય લૌકિક ધર્મોને જો એની પાછળ છોડવા પડે, તો પ્રસન્નતાપૂર્વક એ સર્વનો ત્યાગ કરી દે. માધુપુરોનું જ નિરંતર સેવન કર. ભોગોની લાલમાં છોડી દે. એનાથી તને કદાચ તૃપ્તિ નથી જ થવાની. ખીજના દોષો અને ગુણોનું

ચિંતન તરત છોડી દે; કારણ કે એથી તારા મનમાં રાગ-દ્વેષની પ્રતિ-
યાય છે જે પતનનો મુખ્ય દેવ છે, તું તો કેવળ લગ્નમેવામાં જ
લાગી જા અને એની રમીટી કચાઓનું નિરંતર પાન કર્યો કર.

[પદ્યપુરાણ]

મનુષ્યોના ત્રીસ ધર્મ

સ્ત્રી, પત્ની, ગર્વમંજાનને માટે કષ્ટ સહન કરવું, પરિવ્રાજા,
શીત-ઉષ્ણ આત્મનું મહત્ત્વ કરવું, ઉચિત-અનુચિતનો વિચાર કરવો,
મન તેમજ ઇન્દ્રિયોને કાંઈપણ રાખવાં, સર્વ પ્રકારની હિંમાથી દૂર
રહેવું, વીર-રક્ષા કરવી, નિષિદ્ધ કર્મોનો ત્યાગ કરવો, પોતાની
કમાણીનો અમુક ભાગ દાનમાં આપવો, કે-શાઓનું નિયમિત રીતે
અધ્યયન કરવું, ભગવાનના નામનાં જપ-કીર્તન કરવા, સત્સંગ, મનોપ,
સમદર્શી મહાત્માઓની એવા કરવી, ધીર ધીર આશ્ચર્ય ભોગોની
એટલાથી નિરંતર થવું, મનુષ્યના અભિમાનપૂર્ણ પ્રવર્તનોનું ફળ ગ્રાપ્ત
વિપરીત જ હોય છે-એવો વિચાર, મનનશીલતા, આત્મચિંતન,
પ્રાણીમાનવો અજ્ઞ વગેરે જીવજોપયોગી આમગીના મધ્યયોગ્ય વિભાગ
કરવા, એમનામાં અને નિરોધ કરીને મનુષ્યમાં પોતાના આત્માનો
અચર્યા દર્શનનો ભાવ રાખવો, મહાત્માઓના પરમ આશ્રય
ત્રીભગવાનનાં નામ-ગુણોનું અવલુ અને ઉચ્ચારણ કરવું, એનું નિરંતર
સ્મરણ કરવું, એની એવા-પૂજા અને વંદના કરવી, એના પ્રત્યે દારૂ
અગર મિત્ર જેવો ભાવ રાખવો તથા એને આત્મમમપણું કરવું-આ
મનુષ્યોને માટે સર્વશ્રેષ્ઠ ધર્મ કહેવાય છે. ધર્મનાં આ ત્રીસ લક્ષણોના
પાલનથી વિશાળ ભગવાન પ્રસન્ન થાય છે.

[શ્રીમદ્ ભાગવત]

એ કાલરૂપ અશ્વય પરમાત્મા સ્વયં અંત-
-રૂપિત હોવા છતાં પણ જગતનો અંત લાવનાર છે.
અનાદિ હોવા છતાં સૌનું આદિ કારણ છે. એ જ
એક જીવમાંથી બીજા જીવની ઉત્પત્તિ કરાવે છે અને
એ જ એકથી બીજાને મારી નાંખી એનો અંત
લાવનાર થાય છે. સંપૂર્ણ પ્રજામાં અનુપ્રવિષ્ટ થયેલા
આ કાલરૂપ પરમાત્માને કોઈ સ્વપક્ષ કે પરપક્ષ નથી;
પરંતુ જેમ વ્રાયુના વહેવાથી રજકણ પણ એની સાથે
ભિજા કરે છે, તેવી જ રીતે સંપૂર્ણ જીવ કર્મોને અધીન
થઈને કાલરૂપ પરમાત્માને અનુસરે છે.—અર્થાત્ પોત-
પોતાનાં કર્મ પ્રમાણે સુખ-દુઃખ ભોગવે છે.

—શ્રીમદ્ ભાગવત : સ્કં. ૪

અ. ૧૧

મારા પ્રભુ ! તું શી રીતે ગાય છે, તે હું જાણતો નથી.
હું નિરંતર અશબ્દ આશ્વર્ચી માંબળ્યા કરું છું.

તારા ગાનનો પ્રકાશ દુનિયાને અજાણે છે. તારા ગાનનો
જીવનપ્રાણ આકાશથી આકાશ સુધી મંચરે છે, તારા ગાનનો
પવિત્ર પ્રવાહ તમામ પદ્મવતી આંધ્રોને બેઠે છે, અને
આગળ ધસે છે.

તારા ગીતમાં જોડાવાને મારું હૃદય તલસે છે, પણ પ્રયાસ
છતાં અવાજ નીકળતો નથી. જોવાવાની મારી ધમ્મ છે,
પણ વાંધી ગીતમાં જીતતી નથી, અને તારી જાંઘને હું
પુકાર કરું છું : અદા ! મારા માલિક ! તારા ગાનની અનંત
જાળમાં તેં મારા હૃદયને કેદી બનાવેલ છે.

—રવીન્દ્રનાથ ટાગોર

પ્રભો !

સુખી થરા માટે મેં શું શું નથી કર્યું ? વિવાહ કર્યા, સત ન પેદા કર્યા, ધન કમાયો, યગ-કીર્તિને માટે પ્રયામ કર્યા, લોકોમાં પ્રેમ વધારવાની કોશીશ કરી-નથી જાણુનો આવું કેટલું હું કરી ચૂક્યો છું, પરંતુ સાચું કહું છું મારા સ્વામી ! જેમ જેમ સુખને માટે પ્રયત્નો કરતો ગયો તેમ તેમ પરિણામે દુઃખ અને કષ્ટ જ મળતાં ગયાં ! જ્યાં મન ચોંટ્યું ત્યાંથી માર જાણો ! કયાપ પણ મારી આશા સફળ ન થઈ. ચિંતા, લાપ, નિરાશા અને વિવાદ વધતા જ ગયાં. કયાંય માર્ગ જણો નહિ.

તમે કૃપા કરી, તમારી કૃપાથી એ વાત મમજવા લાગી કે તમારાં અભય ચરણોના આશ્રય સિવાય કયાપ પણ માયું અને સ્થાયી સુખ નથી. ચરણાશ્રય પ્રાપ્ત કરવા માટે થોડો પ્રયત્ન પણ કર્યો. દશ્યે એ પ્રયત્ન ચાલુ છે. અને એ સાચું છે કે આ માર્ગે કંઈક સુખ-શાંતિ અને આરામનાં દર્શન અત્યાસુધીમા કરી શક્યો છું; પરંતુ પ્રભો ! પૂર્વાભ્યાસને વશ બનીને વારંવાર મન પાશુ વીધ્યો તરફ ખેચાઈ જાય છે. એને રોકવાના પ્રયત્ન પણ કરું છું. કોઈ કોઈ વાર શકાય છે પણ ખરું; છતાં એ તરફ જતાની આદત હોડતું નથી ! તમારાં ચરણો સિવાય મારું જીવન જ હોયલો છે-દુઃખોનો મારગ લહેગઈ રહ્યો છે, આ વાત જાણનાં, સમજતાં ને દેખતાં જનાં પણ

મન તમને છોડીને બીજા બાળુ જવાનું ભૂલતું નથી ! આથી અધિક મારા મનની નીચતા કંઈ હોઈ શકે મારા દયામય સ્વામી !

તમે દયાળુ છો, મારી સામે ન જોતા તમારી કૃપાથી મારા આ દુષ્ટ મનને તમારી તરફ ખેંચી લો. એને એવું તમારી પાસે જાગડી લો કે એ ફરી કદિ બીજા તરફ જઈ જ ન શકે મારા સ્વામી ! આત્મ ક્યારે થશે ? મારું આ મન તમારાં ચરણોનાં દર્શનમાં જ તહીન ક્યારે રહેશે ? તમારી આ મનોહર મૂર્તિની ઝાંખી કરી કરીને એ ક્યારે કૃતાર્થ થતું રહેશે ?

હવે વાત ન લગાડો દયામય ! જીવન-સંઘ્યા નજીક છે. એ પહેલાં જ તમે તમારી દિવ્ય જ્યોતિષી મારા જીવનમાં નિત્ય પ્રકાશ ફેલાવી દો. એને સમુજ્જ્વલ બનાવીને તમારા મંદિરમાં લઈ લો અને સદાને માટે એને ત્યાં જ રહેવાનું સ્થાન આપીને કૃતાર્થ કરો !

દયામય !

એ સાચું છે કે તમારી દયા સર્વ જીવો પર સમાન છે અને વળી એ ત્યાં અસીમ છે; પરંતુ હું એવો દુર્ભાગી છું કે તમારી એ કરુણામૃતની જર્જામાં સદા નાહી શકતો નથી. ન્યારે પોતાને અનુકૂળ કંઈ પાત જોઈ છે ત્યારે તો કદિ કદિ તમારી દયા માની લઉં છું, પરંતુ પ્રતિકૂળમાં તો કદાપિ માનતો જ નથી. એ પણ જાતું છું કે તમારી દયા બેય રૂપમાં આવે છે, અને મારું કલ્યાણ કરવાને માટે જ આવે છે, પરંતુ પ્રતિકૂળતાના રૂપમાં મન એનો સ્વીકાર કરતું નથી પ્રભો ! એવો દિવસ ક્યારે આવે ન્યારે હું અનુકૂળતા અને પ્રતિકૂળતા બંનેને તમારી કૃપા-મુખા સમજીને ખૂબ આનંદથી પી જાઉં ? અપમાન-માન, તિરસ્કાર-પુરસ્કાર, પ્રવંચા-નિદા, લાલ-

હાનિ, સુખ-દુઃખ અને જીવન-મરણ સર્વમાં તમારી જ દયાનું દર્શન કરીને પરમ શાન્તિ અને સંતોષનો અનુભવ હું ક્યારે કરી શકીશ ?

મારા પ્રભુ ! અત્યારે આ વાતની મારા મનમાં બહુ જ પીડા થઈ રહી છે કે હું તમારો કહેવાતો હોવા છતાં પણ વસ્તુતઃ મારી જાતને તમારી બનાવી શકતો નથી. જોઉં છું-રૂપ જોઈ શકું છું કે મારા પર હજી પણ વિષયોનો અધિકાર છે. કોઈકાઈવાર તો મહા ભયંકર રીતે વિષય-વાસના પોતાનું પ્રભુત્વ પ્રકટ કરે છે અને એની ગુલામી કરવા માટે મને બાંધીને ખેંચી જવા ચાહે છે ! એ મમયે મને ભારે વેદના થાય છે-બસ, તમારી કૃપા જ એવે વખતે બચાવી લે છે. જોઈ શકું છું કે તમારી કૃપાદ્વારા એકદલમાં જ એ વાસનાનો વિનાશ થાય છે. આટલું થવા છતાં પણ હું સર્વથા તમારો બની શકતો નથી !

મારા સર્વશક્તિમાન સ્વામી ! મને ખબર છે કે મારા પ્રયત્નથી કોઈ જ નથી થવાનું. હવે તો તમે તમારી શક્તિથી આ અધ-મને ઉઠાવીને હૃદય સાથે લગાવી દો. તમે એ જાણો પણ છો, કે કોઈકાઈવાર તો મારો પ્રાણ તમારા માટે તલસે છે. બુદ્ધિનો નિર્ણય પણ એ જ હોય છે કે તમારો જ બર્નવામાં મારું કલ્યાણ છે. પરંતુ હજી મન માનતું નથી. મારા પ્રાણના આ તલસાટ પર ધ્યાન દેખે તો મારા પ્રભુ ! તમે તમારી કૃપાથી મને બચાવો. એમ ન કરો તો એવું કરી દો કે ન તો મને કદિ કોઈ જાતની આદના થાય, યા ન તો હું વારવાર પ્રાર્થના કરીને તમને વારંવાર સંતાવું. તમે જે કરો, જે રીતે કરો, જ્યારે કરો, મને ગમે તે દાલતમાં ગમે તેવી રીતે રાખો-હું તેમાં સંતુષ્ટ રહું અને આ વાતનો અનુભવ કરતો રહું કે એ

સર્વ તમારી જ કૃપા છે. તમારાથી અજાણ્ય કાંઈ જ નથી. તમે જાણી-બુઝીને જ મને આ સ્થિતિમાં રાખી રહ્યા છો—અને ખરેખર એમાં જ કલ્યાણ છે

ૐ

પ્રભો ! હીનજન્મો !

આ મનના મનોરથોને પૂર્ણ કરવા માટે મેં શું નથી કર્યું ? ઠેર ઠેર ભટક્યો, દર-દૂગની ધૂળ ફાંફી, ભાતભાતના નવા ઉદ્યોગ કર્યા, જેણે જે બતાવ્યું તે કર્યું, પ્રાદબ્ધના સ યોગ અને તમારી કૃપાથી થોડા સમયે ધન-પુત્ર અને માન-વશ પણ મળતા રહ્યાં; પરંતુ બહુ જ વ્યર્થ ! આ મનની મુરદ તો આજસુધી પૂરી ન જ થઈ, એ એવું વ્યસ્ત, એવું અચાન્ત અને રખડુ બન્યું છે. હું જોઉં છું કે એની ભૂખ ખુબ જ વધી ગઈ છે. જાણી શકું છું કે એ કાંઈ એવી ચીજની શોધમાં છે જે અભાવોથી સર્વથા રહિત હોય, જેના મળ્યા બાદ ફરી કાંઈ ચીજની ચાહના રહે જ નહિ. સંત લોકો કહે છે કે એવી ચીજ તો એક માત્ર તમે જ છો, અને તમારી પ્રાપ્તિ થાય છે તમારે શરણે આવીને શ્રદ્ધા-પ્રેમ સાથે તમારું જ ભજન કરવાથી ! પરંતુ તમારું ભજન મારાથી બહુ નથી. વિચારું છું—સદાય તમારા ભજનમાં લાગ્યો રહું, સદા-સર્વદા તમારાં નામ-અર્ચન-પ્રાર્થન અને મંત્રર ધ્યાન કરતો રહું; પરંતુ શું ફલ ? જેવો ફરવાં બેસાં છું કે નિરાશ જાની જાઉં છું. એ સમયે ખરેખર નથી પડતી કૃપાંથી ભુદી ભૂદી ભાતના વિચાર, કેંક ભૂત, અને ભવિષ્યની ચિન્ત-ત્રિચિન્ત કલ્પનાઓ મનમાં આવ્યા કરે છે જેથી હાથભરને માટે પણ મન શાંત અને એકાગ્ર થઈ શકતું નથી. એની માથે સાથે એ જ સમયે બદાગનાં દામોનો પણ ટપ્પો આવી પડે છે. ‘આ કામ અત્યારે નહિ કરવાથી અધર્મ થશે,’ ‘આદર્શ નહિ થશે,’ ‘કર્મબંધની અવરોધના

યશે, ' ' નિન્ના થશે, ' ' આર્થિક અને સામાજિક હાનિ થશે, ' તથા ' કરનાથી અમુક અમુક લાલ થશે '—આ જાનના ભર અને પ્રયોજન પણ એ વખતે આવીને એ કમેર્સમા 'નાન લગાડે છે આ ગીતે મન અને નાનેન્દ્રિયોની માથ માથે કમેન્દ્રિયોમા પણ ઉથલ પાથન મચી રહે છે

પ્રભો ! હુ શુ કરે, કંઈ ગીતે તમારૂં લંજન કડ, કાંઈ મમ તત્તુ નથી સ્વામિનું ! હુ દુર્ગળ છુ જાણુ છુ કે મન-ન્દ્રિયો આત્માથી મળનાર થી, તથાપિ હુ તો આત્મચરણના અસાનને કારણે પ્રેનાથી અપારેનો રડુ છુ હવે તો જમ, ઝેં માન તમારો કૃપારાકિનનો મહારો છે મારા નાથ ! એરી સખિ આપો જ્યો તમારા જગરડે—તમારો અમિત મહિમા, તમારૂં અચિન્ત્ય મોહા, તમારો પ્રમજ પ્રમાન અને તમારી મદજ યાના જગથી હુ આ મન-ન્દ્રિયોને છતીને એ મનને, મન તરફથી, સર પ્રખરે કેવળ તમાન લંજનમા જ લગાડો દહિ, અને-જેવી રીતે ગંગાની ધારા સાગવ અરોધોના ચૂરેચૂગ કરના ક તી સમુદ્ર તરફ ગમના નિના ચાલી જાર છે, તેવી ગીતે મારા આ મનની બધી જ સ્તિઓ એ-મુખી જતીને કનાય પણ ગેકાયા નિના કેવળ તમારી જ તરફ નહતી ગે હુ તમારો જની જાડે, અને તમને મારા મનારીને ધન્ય મની જાડે

~

પ્રભો ! અતર્યામિનું !

મારા મનની કાષ્ઠપણું ઝિયતિ તમાગથી છપી નથી કર્ણું જેંદુ છે એ ! તૃથી ગર્વ, દલ, દામ, ક્રોધ, વિરાસકિત, મમતા, માન, મ, લોભે આદિ કાંઈ એનો દોષ નથી જોયો મારા મોમાં પોતાનુ સ્થાન ન જર્માનુ હોય ! ખુદિ કંદુ છે, આ બધાને રહેવો

દેવા એ સાફ નથી. લોક-પરલોક બન્નેને જ્યાંનાર આ મદદ વૈરીઓ છે. પણ શું કરે? પ્રયત્ન કરવા છતાં પણ એ મારો સાથ છોડના નથી। મર્વશક્તિમાન। હું નો દારી ગયો છું એનાથી, અને માગ પુરુષાર્થથી સર્વથા નિરાશ બનીને તમારે શરણે આવ્યો છું. તમારી શક્તિ અતુલ છે. હવે તો મારા આ હંમેશાં દુઃખ દેનારા દોષોનો શીઘ્ર નાશ કરીને મનને પવિત્ર બનાવી દો મારા માલિક। ખરે-ખર હું એનો માર્ગો વગર મોતે મરી રહ્યો છું, જ્યાંવો-જ્યાંવો બચાવો।

દીનબંધો। તમારા સિવાય આ સેવક કોના બારણે જાય ? એવું કોણ છે જે દીન-દીન, દંગાલ, કુકર્મીઓ પર રોષ વરસાવીને એને આશ્રય આપે અને પોતાની કૃપાશક્તિથી જ એમની મારી દીનતા, દરિદ્રતા, કુએષ્ટ અને કુઅગતિને મીટાવીને એમને સુખી, સમ્પન્ન અને સદાચારી બનાવી દે ? હું જે તમને આ પ્રાર્થના કરી રહ્યો છું તે પણ ખરી રીતે તમારી દયાનો પ્રભાવ ન સમજવાનું જ પરિણામ છે, તમે તો અદ્વિતુલ્ય વ્યાણ છો. મારા પર તો તમારી અસીમ અનન્ય દયા છે, મારી પામેથી બદલામાં તમે કદિ કંઈ જ મેળવતા નથી, પરંતુ તમે તો સર્વ પ્રકારે સદા-મર્વદા માગ પર તમારી દયા વરસાવતા રહો છો. હું કંઈ રીતે સુખી અને સદાચારી રહું, કંઈ રીતે આનંદ અને શાન્તિ પ્રાપ્ત કરું, તેની જ ચિન્તા મારે માટે આપ કરી રહ્યા છો. મારા અત્યારસુખીના જીવનની ઘટનાઓનું સ્મરણ કરું છું અને મારી નીચતા તેમજ તમારી નિત્ય, એકધારી, અનંત દયાળુતાનો વિચાર કરું છું તો હૃદય કૃતજ્ઞતાથી ભરાઈ જાય છે. ક્યાં હું દુર્વિનીત, દુષ્ટદિ, દુરાચારી, દુષ્ટ પ્રવૃત્તિનું દગ્ધ સુદ પ્રાણી, અને ક્યાં તમે મહામહિમ મર્વલોકમહેશ્વર સાક્ષાત્ ભગવાન। પરંતુ તમે તો મને કદિ જ જુવા નથી, કદિ મારો સાથ તમે છોડ્યો

નથી. વિપત્તિઓની એ ધડીઓમાં, જે સમયે સંસારમાં સદાય આપ-
નાર મારે કાષ્ઠપણ સાથી નહોતો, કુવિચારની એ ક્ષણોમાં, જ્યારે
હું પાપ-પ્રવૃત્તિમાં પડીને અતલ નરક-કુંડમાં જવાની તૈયારી કરી રહ્યો
હોતો; ત્યારે તમે કેવા વિલક્ષણ કોશલથી, કેટલી શીઘ્રતાથી મને સદાય
કરી બચાવ્યો અને બેઠો કરીને પોતાની રોદ-મુધાનું સીંચન કરી
સુખી કરી દીધો. અને એ પણ એકવાર નહિ અનેકવાર. આ કાષ્ઠ
જુની વાત નથી અત્યારે પણ તમે દરરોજ આમ કરી રહ્યા છો. હું
મારી લુચ્ચાઈ, હરામખોરી છોડતો નથી અને તમે તમારા 'અનોખા
વિરહથી કદિ વિમ્મિત થતા નથી. ધન્ય મારા સ્વામી !

દયામય ! હું કેટલો નીચ છું કે તમારી આટલી અને આવી
અહંતુકી દયા રાજ જોવા છતાં પણ ભૂલી જાઉં છું. તમારાં ચરણોમાં
ઢળી પડીને કેવળ એને જ મારા પ્રાણના પ્રાણ અને જીવનનું જીવન
નથી બનાવી લેતો. તમે મારી નીચતા તરફ જોશો નહિ. જુઓ છો
પણ ક્યાં ! મારા જેવો નીચ કોણ હશે ? મારી નીચતા તરફ જો
તમે જોતા હોત તો તો આટલો રોદ, આટલો પ્યાર કઈ રીતે દર્શ
શકત ? હવે તો પ્રભો ! તરત એવું કરો—(કેમકે ખબર નથી આ
શુદ્ધ એવો મારો જીવન-દીપક કઈ ક્ષણે ખુમાઈ જશે.) કે હું તમારી
કૃપાને કદિ ભૂલું જ નહિ અને પ્રતિજ્ઞા કરીશ તમારાં
પાવન ચરણોનું સ્મરણ કરતો કરતો તમારા દરવાજા પર જ પડ્યો રહું.

મારા અંતર્યામી પ્રભો !

તમારી કૃપાથી જે સમયે પહેલવહેલો હું સાધના કરવા લાગેલો,
એ સમયે મારા જીવ બહુ જ સુંદર હતો. હું સમજતો—વિચારતો

હતો—‘સારોય સસાર લગનાનયો હરેલો છે સર્વકાંઈ એની જ પ્રેરણાથી થાય છે અને સર્વ । એની જ રક્ત કામ કરે છે લગનાન જ મારા જીવનનું એકમાત્ર લક્ષ્ય છે હું નિગ્તર લગનાનનું સ્મરણ કરતા કરતાં મારા સર્વ કર્મ કેવળ લગનાનને માટે જ કરીશ મારી ખુદ્દિ, માઈ મન અને મારી મારીય ઇન્દ્રિયો કેવળ લગનાનની સેવામાં લાગી રહેશે અને હું પળે પળે, લગનાનના મધુર પ્રેમનો દિવ્ય આલેખો રહીને મસ્ત બની રહીશ’ પંતુ આજ તો કાંઈ જુદી જ રીત બની ગઈ છે । તમારા વિરાગવાના પત્રિત આમન પર હું મોહનશ બનીને મારા આ અનિત્ય, અપત્રિત અને પાપ-કુલુપિત નામ-રૂપને ખેસાડીને એની જ પૂજા કરવા-કરનારા આહુ છું મારી પ્રત્યેક એકામા આજ મમતા, અભિમાન અને આમકિતનું નગ્ન નૃત્ય થઈ રહ્યું છે મસારના ભોગોમા મારા મન-પ્રાણ એના આમકિત થઈ ગયેન છે કે એનામા કદિ દોષ-ખુદ્દિ પણ નથી થતી તો પછી અમહ-ખુદ્દિ તો કંઈ રીતે થાય ? ત્યારે તમારું સ્મરણ કરતા ખેસુ છું ત્યારે ભોગોના ચિત્રવિચિત્ર ચિત્રો ચિત્તની મામે થોડકાંઈ આનતા જાય છે અને હું તમને જુનીને એ જોરા બાગી જાઉં છું, અને એમો જ તફનીન થઈ જાઉં છું લગનાન । આપુ કેમ થઈ ગયું ? ખરેખર પ્રેમો ! હું પતન તરફ જતો જાઉં છું નિદ્રા, ખુદ્દિ અને જ્ઞાનનું અભિમાન, મને મોર્તુમ નથી કેવીવાર પૂજનીયના અપમાન કરાવે છે । અધિકાર, પ્રતિજ્ઞા, સન્માન અને સુખ-રાતિના જાદુએ એટલો પ્રભાવ જમાવ્યો છે કે તમારા પત્રિત સ્મરણની પણ આનન્દતા મન કબૂલ કરતું નથી અને તમને જુની જરાથી એ કદિ પશ્ચાત્તાપ પહોં વગતું નથી હું જ તો એ છું કે આ સર્વ ‘જ્ઞાન’ના નામે થઈ રહ્યું છે । મોરી ધૂંધળાં અને નીવનનો પાર નથી પ્રેમો ! મારી આ દુઃશે કંઈકથી રહેશે ? દાવ । દાવ । મારા મૌલિક । મને ગયાવો,

મારી આ દયાપાન દયા તરફ કૃપાદષ્ટિથી જુઓ ત્યાં કરો । મારો સાગેય પુત્રપાત્ર વ્યથા ગયો તે મમાગા ॥ મુખ ધન માન કીર્તિ આપ્તિના પ્રલોભનોએ મારી આપનાને નષ્ટ કરી નાખી છે હું જ્યાંજ પુરુષાર્થહીન છું હવે તો નમ તમારો જ લરોસો છે હું જાણી રા થો છું, જે કાંઈ થશે તે તમારી કૃપાથી જ થશે તમે તમારી કૃપાશક્તિથી મા । સા । ર અનર્થમારી મુનોરથ-મહેનોને ઊઠાવી દો, આગ સારાય અભાવોના અનુભવોનો મર્વથા ગણા । મરી દો મંડ મન નિત્ય-નિરતર તમાના મનુર રૂપ અપ્રતિમ મુખ અને પદ્મિન નામ પર મુસ્તાક રહે મારી ભુદ્ધિ સ ।-મર્દા તમારા તત્ત્વ ચિત્તનુમા જ લાગી રહે મારી હૃદયો સ્વર્ગ પ્રકારે કેવળ તમારી જ સેનામા સલગ્ન રહે મારી સારીય મમતા, સારીય આસૂકિત, મર્ડ બાલુએથી પાછી વળીને નાન તમારામા જ આવીને સ્થિર બની જાય, ખરેખર મારા મન, ભુદ્ધિ અને હૃદયો પર, અહ કાર પર અને આત્મા પર-સર્વ પર એક માત્ર તમારો જ અધિકાર થઈ જાન, તમે મને મર્ડ રીતે અપનાવી સો મારા કૃપામય સ્વામી ।

પ્રત્યે ।

ભોગોમા મુખ નુથી જે અનુભવ વારવાર થાય છે, તો પણ દુષ્ટ મન એમા મુખ માને છે અને વારવાર આપને ભૂલીને એના તરફ દોડે છે એને સમજાવવાનો ખૂબ પ્રયત્ન કરે છું, પરંતુ ભૂધી જ મહેનત વ્યથા જાય છે તમારા સ્વરૂપચિત્તનમા જ એને લગાડના આહુ છું, કોઈ કોઈવાર તો જરા એમા લાગેતું હોય એમ દેખાય પણ છે, પરંતુ વાસ્તવિક રીતે એ લાગેતું હોય નથી હું યત્ન કરી કરીને યામ્યો મારા સ્વામી । હવે તો તમે તમારી કૃપાશક્તિથી એને

એવી લો. મને એવો બનાવી દો કે હું સર્વ પ્રકારે તમારો જ બની જાઉં. ધન, ઐશ્વર્ય, માન જે કાંઈ પણ તમારા તરફ આવવામાં બાધક હોય એને બગાડકારથી મારી પાસેથી લઈ લો. મને ઠીક લાગે તો ગ્સ્તાનો શિખારી બનાવી દો, ઠીક લાગે તો મર્વના તિરસ્કારને પાત્ર બનાવી દો, પણ તમારી પવિત્ર ઋતિ મને આપી દો ! હું બમ, તમારું જ રમરણ કરતા કરતાં, તમારા ચરણ-ગુણોનું ચિન્તન કરતાં કરતાં નિરંતર સાચા આનંદમાં નિમગ્ન રહું. મારા મુખ-દુઃખ, દાનિ-લાભ, સર્વકાંઈ તમારી રમૃતિમાં સમાઈ જાય. એ ગમે તેટલાં આવે-જાય પણ હું તો મદા તમારા પ્રેમમાં જ રૂબરૂ રહું. સર્વમાં સર્વ અવસ્થાઓમાં સર્વ ભાવનાઓમાં, સર્વ ક્રિયાઓમાં અને સારામ સજ્જન-સંહારમાં કેવળ તમારો જ અનુભવ કરું. તમારો જ પવિત્ર રૂપરંગ મેળવીને સદા ઉત્સવિત થતો રહું.

મારા મનમાંથી સર્વદાંઈ બૂતાવી દો, અને એના બદલામાં તમારો એકમાત્ર મંત્ર રમૃતને જગાડી દો. કાંઈ એવી ક્ષણ ન જાય જ્યારે મારું મન તમને બૂલી શકે.

હું સદા અનુભવ કરું; તમે મને જોઈ રહ્યા છો, હું તમને જોઈ ગયો છું; અને તમે મારામાં છો, હું તમારામાં છું.

મારા પ્રાણોના પ્રાણ ! દરે વાર ન લગાડો, બદ્ધ સમય વીની ગયો છે. તમારો પોતાનો હોવા છતાં હું જે આવી દુર્દશામાં પડ્યો છું તે તમારાથી કેમ જોઈ શકાય છે ! ભગવન્ ! દરે તો તરત દયા કરીને મને આ સ્થિતિમાંથી બચાવી લો; મારા આત્મા !

નોવમ

રૂઠોપથી થતો માસિક ત્રાસ
વિના વિલંબે દૂર કરે છે.

રૂઠોપના કોઈપણ કારણથી માસિક માંડગી આવવામાં વિઘ્ન થાય ત્યારે સ્ત્રીઓને થતો અસહ્ય ત્રાસ તરત જ દૂર થવો જોઈએ. રાસ્ટ્રીય વૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિથી તૈયાર થયેલી અને વેદનાના મૂળમાં અસર કરનારી દવાઓ ન મળવાથી અનેક સ્ત્રીઓ પતિરાજ પોતાની પત્નીને જાહેર ખર્ચોથી દોરાઈને ખરીદી, સસ્તી, નુકશાનકારક દવાઓ ખર્ચવાની છુવનની પાયમાલી કરે છે.

માસિક ત્રાસ માટે હાં તો ડોક્ટરની સલાહ લેવી, અથવા ડોક્ટરો વાપરે છે તે દવા “નોવમ”નો જ ઉપયોગ કરવો તે સારામાં સારો ઉપાય છે. યુરોપ અમેરિકામાં લાંબા સમયથી છેલ્લાં ૩૦-૪૦ વર્ષથી નોવમનો ઉપયોગ કરે છે, નોવમ વાપરવામાં તદ્દન સરળ છે અને એના ઉપયોગથી કશો ત્રાસ થતો નથી. વાપરવાની સંપૂર્ણ સમજણ દરેક બાદલી સાથે આપવામાં આવે છે.

“નોવમ” (પ્લેટ) ૨૧ કેપ્સ્યુલની બાટલીના રૂ. ૧૨-૮-૦. નોવમ : (સ્ટ્રોંગ) : ૬૩ ટીકડીની બાટલીના રૂ. ૨૧. “નોવમ” રેશિયમ, (એક્ઝ્ટ્રા સ્ટ્રોંગ) લાંબા સમયના અસાધ્ય કેસો માટે, ૨૧ લાલ કેપ્સ્યુલની બાટલીના રૂ. ૫૦). દરેક દવાવાળા વેચે છે.

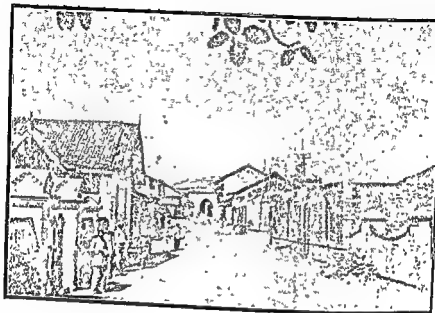
રજીસ્ટર : પી. એમ. ગવેરીની કું.
પ્રીન્સેસ રજીસ્ટ્રેશન, મુંબઈ.

હેરીંગ એન્ડ કેન્ટ

રોઅ બોક્સ ૩૨૩, (N S L.) લોન્ડ બેન્ક સામે, લોન્ડોન રોડ, કોટ, મુંબઈ ટ્રેન ૨૪૨૯૭.

★ નૂતન • વડિયા ★

* * *

તાંન ગામડામાં રહેવું એ જેમ બીનસલામતી છે એમ તાંન શહેરમાં રહેવું એ અગવડોભર્યું છે એ સિદ્ધાંત હવે સીને સમજ્યો છે, માટેજ લોકો આદર્શ રાજવી દરબારશ્રી મુરગવાળા સાહેબના આદર્શ શહેર નૂતન વડિયાને પસંદ કરે છે.

* * *

આપે જમીન ન ખરીદી હોય તો લખો અથવા મળો:

વડિયા
તા. ૨૦-૨-૪૫

હાથીલાઈ વાંક,
પ્રમોદ અમલદાર
વડિયા રોડ.

કામશૈયલ ચિત્રકાવ્ય
પારસી દાસ

-નેરોલનું લંગર છાપ રોંગવર્મીઈન-

દરાજ (દાદર)ની મશહુર દવા.
એક જ ખાટલીથી દાદર જડમૂળથી જાય છે.
ખાટલી ૧ રૂ. ૦-૧૨-૦ પેકીંગ-પોસ્ટેજ ૦-૧૧-૦
ખાટલી ૩ રૂ. ૨-૪-૦ પોસ્ટેજ માફ
.....

★ ખરજવાના ★

હજારો કેસોમા નેરોલના રોંગવર્મીઈન તેમજ લંગર છાપ
ખરજવાના મયમનો વારાફરતી ઉપયોગ કરવાથી અજાયબી
પમાડનારો ફાયદો થયો છે

—અવશ્ય આજે જ અજમાવો—

મોટા સેટ [રોંગવર્મીઈન] રૂ. ૪-૮-૦ પોસ્ટેજ રૂ. ૧-૦-૦
તથા મનમ.

ટ્રાયલ સેટના રૂ. ૨-૪-૦ પેકીંગ-પોસ્ટેજ સાથે
દરેક ગામમાં દવાવાળા તથા ગાંધીને ત્યાંથી મળશે.

—જથ્થાબંધ વેપારી ભાવ માટે પૂછો—

ધી નેરોલ એજન્સી-અત્તરવાળા

● નવું દરવાજા-અમદાવાદ. ●

દરેક જાતના ઉત્તમ અત્તરો, સેન્ટ, હેર ઓઈલ, બનાવવાના
એમેન્સો તેમજ મુગધી દ્રવ્યો છટક તેમજ જથ્થાબંધ મળશે.

**INSURE WITH THE
CALEDONIAN
INSURANCE CO.**

UNDER THE CALEDONIAN
INSURANCE CO'S ACT 1923
THE LIABILITY OF THE
MEMBERS IS LIMITED

(Incorporated in Scotland)

FIRE-MARINE-ACCIDENT

Chief Agent

RIJHUMAL T. MAHTTA

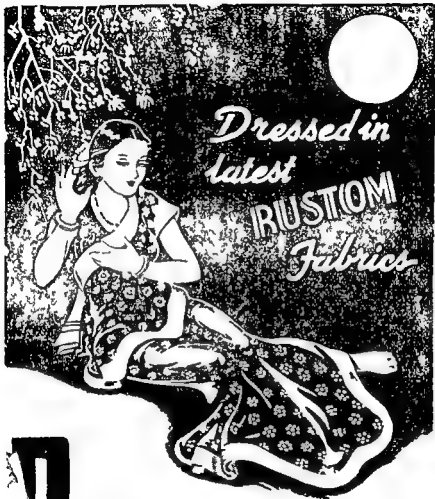
Opposite Khorl Gardens, KARACHI

Telephone No. 2207

Telegram : "BARKAT"

FOUNDED IN 1805

*Dressed in
latest
CUSTOM
Fabrics*

CUSTOM MILLS
ESHWAR RD. AHMEDABAD

THE SPLENDOUR OF THE ORIENT

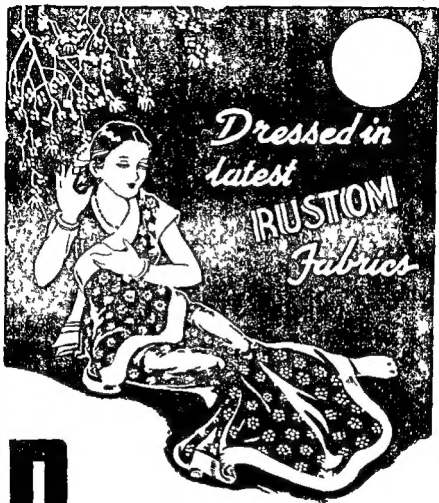

VIKRAM

The greatest name in Printed fabrics

SAREES · VOILES · CHINTZS
IN A MULTITUDE OF COLOURFUL DESIGNS

THE VIKRAM MILLS LTD., AHMEDABAD

RUSTOM MILLS

OLDHESHWAR RD. AHMEDABAD

● વસવાટ અને હુન્નર-ઉદ્યોગ માટે ●

✽ ઉત્તમ સ્થળ ✽

== ચાંપરાજપુર ==

કાઠિયાવાડના મધ્ય ભાગમાં, ધોળા-જેતલમર રેલ્વે-લાઈનના જેનપુર સ્ટેશન પાસે જ આવેલ ચાંપરાજપુર, વસવાટ તથા વેપાર-હુન્નર-ઉદ્યોગ માટે સુંદર મથક છે, ત્યાં દાણ-જકાન માક છે, ઇલેક્ટ્રીક લાઈટની ગચડવના છે, લોકોનાં જાન-માલ-ગિરકનર્મ ચલામની માટે પૂરની કાળજી રાખવામાં આવે છે. ગમ્મા દરે જમીનના પ્લાન્સ અઘાટ વેચાણ આપવામાં આવતા હોઈ, તેમજ ખુગાનુમા વડાનું મથક હોઈ, બંદારનાં ઘણાઓએ વસવાટ કરેલ છે. મકાનો, હુકાનો, ગોડાઉનો તથા બગીચાઓ અને કારખાનાં કરવા માટે ઉત્તમ સ્થળ છે.

વધુ વિગત માટે સજો યા મજો—

પબ્લીસીટી ઓફિસર,

ચાંપરાજપુર [કાઠિયાવાડ]

જોમેસ્ટ્રી

૨૭ નં. ૨૦૦૦

ખહેનો ! પ્રદર, લોહીવા, અનિયમિત
અટકાવ, અટકાવ વખતે પેટ કે પેડુમાં
થતી પીડા, પેશાબમાં બળતરા કે કળતર,
ગર્ભ ન રહેવો, ગર્ભ રહીને સ્ત્રવી જવો,
કુસુવાવડે, સર્ગાવા અવસ્થામાં અન્ન ઉપર
અભાવ, ઉલટી, ઉબકા, છાતીમાં દાહ,
અમૃંઝણ, કોઠે રતવા, પ્રસવ સમયે
પીડાવું, સુવાવડની નબળાઈ, સુવારોગ,
ધાવણુની અછત, બિંધ ન આવવી,
હીસ્ટીરીઆ વિગેરે માટે

— જોમેસ્ટ્રી જ વાપરો —

બીજી નિષ્કૃષ્ટ બનાવટોથી સાવધાન રહેજો

બધા સ્વાવાળા વેચે છે

એજન્ટો : કચેનલાલ વાઢીલાલની કું.

મગળદાસ રોડ, મુંબઈ. ૨.

હિન્દુભરમાં જેમનાં કાનૂનોની

પહેલી જ વાર ફીલ્મ બિતગી છે,

|| ગુજરાત મમક્ષ પહેલી જ વાર જેમણે
કાનૂનોને પુસ્તકરૂપે રજૂ કર્યા છે તે ||

● શ્રી. 'શનિ'ની પીંછી ●

— વિશે જવાબદાર અખબારોના થોડા અભિપ્રાય —

'શનિ'ના નામે લખાયેલો બનેલા 'જન્મભૂમિ'ના કઠાક્ષચિત્રકાર શ્રી કેશવલાલ દ્વિવેદીની પીંછી ગુજરાતની એક લક્ષણિકતા બની રહી છે. આપણા પ્રાતના તો ગુજરાત દિલ્હરના માત્ર અપ્યાનાકયા કઠાક્ષચિત્રકારોમાં જ નેની રૂપે સમજાતું મળે આવે છે એ ચિત્ર અને કઠાક્ષચિત્ર વચ્ચે રહેલી ઉપદાસકમતાનો તફાવત એ સમજી શક્યા છે વ્યક્તિઓ કે પ્રસંગોની વિસ્તારિતાઓને બેસતી દૃષ્ટિ એમની પાસે છે.

— 'પ્રજા' મધુ'

ગુજરાતના દૈનિકોમાં શ્રી 'શનિ'ના ન્યૂઝચિટ્ટો સારી નામના મેળવીને લોકપ્રિય બન્યા છે. આ સમ્રઢ મટે શ્રી 'શનિ'ને અભિનંદન થટે છે. — 'વહેમાતરમ'

શ્રી 'શનિ'ની પીંછીમાં કઠાક્ષચિત્રની કલા સિદ્ધ છે. દિલ્હમાના થોડાક કઠાક્ષચિત્રકારોમાં શ્રી 'શનિ' માનવત્વ સ્થાન મેળવે છે. ખાસકરીને ગુજરાતના અપ્યાનાકયા કઠાક્ષચિત્રકારોમાં શ્રી 'શનિ'નું સ્થાન પ્રથમ પંક્તિમાં છે. — 'કવિતા'

અચ્છ અખબારોમાં જે સ્થાન 'દિલ્હસ્તાન ટાઇમ્સ વાળા શ્રી સકર મેળવ્યું છે તેજ સ્થાન આપણા આ બિરાદર 'શનિ'એ ગુજરાતી આલમમાં મેળવી લીધું છે. ગુજરાતમાં આને તો 'શનિ' આ ક્ષેત્રમાં એકલા અને અચ્છ છે. — 'મુખ્ય વર્તમાન'

આ સિવાય 'જન્મભૂમિ', 'નૂતન ગુજરાત', 'ગુજલ સમાચર', 'ન્યૂસપેપર', 'જય મોજ', 'આઝાદી', 'નવી રાશ્ત્રી', 'દરિકા', 'સાજ વર્તમાન', 'જાવાજ', 'પ્રવાસી' વગેરે પત્રોએ આ તેજસ્વી પુત્રાન કઠાક્ષચિત્રકારની સુઝકાટે પ્રશંસા કરી છે.

‘માથેરાન’

પ્રવાસના શોખીનોએ વસાવી લેવા જેવું પુસ્તક : શ્રી 'શનિ'નાં ડઝનમધ ચિત્રો (સ્કેચીઝ) સાથે-મૂલ આઠ આના

આને જ મજાવી લે.

નવગુગ સાહિત્ય સંઘ : લાઠી [કાઠિ]